

A

NEMZETEK FEJLÉSÉRŐL

ÍRTA

BÁRÓ KEMÉNY GÁBOR.

KOLOZSVÁRTT,
STEIN JÁNOS BIZOMÁNYA
MDCCLVI.

Minden népnek van bizonyos lépcsője, mellyen áll; s csak az határozhatja el valódi szükségit, józan kívánságait.

A nemzetiség angyala . . . legmagasabban emeli az embert az Istenség ideáljához, a hol annak mennyei sugalma nem hathat már a lakósoknak önség, önszeretet s egyéb nyomorúsági siketségén keresztül, ott árnyékba borul a világ s örök sötétség nyomja a hont.

Gr. Szécheny „Stadium.”

ATTYA
EMLÉKÉHEZ
folyamodik pártfogásért
szeretettel, hálával és tisztelettel

a szerző.

TÁRGYMUTATÓ.

Tájékozó körütekintés.

B. Eötvös József XIX-dik század uralkodó eszméiről szóló munkája; annak fontossága; két nagy érdeme: hogy szembeszállott a divatos téveszmékkel, és a természetszerű tapasztalati út követését tűzi feladatúi. – A „XIX-dik század uralkodó eszméi”-nek sok nézeteiben megnyugszom, de nem mindenikben. – Mely eszmék vezéreltek eme kis munka írásában engem? –

I.

Az államok fejlődésrendéről egynéhány általános megjegyzés. Érdekegység. Közszellem. Nemzetiség.

Vizsgálódásba indító jelenségek. Az ember társadalmi lény. Állam. – Nemzeti különbségek. – Az állam alapja az érdekegység; szétbontja azokat az érdekkülönbség. – Az érdekegység tudalma. – A nemzetiség meghatározása. – Nemzeti élet. – Az eddig mondottak rövid ismétlése. – A nyelv nem egyedüli alapja a nemzetiségnek. – A nemzetiséggé vált érdekegységnek nagy hatása kimutatva: Anglia, Skócia és Irland történelmében; más adatokra hivatkozva; abban, hogy: minden önkényes állami tény a nemzetiség forrásából ered; abban: hogy a társadalmi viszonyok minden szabályaiban és a nemzetek ízlésében és ítéleteiben is irányt szabó. – A nemzeti törekvések célja nem szükségkép az uralkodás. – A nemzetiség körül feltűnő látszó ellentétek, és azok okai. – B. Eötvös; az idegenek lenézése. – B. Eötvös; hazafiság. –

II.

A fennebbi fejtemények következtében ítéletek, és a vizsgálat folytatása

Pár szó ezen fejezet tárgyáról. – Egy, a politikában gyakran követt tévedés. – A híres Augusztus 4-iki éj. – A természet általános fejlődési rende. – A francia forradalom két nagy dologban botlott: a természetes

TÁJÉKOZÓ KÖRÜLTEKINTÉS.

B. Eötvös József XIX-dik század uralkodó eszméiről szóló munkája; annak fontossága; két nagy érdeme, hogy szembeszállott a divatos téveszmékkel, és a természetszerű tapasztalati út követését tűzi feladatúí. – A „XIX-dik század uralkodó eszméi”-nek sok nézeteiben megnyugszom, de nem mindenikben. – Mely eszmék vezéreltek eme kis munka írásában engem? –

Ki ne ösmerné B. Eötvös József ily című munkáját: „A XIX század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra”? –

Fájdalom azt kell következtetnem azon kevés számú példányból, melyeket én láttam, hogy annak tartalmát viszonyosan nagyon is kevesen ösmerik, – de legalább nevét, úgy hiszem, sokan tudják. –

B. Eötvös eme munkájában oly dolgokról szól, melyek mindenkít érdekelnek, legyen az a legeggyűbb fél-ember, vagy korunk leghatalmasabb gondolkodója, épen úgy azt ki bíborban született, mint a legutolsó sehonnait – kiket most divatosan: proletariusoknak neveznek, – mert az a szabadsággal, egyenlőséggel és nemzetiséggel, mint korunk vezér-eszméivel foglalkozik, – hogy pedig ezen eszmék csakugyan nagy hatásokat idéztek elő vagy közvetlen vagy közvetve, azt gondolom az oly emlékezetes 1848 után nekem mindenki megadja. – Nézzen csak bárki végig, hogy ne is vigyek ki senkit saját családi köréből: mi minden van házánál másképen azért, mivel 1848-ik év után, és nem az előtt élünk.

A már magában is érdekes tárgy még érdekesebbé vált a tisztelt író kezében.

Éles észszel, nagy szorgalommal, sok idézéseiivel egy igen jelentékeny adatkincset tüntetve fel, mutatja meg szerző az első kötetben, hogy a 89-iki forradalom óta a franciák, és mindazok kik utánok indultak, miként értelmezik a szabadságot, miként az egyenlőséget; – a nemzetiség érzelmét is érinti, de csak igen röviden, mert a mint állítja, annak fogalma nem alapítható meg; ezek után bebizonyítja, hogy úgy mint most értelmezik: a szabadság meg egyenlőség fogalmai ellenkezésben vannak a nemzetiségek törekvéseivel és egymással, és hogy a szabadság és egyenlőség divatos értelemben létesítve az államokat felforgatná, a nélkül hogy az emberek kívánalmait kitudná elégíteni; – igen helyesen állítja a tisztelt szerző, hogy az a baj, miszerint az állam szerkezetének elmélete, és a jelen emberi kívánalmak – a tudomány és a gyakorlati élet közt – igen nagy hézag, sőt ellenlét van; az tehát a feladat, hogy az ellentét megszüntessék. Tisztán kimutatja azonban, hogy az eddigi tervek és kísérletek szerint az ellentétet nem lehet elenyésztetni.

Ebből áll az első kötet.

Az első darab tehát tulajdonképen egy óriási tagadás; – tagadja, hogy jók lennének az állam szerkezetéről a franciáknál és követőiknél divatozó elméletek, mert: az alapeszmék egymásnak ellentétei; mert: kivihetlenné létező államok felbomlása nélkül; mert: az embereket ki nem elégítenék; – és azon orvosszerek, melyekkel ezen bajon segíteni akarnak, nem vezetnek kívánt sikerre.

A második kötetben megmutatja, hogy tulajdonképen nem azok az uralkodó eszmék jelenleg, melyeket tudós rendszerekbe szedve azoknak szoktak kikürtölni; hanem egy egészen más t. i. az egyéni szabadságra törekvés, és bár miket is beszéljenek zajos gyűléseken, és bár mit is firkáljon sok nagy hírű ember, azon nemzetek, kik a francia modorban igyekeztek magukat átalakítani, és magok a franciák, tényleg az egyéni szabadságra törekvő úton mozogtak és mozognak. – Önként foly tehát, hogy az elmélet és a gyakorlat közt minden feszültség el fog enyészni, ha az egyéni szabadság útjára térnek a politikában. – Itt azonban az a kérdés áll elő: mint lehet arra jutni? – Decentralisálni kell, feleli igen helyesen B. Eötvös. – Igen, de kérdés: lehet-é azt úgy, hogy a jelenlegi államviszonyok gyökerestől fel ne forduljanak? mire a nagyon tiszta felelet: igen is lehet; – és még tovább megyén, megmutatja, hogy: ezen mód nemcsak nincs ellentétben az államok fejlődési rendével, de sőt szükségkép következik a jelen viszonyokból folyólag.

Ezt tartalmazza az említett munka második kötete, melyet még

bátrabban merek figyelmébe ajánlani bárkinek is, ki a kissé komolyabb olvasmánytól nem irtózik.

Átalán véve úgy tetszik nekem, hogy nagyocska különbség és néni ellentétek vannak a munka első és második kötete közt. Míg amaz kutatásaiban elvont, ez sokkal egyszerűbb, míg amaz aggodalmas, itt ott talán ingadozó, – nem a helytelen elméletek felforgatásában, mert abban mindenütt könnyen boldogul és fényes sikerrel jár el, de itt amott előtűnő saját nézeteire nézve, – ez sokkal határozottabb, bátrabb, az új terén építendő új alkotmány ügyében. – Nem akarok azonban így egyes tételeket állítani fel B. Eötvös nézeteiről, melyek bővebb megvilágosítása kis munkámnak épen egy részét teszi, csak azt óhajtom, hogy arról az enyémhez hasonló meggyőződések fejlődjenek mindenkiben ki; mindenesetre megemlítendőnek tartom még itt azon két nagy érdemet, melyet magának B. Eötvös érintett munkája által szerzett.

Az egyik az: hogy nyíltan föl mert lépni a szabadság és egyenlőség divatos értelmezésével szemben, és ellenállhatlanul kimutatta azoknak helytelenségét. Vajjon meggondolták-é mindazok, kiknek kezében forgott ama munka, minő nagy és nehéz dolog a szokás, a közkezén forgó gyakorlat hatalmával szembeszállni? – Hogy a divat mily erős, mindenki könnyen megpróbálhatja, öltözzék csak fel a legszebben mint XIV-ik Lajos korában szokás volt, és induljon el Pesten a Váciutcán – pedig azon kornak öltözéki gondját, abból folyó ügyességét és izlését eltagadni nem lehet, mégis mindenki kinevetné, és még a leggyöngédebben ítélok is eszelősnek mondanák, pedig azon öltözék valaha épen úgy dívó volt, mint most száz meg száz közkezén forgó mondat és elmélet. – Példám az életnek egy kevésbé fontos és egészen anyagi részéből van merítve, de hát még miként szokás megítélni azt, a ki a divatos eszméknek nem akar feltétlen fejet hajtani? – azokról kettőt szokás mondani: vagy hogy bolond – és ez még a jobb, – vagy hogy gazember, hogy áruló, hogy szívtelen, hogy nincs előtte semmi szent. – Belé kell csak pillantani bár mely nagyobb, nevezetesebb tárgy felfedezésébe, és úgy találjuk, hogy a gyakorlat megfelel ezen állításnak, és a legóriásabb jellemek és minden reformátorok üldöztetésnek, félreértésnek voltak a régihez ragaszkodók részéről kivéve. – Hogy csak kettőt említsek és épen a természet tudományok mezejéből – melyben pedig könnyebb az embernek elfogulatlanul ítélni: Galilei tömlöcöztetett és ítélszék előtt volt kénytelen megtagadni azon nézetét, hogy a föld forog a nap körül, és ha nem lesz magas pártfogás alatt, bizonyosan még többet szenvedett volna. – A gőz használhatóságának francia fölfedezője, azért mivel egy szinte testetlen valamiről olyakat mert állítani, me-

lyeket az újabb korban a legnagyobb mértékben igazolva találtak: örültek házába záratott.*)

Azt akarom ezekből következtetni, hogy nagy bátorság vagy a körülmények kényszerítő hatása kell arra, hogy az ember szembe szálljon az előítéletekkel, mert: mindig kellemetlen helyzetbe jő a küzdő; igen sokszor szerzett az azonban egyeseknek a tömeggel szemben valóban egész a bámulatig nagyszerű állást, és a menyinyiben az állítások helyesek, igazak voltak, üdvös hatások ritkán enyészhetett el nyom nélkül, mert az igaz állítások mindig a természetnek egy vagy más törvénye és azok következménye, szavakba öltöztetve, a természetet pedig elnyomni darab időre igen, de megsemmisíteni nem lehet. –

Ha tudva volt is többek előtt az, hogy azon elméletek, melyek most nagy divatban vannak a szabadság- és egyenlőségről, helytelenek, B. Eötvös az első ki azokat alapostól felforgatja, és merőben haszonvehetleneknek bélyegzi úgy, mint közkeletben vannak.

A másik érdem, mit itt megemlíteni akarok abból áll, hogy: azon természetén kívüli és majdnem érthetlen mezőből, melyen régebben minden tudomány mozgóit, és mely az ember-ösmei, politikai tudományokban mint kétségtelenül nehezebbekben, mind mostanig kisebb nagyobb szerepet játszóit, azon utat – mondom – elhagyva, a tapasztalásmezejére tért át, azon térre, melyen haladva korunkban oly óriási lépéseket tettek a természet más tudományai; – és ez által a politikát is, hallgatva a természeti tudományok egyikének ismeri el, mely hivatva van, az ember természetét mint társadalmi lényét felderíteni, és ez által az emberiségre a legközvetlenebb jó hatást gyakorolni.

Nagyon kevés ember gondol arra, hogy vajon mit teszen tudni? hogy áll elő a fogalom? az ítélet? mit teszen gondolkodni? – és sokan talán hajlandók lennének elfogadni, hogy: Newton már azon kérdésekkel zsebében született, melyek megfejtése következtében, hozta maga és az egész emberiség számára tisztába az esés törvé-

*) Ezen tárgyra igen érdekes adatot mutat fel Macaulay is The History of England című kitűnő munkája megjelent kötetei egyikében. (Ugyanezen mű igen jeles fordításban magyarul is megjelent Csengery Antaltól, melyet olvasó közönségünknek nem lehet eleget ajánlani.)

„The Marquess of Worcester had recently (az 1685-dik év körül) observed the expansive power of moisture rarefied by heat. After many experiments he had succeeded in constructing a rude steam engine, which he called a fire water work, and which he pronounced to be an admirable and most forcible instrument of propulsion. But the Marquess was suspected to be a madman, and known to be a Papist.” – (Tauchnitz edition. Vol. 1. 366.)

nyeit:*) – és bár mit látnak megfejthetlent az emberi lélek működésében, azt rögtön a géni-nek tulajdonítják; – szegény lángész! sok szép és nagyszerű mellé – menyinyi mindenféle léhaságot, esztelen kicsapongást, sőt végtelen együgyűséget is írnak fel a te részedre (contódra)?! – Csudálom, hogy valaki nem állott még eddig elé fel, azon elmélettel, hogy a szőlőmagban, vagy talán a szőlőrügyben, már maga a gerezd ki van fejlődve viszont minden magvakkal, és azon képzeleti magvakban tovább egész erdő szőlőskertek sat. készen vannak, hiszen miben különbözik ez azon állítástól, hogy az emberben születésekor megvan mindaz, a mi nagy korában díszíti vagy lealázza? – Nincs meg lelkületileg semmi egyéb mint a tehetőség, mely a célirányos körülmények (fejlési szabadság) által, a külvilág hatása következtében kifejlődik; – még mozogni, látni, hallani, egyáltalában érzékelni is meg kell tanulnia, és a ki soha sem mozgott nem tud mozogni, – a ki örökös háborítatlan csendben élt nem tud hallani, épen úgy, mint a ki soha hegedűt és fuvolát nem hallott, azokat hangjaikról meg nem tudja különböztetni. – Furcsa dolog, hogy míg a kisebb dolgokban ezt minden tapasztalatokkal megegyezőleg mindenkinek el is kellett ismerni, addig a nagyobb, az elvontabb kérdésekben, minők: mi a hazaszeretet? – mi a jog? – sokan nem akartak a tapasztalás, a vizsgálás mezejére lépni, hanem csak úgy – a priori – egy meghatározást állítottak fel, mely természetesen, mivel csak úgy volt felállítva, soha sem volt helyes, soha sem volt igaz, – a valónak megfelelő.

B. Eötvös ezen értetlen- és érthetlenségekkel szemben a politikai tudományokat is a vizsgálat, a tapasztalás terére igyekezett vinni, és tényleg elismerte, hogy: mindenben csak annyit tudunk annyit tanulunk. Tanulásnak nem azt nevezve, hogy valamely könyv vagy irat bizonyos részét megkönyvnlkülözze az ember, hanem a léleknek azon munkásságát, mely szerint bizonyos külhatásokat el tud fogadni, azokat megtartja, a későbbi olyan neműek mellé sorozza, és minőségökről véleményt alkot.

Én – miként már a fennebbiekből is gyanítható – igen nagy érdekléssel olvastam azon munkát, (neve igen hosszú, nehéz ismételni!) – miután azonban nincs két egyéniség teljesen hasonló, sem testileg sem lelkileg, több lényeges tárgyra nézve más nézettel vagyok mint a tisztelt író. – A világért sem tagadom ugyan, hogy ne kellene a

*) Ősmeretes adoma, hogy Newton, egykor almafa alatt ülén, egy alma fejére hullott, és azt fájdalommal megkoppintotta, – és ez lenne az ok, mi a lángeszű férfit a fürkészetnek bizonyos sorzatára vezette, melynek folytán jött volna tisztába az esés és vonzódás általa felállított nagyszerű elméletivel.

túlságos öszpontosítás elvéről az önigazgatás elvére térni, és épen nem hozom kétségbe, hogy az egyéni szabadságnak nagyobb tért kell engedni, mint most sok helytt van, mert a nélkül a jóllét útjáni előhaladás – pedig az lehet embernek egyedüli célja – nem lehet biztos és gyors; – és miután az emberiség minden egyéniségek öszszete, az emberiségben akkor növekedik a jólét, ha az egyének magokat természetszerűleg lehetőleg szabadon és kényelmesen érzik; – azonban, mint mondtam, sok dologra nézve mégis más nézetem van.

Már magát a szabadság fogalmát némileg másképen határozom meg. – Egészen máskép fogom fel a nemzetiséget, és ebből folyólag oly fejlődési törvényekre teszek igen nagy fontosságot, melyek a „XIX. sz. uralkodó eszméidben csak érintve vannak. – Általán véve nem annyira azt állítom, hogy új eszmékkal lépek elő, és alig van ezen munkában tárgyalva valami, mit B. Eötvös legalább is ne említett volna, de azért mégis elég nagynek vélem a különbséget, hogy azt különállóság előadjam; részben más a felfogás, más okait látom ugyanazon tapasztalati adatoknak, és tehát szerintem másnak kell lenni az alkalmazásnak is.

A kik előtt az, mit épen mondték, nem egészen világos, kérem gondolják meg, hány különbözőféle arc-kinyomatot láttak, mind a mellett hogy az arcok általán véve ugyanazon és mindöszsze is kevés számú részekből állanak; – és vajon meg lehet-é tagadni a művésztől a lehetőséget, hogy ő mind a mellett, hogy annyit festettek, egy eredeti alakot tüntessen elő? – nem lehetnek-é már magok az egyes részek különbözőféle alakúak? – és nem lehet-é azoknak egymáshoz viszonya, aránya számtalan? – és épen ezekért nem végtelen változatokat enged-é azon szellem, mely az egészen előmlik, és azt mint egy határozott egésznet öszszetartja? – hiszen látszólag csekély vonások egész sorát képesek előtüntetni a gondolatoknak, érzelmeknek, szenvedélyeknek, – és azoknak hiánya alak nélküli lelket mutathat fel, – és közszáján forog azon adoma, hogy egykor egy jeles festő, egy síró gyermekből egy vonással csinált egy nevetőt. –

A különbség a „XIX. század uralkodó eszméi” és ezen kis munka közt, épen az egyes részek egymáshoz viszonyában, és ebből folyólag az egész elmélet öszszalkotában van.

Szükségesnek tartom még egy pár megjegyzést tenni itt munkámról.

Nincs könnyebb dolog, mint az embernek mást folytonosan hibáztatni, – és a legnagyobb művész képében is lehet hibát mutatni fel, – és a legpompásabb trillerek közt is elcsúszik egy-egy kiks, de a ki folytonosan csak botlásokat kutat, azokat teszi nevetségessé, a nélkül, hogy ő egy jobbat tudjon előtüntetni ugyanazon tekintetben,

az rendesen többet árt mint használ, elmérgesítvén a sebeket, és maga is nem egyszer egész a rágalom határáig téved. – Én nehogy ezen hibába essem, inkább előre bocsátom állításaimat, és miután azokat lehető világban tüntettem fel, akkor fogok a magam és a „XIX. század uralkodó eszméi” állításai közt némely tekintetben párhuzamot vonni. – Tagadhatlan, hogy míg a művészet alkotó mezején igen nehéz a kivitel, és szerfelett nagy különbség van egy kiksész észrevétele és egy trilla eléneklése közt, mivel igen sok műfogás (mechanismus) és az ég saját adományai szükségesek reá, addig az elmélet mezején, az illető részek egymáshoz viszonyát és azoknak tulajdonait kellő fényben tüntetve ki, már kész az előmutatandó alak is, már csak leolvasni kell róla a különbségeket, melyek ezen és más elméletek közt léteznek. – Éhez is kell ugyan valami gyakorlati ügyesség, akár szavakba legyenek azok öntve, akár írlapra*) (papírra) téve, mindenesetre azonban kevesebb mint a fennebbi esetben. Az épen mondottakból lehet következtetni, hogy ezen röpirat nem fog rendszeres bírálata lenni a „XIX. sz. uralkodó eszméi”-nek, de azért egyes, legfőbb, irányt szabó vonásait csakugyan pontosabban szemügyre veszi, – és ezen kívül több állításait mint vizsgálatba indítókat fogja használni.

Igyekezni fogok lehetőleg egyszerű és lehetőleg rövid lenni, – mert ha bonyolódott a munka, a nem szak-ember nem töri a véleményeken eszét, pedig ezek olyan tárgyak levén, melyek minket és utódainkat a legközvetlenebbül érdekelnek, szerfelett kívánatos, hogy mentől többen tisztába jöjenek velők; és épen azért, hogy visszataszító se legyen számokra, rövid is maradok, – különben is úgy hiszem, ha a tárgyat lehet oly egyszerűvé tenni, hogy a mindennapi értelmes ész is fel tudja fogni, hasznosabb és célirányosabb a dolgot mentől kevesebb cikornyával, és a tudomány palástjától el nem fedve tüntetni fel; mert a kiknek hosszas gondolkodás,

*) Gyermekek voltam még, midőn egy öreg ismerősem figyelmeztetett reá, hogy már maga a papiros szó sem jó, ezen kifejezés pedig: ív papiros, a lehető legértelmetlenebb fordítás; okai akkora hatást gyakoroltak reám, hogy azóta nem szeretem a papír szót, és ellen-szenvem van az ív papiros kifejezéssel. – Azt mondta, hogy ha a Cyperus Papiros hártáiból készítnék most is azt a mire írnak, akkor lenne értelme a papiros nevezetnek, és ha tegercsbe (ívbe, arcus) szokták volna hajtani, mint a rómaiak, el lehetne szenvedni annak magyarra fordítását; – de hogy azon lap, melyre írunk, miért legyen ív és miért legyen papiros, azt igen nehéz jelenleg érteni, – hanem ha úgy, mint szolgai szavakhoz ragaszkodás egy lealázó példáját. Kérdeztem, hogy vajjon mit lehetne helyette használni? – következő szót mondta: írlap.

sok utánjárás után fejlődött ki véleménye, vagy már az előítélet, az elfogultság hatalmas bilincseivel küzdenek, azok véleményén nem fogna úgy is változtatni a legtudományosabb előadás sem; azoknak nem lehet egyszerre megtagadni magokat, és rögtön megváltoztatni vélekedéseket; ha azt mondja valaki a mit az oskolák tartalmaznak, akkor számokra igen kevés újat lehet felmutatni, ha egyebet mond, legalább is tévedőnek kiáltják ki. – És valamint nem lehet rász néven venni az anyának, ha fia a hazaérti harcban elesett, hogy keservében, vesztesége érzetében, pillanatilag minden egyebet feledve átkozni képes az okot, mely miatt háború állhat elő a földön, és szidalmazni a hazát, mely gyermekétől megfoszthatja; épen úgy nem veszem rász néven, ha valaki gonddal ápolt, küzdelmekben fentartott eszméit, melyekhez múltja és jelene kötve van – ha mindjárt tévesek is – erő-megfeszítéssel igyekszik oltalmazni, mint a katona a várat melylyel neki élni és halni kell. – És nincsen-é számtalan példa reá, hogy eszmékért százezrek és milliók voltak képesek mindenöket áldozni? – és nemcsak az egyes lelkesedés vagy kétségbeesés pillanatai lehetnek e részben adatok, de az élet folyamában csendesen előállott lelki fejlemények is lehetnek oly erősek egyeseknél, hogy azok emelkedésével élhetnek csak jól, és elvesztését túl nem élhetik, mert az tulajdonképen a lélek, mely bennök megtestesülve az életet fentartja. – Miért ölte meg magát Cato? – és hány esetet nem lehet felmutatni, a hol egy eszme nyomása alatt örülség állott elő? – és melyik nagyobb dolog: meghalni egy óra alatt, vagy hónapok és évek hosszú sora alatt lelkileg alapostól megsemmisülni?

Az elméleteket anynyiban képes az ember helyesen felfogni, és anynyiban gyakorolhatnak azok nagy hatást reá, menynyiben mindazon elemek, melyek ama fogalmakat alkotják, már benne ki vannak fejlődve, csak még az hiányzik, hogy öszszealkotva legyenek, egy tömör, egy kerekded külön egészet alkossanak; – csak még a villanszokra hiányzik, mely az egymásba keveredett oxigén- és hydrogenből a vízcseppet egy végtelen rövid időrészt alatt megalkossa; – ha meg az elemek nincsenek kifejlődve, legalább is értetlenek és hatástalanok lesznek, vagy épen – mint minden nem értett, vagy félig értett dolog – roszra vezetnek. – így nincsen és nem is lehet most egy népszerű bebizonyítása is annak, hogy: állván a vonszódás azon törvényei, melyeket Newton tüntetett ki először, minden bolygónak (planétának) és minden üstökösnek központja körül kupszeleti (conica sectio) útban kell mozogni, mely azon esetben válik sokkal bonyolódottabbá, ha a központi test maga is forog egy másik körül, – miként van a dolog a Földdel és a Holddal.

Nem ez az eset azonban a szabadság, egyenlőség, nemzetiség

és az állami fejlődés vizsgálata körül átalán véve; – ennek adatai a közéletben mindennap, és a történelem első lapjain föllelhetők; – a ki családban él, és nemzetnek tagja, mindenki – ha csak kissé figyelmes és értelmes ember – kell hogy bírjon tehetséggel ezen tárgyaknak még kényesebb részeiben is ítélni, – csak szükséges azt a minden szem előtt elvonó buroktól, minden tömkeleget alkotó szóhalmaztól megmenteni. – A természet a maga valójában olyan egyszerű, törvényei olyan erősek, az igazság olyan szembeszökő, hogy (kellő elemekkel ellátva) minden független vizsgáló könnyen követheti útait.

Nehogy azonban én mindjárt kezdetben nehézkessé váljak, elhagyom ezen szemlélődő mezőt, és reá térek magának a dolognak közvetlen vizsgálatára.

I.

AZ ÁLLAMOK FEJLÉSE RENDÉRŐL EGY NÉHÁNY ÁTALÁNOS MEGJEGYZÉS. ÉRDEKEGYSÉG- KÖZSZELLEM. NEMZETISÉG.

Vizsgálódásba indító jelenségek. Az ember társadalmi lény. Állam. - Nemzeti különbségek – Az állam alapja az érdekegység; szétbontja azokat az érdekkülönbség. – Az érdekegység tudalma. – A nemzetiség meghatározása. – Nemzeti élet. – Az eddig mondottak rövid ismételése – A nyelv nem egyedüli alapja a nemzetiségnek. – A nemzetiséggé vált érdekegységnek nagy hatása kimutatva: Anglia, Skócia és Irland történelmében: más adatokra hivatkozva; abban, hogy: minden önkényes állami tény a nemzetiség forrásából ered; abban, hogy: a társadalmi viszonyok minden szabályaiban és a nemzetek Ízlésében és ítéleteiben is irányt szabó. – A nemzeti törekvések célja nem szükségkép az uralkodás- – A nemzetiség körül feltűnő látszó ellentétek, és azok okai. – B. Eötvös; az idegenek lenézése. – B. Eötvös; – hazafiság

Ha valaki végig néz az államok jelen állásán, nagyon könnyen tűnhetnek szemébe olyan jelenségek, melyeknek megértése mindig fontos lett volna, most pedig, midőn igen sok helyt billentek ki az állam kerekéi a rendes kerékvágásból, és ebből folyólag több kevesebb emberekre volt bízva, országoknak cselekvési rendét, igazgatási rendszerét meghatározni, most, rendkívüliebben nevezetesen.

Ilyen fontos kérdéseknek tartom én a következőket:

Honnan van az, hogy bár hol nézzük is az embert, az minde-

nütt társaságban lakik, de mindenütt különböző szokásoknak hódol, anynyi külön nyelvvvel bír?

Honnan van az, hogy midőn bizonyos átalános emberi törvények vonulnak végig az egész emberiségen, és pl. nem szabad helyesen, senkinek a következtetés (logica) törvényeit megsérteni,— másfelől ugyanazon dolgokról a legkülönbözőbb ítélettel és nézetel bírnak?— a mit az egyik szeret, azt utálja a másik, — a mi gyönyörködteti az egyiket, azt lenézi a másik, — a mit az egyik helyesnek tart, azt helytelennek véli más, és ebből folyólag: mi lehet oka annak, hogy a jogfogalmak anynyira különbözők a földön?

Honnan van az, hogy kézzel foghatólag bebizonyítható, miként inkább természetellenibb viszonyok közt, gyakran jobban találta magát egy vagy más állam, mint tökélyesebbek közt?

Miért érzi magát jól bizonyos társadalmi viszonyok közt, alkotmányos igazgatási formában az egyik, míg azt a másik kiállhat lannak itéli.

Mi lehet oka annak, hogy nagy változások — habár azok a leghelyesebbek is az ész független (abstract) vizsgálatai szerint, soha sem termettek üdvös gyümölcsöket, és a visszaesésnek örökké átkos férgével születtek?

Mi az, a mi az államokat öszszetartja? és mi bontja azokat szét?

Vajjon nem lehetne-é a nemzetiségi és nyelvi különbségeket a földön megszüntetni? nem közelítünk-e tényleg ahhoz?

Vajon mi jó következése lenne a nemzetiségek megszüntetésének?

Ezek, és ezekhez hasonló sok más kérdés foglalkodtatott engem több ideig, melyeknek fontosságát gondolom soha sem lehet tagadni, és hogy most, mint mondám, rendkívüliebben fontosok, mindenki meg fogja nekem adni, ha szemügyre veszi, hogy ezek egyenes kapcsolatban vannak a szabadság, egyenlőség és nemzetiség anynyit nyött fogalmaival.

Ezen kérdések feletti elméletek nem csak tudományos becszel bírhatnak; de kivált korunkban, a legközvetlenebbül gyakorlati hasznúak is lehetnek.

Eme kis munka a fennebbi kérdésekkel, és azoknak megfelelő tárgyakkal és vizsgálatokkal foglalkozik saját viszonyaihoz képest hosszszabban vagy rövidebben, főszempontnak a gyakorlati életbe vágást tartván mindig szem előtt.

Akár hogy is állott elé a földön az ember, mindeneseire különböző helyeken a legkülönbözőbb természeti hatásoknak volt u-

gyan kiteve Afrika égető földétől Siberia örök fagygyal borított pontjaiig, és a Nílus buja völgyétől a kopár Helgolandig, – mégis egyes csoportok, törzsek ugyanazon sorsra jutottak; – együtt legeltették kezdetben marháikat, és együtt vonultak egyik legelőről a másikra jobbat és jobbat keresve, másoktól kiszorítatva, vagy másokat megtámadva, míg hosszas időn keresztül, ugyanazon természeti hatásoknak, sorscsapásoknak levén kiteve, egy közös általános jellem fejlődött ki nálok, melyben hihetőleg valamely magasabb kéz ki tudná mutatni hatását minden nagy hegyláncnak, melynek erdeiben tán századokig vadásztak, és minden folyamnak, melynek partjain hosszasán időztek, tevéen talán első kísérleteiket a halászat- és hajózásban, és végig kísérhetné nyomait minden nagyobb égcsapásnak, mi őket érte, épen úgy, mint bármely köztök kitűnt nagy egyéniségnek, akár zsarnok volt az, akár a legönmegtagadóbb természetbúvár.

Mi természetesebb annál, mint az, hogy oly csapatok, melyek a jeges tengerek partjain, vagy nagy hideg síkságok közepében laknak, hol hónapokat tart az éj, és alig jó fel a nap, hol folytonosan csak hússal, zsírral táplálkozhatnak, hol a legvastagabb bőröltönyöket kell viselni, hol lehetlen a földművelés, hol nem folyhat a kereskedés, vagy csak is a vadászat, halászat tárgyaira lehet szorítva, rendre másokká alakuljanak, mint azon tömegek, melyek az egyenlítőhez közeli vidékeken nappal a nagy meleggel küzködnek, éjjel a ragadozó állatok számtalan fajával, hol hivatva van az ember nagyobb részint növényi tápanyaggal élni, és ha a restség megengedi, tág tere van a kereskedés és földművelés, az ipar száz meg száz ne-meinek? Mi természetesebb annál, mint hogy egy oly népnél, mely tengerparton lakik, a hajókázás mestersége, a másokkali sok súrlódás oly lelki és testi tulajdonokat fejt ki, melyek alig állhatnak elő egy vidéken, melyet a legmagasabb hegyek mély völgyei csaknem hozzá férhetlenné tesznek, hol oly nehéz tán néhány mértföldnyi utat tenni, mint Londonból Brasiliába utazni, hol a szállítás nem csak hogy nehéz és ennek folytán költséges, de sok tekintetben merőben lehetlen? – Ennek természetességét úgy hiszem alig fogja valaki kétségbe vonni, a ki figyelmeztet reá, miként dagadnak az izmok a testgyakorlásban, a ki figyelmeztet reá, hogy még a szellemi tulajdonok is szellemi gyakorlás, tanulás és gondolkodás által fejenek ki, – elálllok állításom mellől azonban rögtön mihelyt valaki erőművészt mutat, ki ne gyakorolta volna testét, – és mihelyt mutat egyetlen egy embert, kiből fejtségi gyakorlás nélkül nagy szellemi tulajdonok lennének bár micsoda tekintetben, – míg azonban ilyeneket nem találok, ragaszkodom állításomhoz.

Valamint egyfelől a nép és nép közötti különbségnek múlhat-

lanul elő kellett állani, úgy másfelől ugyanazon nép fiai között egyező tulajdonoknak kellett kifejlenni, mert legalább nagyában – ugyanazon természeti hatásoknak és fejlődési rendnek voltak kitéve; az előállott közös tulajdonokat pedig a közös vér a külön népek határáig terjesztette, és miután kivált régebben idegen népek egymástól sokkal inkább elszigetelve voltak mint egy nép külön osztályai, ugyanazon tulajdonokat megszilárdította. Ha egyéb ok nem lenne reá, már a vérrokonság is állandóvá tette volna a külön törzseket, azaz bizonyos határok közt a közös alakot és ugyanazon másoktól megkülönböztetett fermetséget. – A vérrokonság ereje rendkívül nagy: – nézzen csak végig bár ki azon egyéneken, kiket ösmer, családi és nemzeti hasonlatosságokat és különbségeket fog fölmutathatni.

– Nincsenek-e családok, melynek tagjai ösmereteseek mint szépek, mint eszesek, mint esztelenek, mint szálas emberek, mint kicsik, mint jó vagy rossz szeműek, mint muzsikát könnyen értők vagy a kik a dobot szeretik a hangszerek közt leginkább, mint mérgesek, mint szelídek, mint kitartók, mint szelepurdiak, sőt mint jó írók, erős kezűek, rövid újjúak, jó lovasok sat. sat? – A családot én mindenütt úgy tekintem, mint nagyon kicsinyített kiadásban egy külön népet, és valamint a családok közt különbségek állottak elő, és állandósultak meg, és kellett különbségeknek támadni, a mint az elmélet megadja, ha egyenlő tulajdonokkal is voltak előlegesen felruházva az emberek, úgy népek közt is múlhatatlanul sajátságoknak kellett kifejlenni, melyek ugyanazon törzs fiaival közösök, másoktól pedig azokat megkülönböztetik.

Vagy talán már kezdetben volt a különböző rácák- és nemzetiségeknek külön termetségök? talán már az idő kezdetében duzadt ajakkal, kiálló pofacsonttal, tömött fekete kondor hajjal, vasos termeltél született a gyermek a Sahara pusztája körül a szolgaság csiráját rejtven magában, míg a nyúlánk termetű, pirosas fehér arcszínű, értelmes nagy szemű, sima nagy szakállú ifjúról ha csak egy pillanatra is tűnt fel száguldó lován, vagy valamely bércz ormán, már kezdetben meg lehetett mondani, hogy az a Kaukázus vidékéről való? – ezt én nem tudom, de ha igen, úgy az még tetézőleg hatott a természet fennebb említett hatásain kívül a nemzeti különbségek megalapítására, mert ugyan mi nevet lehetne helyesebben adni azon sajátságok egyetemének, melyek általában el vannak terjedve valamely népen, és melyek azt mint jellegek minden másoktól megkülönböztetik, mint eme szót: nemzetiség? –

Akár hogy lett legyen azonban a kifejlés, egyszer csak egymástól tisztán megkülönböztethető lelki és testi tulajdonokkal bíró népek vannak a földön, melyek azok egész valójokkal leg-

szorosában egybenfüggő, és annak megfelelő külön nyelveket beszélnek.

Én mondhatom, hallottam lenéző szavakat ejteni a nemzeti-ségek ellen, mintha azok létele nagyon alkalmatlan ... és rossz lenne. De ugyan kérem, a természetnek, a végtelen mindenségnek létező törvényei szerint, lehet-e azoknak ki nem fejlteni? –

Vagy talán valaki a világ törvényeiben talál hibát, botlást?! – a ki ezt tenné folytassa vizsgálódását külön, én parányi ember, kinek legtávolabbi képzetem sincs arról, hogy mikor kezdődött az idő? hová terjed a végtelenség? – mi célja van a világnak? sat., én nem fogom benne követni, – és amolyan általános hibáztatásai-ban a természet törvényeinek anynyival kevésbé, mivel a menynyi részletet én láttam belőle, mindent a lehető legbölcsebb elrendezés szerint találtam benne.

Tehát nem szólva arról hogy ha „nem ilyen lenne az ember”, hanem így: „miután ilyennek van teremtvé”, és e szerint állítom, hogy: a nemzetiségi különbségeknek okvetlenül meg kell köztök lenni, – és hiszem, hogy ha azt tenné egy rendkívüli erő, hogy minden nyelvet, mely pedig csak egyik jellege a nemzetiségnek, eltörölne egyen bármelyiken kívül, és azután a világ rende megint olyanná válna a minő most, az egy nyelvből megint sok állana elő; sőt oly szoros egybenfüggést képzelek a nyelv és a nemzetiséget képező egyéb tulajdonok és természeti viszonyok közt, hogy azt hiszem: miszerint minden nemzet visszskapná idő múlva a maga régebbi nyelvét, csakis anynyiban különbözve a menynyiben talán ő maga más volt azon általam feltett catastropha előtt.

Miután létezik valósággal a földön a nemzetiségi különbség, a helyett hogy a természet azon törvényei helyessége felett törőd-nénk, melyeknek következménye, sokkal jobb azokat tökéletesen kiösmerni, hogy a nemzetiség fejlődésének kellő irányt lehessen adni, eltávolítván a rosztat, és kellő fényben tüntetvén fel a helyest benne, – mert hiszen el van ismerve már azon fontos igazság, hogy: mindenki csak anynyiban és úgy ura a természetnek, a menynyiben és a hogy azt ösmeri.

Én, mint irányadót, a következő törvényt gondolom felállíthatónak ezen dolog vizsgálásában: valamint az érdekközös-ség volt az, ha kezdetben az emberek mind egyenlők is voltak és köztök semmi nemzeti különbség nem létezett, mi a különböző nemzetiségeket és ebből fo-

lyólag a különböző államokat alkotta, úgy érdekegység az, mi azokat jelenleg öszszetartja, és annak hiánya, mi azokat szétválasztja; (természetesen a rendkívüli, erőszakos hatásokat nem számítva). És így van pl. ország, melyben minden közös eredet és ugyanazon nyelv dacára is az állam egy része elszakadt a másiktól, és pedig örökre (vagy legalább nagyon sok időre,) és kezdett képezni azon perctől egy más új nemzetet, mert egészen különbözők voltak érdekeik; minő Anglia és az észak-amerikai Egyesült-államok. – És van állam, mely eredetileg a legkülönbözőbb elemekből állva a legöszszetartóbb egyet képezi most; – az észak-amerikai Egyesült-államok, sőt kisebb nagyobb mértékben ilyen Anglia, ilyen Franciaország. – És van állam, mely sok apróbb országokra oszlott fel mind a mellett, hogy múltja, jelene és jövője egybe van kötve közös nyelv, közös geographiai helyzet, közös jellem által, mert nem derült fel lelkében a közös érdek öntudata, mert nála nincs közös nemzeti élet; – és olyan a német Bund.

Könnyen át lehet látni, hogy ha az érdekegység hatása nem csak egyes időpontokra és nem csak némely egyesekre volt szorítva, hanem az elég hosszú időn keresztül gyakorolt hatást a nemzeti jellem kifejlesztésére, a jellemnek pedig egyes vonásai elég hatályosokká gyarapultak arra, hogy a népnek tudalmára jöjenek, – a mi bizonyos meghatározható közszellemet önt ugyanazon nemzet fiaira és irányt szab működésöknek, az első és legnevezetesebb lépés meg van téve a természet szerinti úton haladásra, minek mindig jellegei az épség és erő. – Hogy rögtön nagy erő áll ott elő hol az érdekegység meggyökerezik, igen könnyen át lehet látni, mert: régi dolog de nevezetes igazság, hogy ugyanazon csekély erő sokszor véve, hatalmas hatást fog gyakorolni. Ki nem ösmeri a haldokló apa történetét a nyilveszszökkel? és ki nem használta már az életben azon kifejezést, hogy: sok lúd disznót győz?

– Bizonyosan a milyen gyenge valamelyik egyes Meklenburg, – épen olyan hatalmas lenne egy minden Meklenburgok és Saxoniak, Hessenek és a többiekéből alakult állam, mely bátran szemébe merne nézni bár mely nehéz körülményeknek, jönének azok keletről avagy nyugotról, – és nem lenne kénytelen azt lesni, hogy valamely hatalmas szomszéd merre veszi útját, hogy maga is hozzá szegődjék mint cölönk, – kit azonban mindenesetre szívesen fogadnak, mert előre tolják az ütések felfogására paizsnak.

A mint már említém – de a mit elég sokszor és igen sokféle alakban ismételni nem lehet, – „legyenek egyesek bár mily hatalmasak, akár szellemileg akár anyagilag, mindig csak silányság fogna maradni az, mit ők tudnak lendíteni egy társaság, egy vállvetve

közerővel működő ezer meg ezernyi család, egy nemzet működésével szemben.”

A közszellem az, mi bármely ország cselekvényeinek erőt, nyomatékot adhat; nagyon természetes, hogy miután akármely állam nemzetisége kifejlődött, – minek tényezői a közös viszonyok, közös szokások és lelki tulajdonok, közös múlt, közös nyelv sat., az a nemzet haladásának bizonyos saját irányt ad, mely szerint fejlődhetik az csak ki természetesen, függetlenül, – melyben a jelen fejlemények szálai mind a múlt századok eseményeibe fonódtak és váltak azzá, miknek jelenleg tűnnek fel, a mely fejlődési rendben részint megerősödnek, részint kifejlének és rendre újra átalakulnak mindazon nemzeti sajátságok, melyeket itt és amott látni lehet.

Épen ezen nemzeti sajátságok azok, mik az egyik nemzetből angolt, másikból magyart, harmadikból törököt sat. alkotnak, épen úgy valamint a növények-, állatok- és ásványoknál az ők sajátságaik azok, melyek tulajdonaikat meghatározzák és másoktól megkülönböztetik; ezek azok, mik a körülményekkel párosulva minden államnak jelen állását kimutatják; ezek azok, miknek folytonosan működő és részenként mindig változó törvényei az államok folytonos cselekvényeire nagy befolyást gyakorolnak, és így tehát nevezetes szerepet játszanak a jövőndő alkotásában is; és ezek azok, melyeket mind öszszevéve, egy szóval: nemzetiségnek nevezek. – Csak az a különös, hogy soha sem hallottam azon bámulni, hogy egy gesztenye gyümölcsből gesztenyefa vált, és soha sem hallottam fát, mely előbb termett volna gyümölcsöt és csak későbbre virágozott volna, valamint nem láttam tehenet, mely ne emlős állat lenne, és ezen még sem bámul senki, – midőn nem tudják sokan megfejteni és majd a fejőket törlik el rajta, ha egyik országnak törvényeit, cselekvési szokásait átvive a másikhoz, azok ezen új helyzetben a világért sem a kívánt és előre várt hatást idézik elő. – Már pedig minden fejleménynek, legyen az bár mely tökélyes vagy tökélytelen – a maga saját törvényei szerint kell véghezmenni, és a ki azokat számba nem veszi, a ki azokat ki nem tanulja, semmi hatást sem gyakorolhat azokra.

A lovat közönségesen szép állatnak tartják, de ha egy embernek egyszer csak egy lófeje állana elő, ha bár oly csinos kicsi lenne is az, mint a legfelségesebb arabs paripáé, véghetlen csúnya lenne; nem különben ha valakinek egyik karjából egy rózsabokréta, a másikból egy kolibri alak válna, – pedig magában a rózsabokréta és a kolibri is szépek, de mivel teljességgel egybe nem illők és a legnagyobb mértékben tövel-hegygyel öszszehányt valamit képeznének, melyben meglenne tagadva a természetnek egész követke-

zetessége, egész filozófiája, azon teremtményöszszeg a legidom-
talanabb képtelenség lenne.

Ez mit épen mondék a világért sem eredeti gondolatom, de
sőt nagyon sokszor elmondták sokan egyes más szavakat használ-
va és minden ember tudja; de az már sokkal kevesebb, hogy é-
pen ily nemű az a hiba, midőn egy nemzetnek megtagadva egész
múltját eltörlik igazgatásának minden részeit, és megtámadják az
előítéletekkel együtt a nemzet minden szokásait, intézményeit és
törvényeit. – Az, hogy az ilyen esetben adott új alkotmány, igaz-
gatási rend –vagy hogy nevezzem!? – erősen rász hatásokat szül,
gyakran egészen ellenkezőjét annak mit előidézni akarlak – nem azt
teszi, hogy egyáltalában az életbölcse ség elvont (abstract) tanai szerint
nem üti ki a mértéket, csak azt: hogy azon nép természetével
nincs kellő öszszhangzásban, hogy úgy talál hozzá, mint ember-
karnak rózsaaág, azt: hogy egy olyan szerfelett nehéz dologban
mint valamely országot teremteni semmiből, egyszersmind sok do-
logban a vélekedések nagyon elágazhatnak, és ha lehetséges is, de
ritka az az elfogulatlan kor és ritkák – kivált forradalmi hely-
zetben– oly elfogulatlan emberek, kik az Isten műveinek ezen
lapját (a nemzetek igazgatását), az eredeti tisztaságban látják; és
ezért tulajdonképen úgy kellene, hogy a politika elmélete (philo-
sophiája) minden korban, most és jövendőben nyílt kérdésnek te-
kintessék, és senki se ámttassa el magát benne oly áltanok ál-
tal, a melyek az emberekkel elhitethetik, hogy már azok nyomán
hatalmassabban mint a Mindenható, ki évezredek alatt fejtett min-
den népet oda, a hol az most áll, – kifejlett nemzetet képezhet-
nek valamely faragatlan népből a nemzet sajátosságait teljesen számí-
táson kívül hagyó államszerkezetek által, melyet azonban a szó-
noklat hatalmával oly fényesre ki lehet cicomázni az elavult és rö-
gtöneldobott romjai felett.

Milyen nehéz dolog bár kinek is számos évek valamely szo-
kásáról lemondani! ki hagyja pl. oly könnyen oda – ki megszok-
ta – a dohányzást vagy a kávézást, vagy egyéb ilyesmit? –de
nemcsak ezeket melyek magokban valami nemű kellemmel bír-
nak, de valóságos kellemetlen helyzetet változtathat a szokás kí-
vánatossá, nélkülözhetlenné. Esmértem egy agg hivatalnokot, ki
anyonyira megszokta az irodába menni reggel 9-kor, délben 12-
kor meg onnan lejöni sat. – pedig az irodai munkát csak senki
sem állítja kellemes mulatságnak,–hogy miután nyugalmaztatott,
mindennapra olyan a milyen foglalatosságot szerzett magának, mi
az azelőtt anynyi évig elfoglalt óráit legalább némileg hasonlólag
töltötte ki, némileg helyettesítette; sot, a rege egy hoszszas időn ke-
resztül elzárt rabról beszél, ki nem akarta tömlőcét elhagyni! –

Az egyesről pedig csak menjen az ember képzeletében egy családra, és onnan a családok egész nagy rendszerére – ha szabad lesz ily kifejezést használnom a nemzetekre, – és gondolja csak meg, hogy bizonyos sajátságos cselekvési és gondolkozási modor vonul végig minden ország polgárain, a magányos, a családi ügyekben épen úgy mint az országos dolgokban, hogy általában a fiú az apa nyomdokait folytatja, valamint az újab nemzedék az eltűntek helyében halad–és hogy egy sok századok, talán ezred év nyomorúságai és élvei szentesítik azon nemzeti jellemet, mely akár-mely népet a cselekvésben vezet,– és ha ezeket megfontolja valaki, gondolom nem lesz igen nehéz a forradalmak felett Ítéletet hoznia, ha azok nem egyebek, mint mindennek a mi régi felforgatásában állanak – a minőféle mozgalmak pedig nemcsak hogy voltak, pl. a múlt század végén a francia revolutio, – de egyáltalában az újabb korban kezdenek divatossá válni.

Nem azt akarom ezzel állítani, hogy soha egy gyors átalakulás sem volt, mely üdvös hatású lett volna, azt nem lehet állítani annak ki egy kis figyelemre méltatta az észak-amerikai Egyesült-Államok, meg Anglia történelmét, – de sőt azt hiszem, hogy minden oly mozgalom, a mely, habár erőszakosan is, elhárítja azon akadályokat, bárhonnan jöjenek is azok, – melyek egy nemzet kifejlődését gátolják, és azzal megáll, bizonyosan jótékony hatású marad. – De jaj azon nemzetnek mely hosszas nyomattatás alatt egészen elkeseredve és a rendes kerékvágást merőben elvesztvén, cselekvéseinek, indulatának nem tud korlátokat vetni, mely – hogy egy nagyon köznapi hasonlatossággal éljek – úgy csinál mint az egykori oláh pap, ki megrészegedvén, úgy megrugaszkodott hogy lovára felüljen, miszerint túl zuhant a földre; és pedig ilyen volt a francia mozgalom: – miután egyszer vett magának erőt és hatalmat az azelőtti zsarnokságot megsemmisíteni, Franciaország, ott nem tudott megállani, hanem a mi csak keze alá került mindent szétrombolt régít, és egy pár hét, nap, vagy néha már óra múlva az újat is. –

Nem szerfeletti hiúság, vagy gondolatlanság kell-é arra, hogy az ember mindazt a mit mások és jelesen őseik, talán becsületes és ügyes emberek, anynyi gonddal és oly tömérdek fáradsággal alkottak és helyesnek tartottak, azt azon sok nemzedékek egyike, melyek láncolata öszszesen képezi egy nemzet életét, egyszer csak mind badarságnak és helytelennek keresztelve zúzzon szét? – Nem szerfelett megalázó dolog-é azt fogni akármely nemzetre az utolsó nemzedéknek, hogy minden művei és minden fogalmai erősen gyarlók, a semminél kevesebbet érők, nem érdemlik meg létezni. Hiszen ha ez igaz lenne – mit tényleg egy mindent felforgató forra-

dalomban az illető nemzedék nemzetére ken, – egyszersmind magát is végtelenül elítélte vele, mert annak, hogy ő milyen, alapja a múltban, és jelesen épen az előd nemzedékekben van. – Én mondhatom, hogy önmagok és ez által őseik iránti tisztelet és nagyabecsülés jelének látom még azt is, hogy Angliában egy egy oly csekélységhez is nagyon ragaszkodnak, mint külsőséghez, a mit könnyen el lehetne törölni, és helyébe az elmélet tán egy jobb egyszerűbb rendszabályt tudna előmutatni, mint a milyen pl. hogy ott még most is azon vélekedést, hogy valamely javaslatot el kell vetni, nem ennek kerek kimondásával teszik a parlamentben, hanem a szokás szerint: célirányosnak látnák, felolvasását 6 hónapra elhalasztani.

Úgy hiszem, hogy akkor van legrosszabb hatása a forradalmaknak, ha azok anynyi időn keresztül tartják folytonos lázban, változtatási szenvedélyben a nemzetet, míg az kivetkezik a maga eredeti alakjából, vagy legalább az eredeti alak nagy csorbákat szenved. – Pedig azt is számba kell venni, hogy a szokások, tulajdonságok és így a jellem egyesek- és nemzetekre nézve soha oly sebes rohammal nem változnak, mint épen forradalmi idő alatt, – úgy hogy miután pl. Franciaországban már vagy 60 év óta van csaknem folytonos változás és feszültség, nekem nem igen van arról képzetem, hogy jelenleg micsoda kormány lehetne nemzetileg szabad és állandó; – az igaz hogy én innen a távolból nem is ösmerhetem úgy a francia nemzetet, mint ők esmérhetik magokat.

Miután bármely irányból jöjen a forradalom, az a természet-szerű fejlődést zavarja, azok kikerülése egyike nemcsak minden kormány, hanem hazájok javát eszélyesen akaró minden polgár céljának is. Ezen cél elérésére egyedüli eszköz egy oly kormány, mely nem engedi magát elvont, merőben idegen vagy néha helytelen tanok által félrevezettetni, de folytonosan törekszik az állam közvetlen szükségein segíteni; – értelmezvén a szükségét úgy, a mint ott szokás azt érzeni. – Bár mi név alatt is jelenjen meg egy ilyen kormány, az: valódilag nemzeti. Olyan kormánynyal szemben nincs értelme a forradalomnak, vagy legalább a mindent megmozgató és feldúló forradalomnak; mert azoknál az állami rendszer nem egyszer máskor lüktetve szenved változást, hanem folytonos átalakulásban van, mint a nagy világon mindazon teremtményeknél lenni szokott, melyeknél észrevehető az élet; és a szerint a nemzetnek minden valódi érdeke rendre és rendre kielégítettik. – A hol netalán hiba történt volna, van idő kijavítani, – mert egyesek ugyan könnyen hibázhatnak, de a nemzetek jellemével, a történelemmel egyes rózsz törvény nem bírhat. – Lehet e mellett, hogy valamely egészen nemzeties alkotmányú országban is pillanatnyi fenakadás le-

gyen, és nem képtelenség, hogy erőszak törjön utat egy perc alatt a tömeg akarátának, de vagy megtér a mozgalom ha nem igazán nemzeti ügyet képvisel, vagy a legrövidebb idő alatt kivitte akarátát, és akkor nem fog tovább menni, és megáll, mert az alkotmány azon az egy kérdéses ponton kívül nemzeti! – Az olyan mozgalom meg nem hogy rász lenne, de azon rendkívüli esetekben, melyeket meghatároztam, megbecsülhetlen. – Tisztán lehet ebből következtetni azt is, hogy minden alkotmányos kormánynak és kormányfőnek állása sokkal biztosabb, mint akármely zsarnoké, habár ideiglenesen oly nagy hatalommal bír is, hogy rendeletére nemcsak kész mindenki a fehért feketének, és megfordítva látni; hanem még tovább, ijedtében azt hirtelen meg sem tudja különböztetni. – Csak egy pillanatot kell a történelemre vetni, hogy az ember meggyőződjék ezen állítás igazsága felől; – Európában Muszka- és Törökországok vesztették el legtöbb császáraikat erőszakos halállal, vagy valamely rögtöni lázadás következtében; és ha ellenök történik valami, ki az ki a dolgot magáévá teszi? talán azon keveseken kívül, kiket hozzájuk személyes érdek köt; – míg ellenben mily bátran ülhetett tántoríthatlan trónján az angolok királynéja és közelebbi eldődei, a végetlen özön közepette, – és ki merné azt bántani, midőn egy nemzet őrzi féltékeny szemekkel boldogságát, és vele saját magának múltját, jelenét és jövőjét–bátran szembeszállván minden veszélylyel, mely ezeket bárhonnán is fenyegeti.

Mielőtt tovább mennék vizsgálataimmal, legyen szabad az eddig mondottak lényegét, kevés szóval ismételni, – és talán, a felállított fogalmakhoz újakkal járulni.

A földet igen-igen sok millió ember lakja, és az emberek azonkívül hogy bizonyos általános, mindenkire szóló törvények szabályai alatt vannak, különös sajátságokkal is bírnak, melyek csak bizonyos osztályt vagy egyest jellemzenek.

Ha körültekintünk úgy találjuk, hogy minden egyén, a más emberekhez hasonlóságok mellett, különböző a másiktól; –tovább menve, a családok is bizonyos hasonlóságokat és sajátságokat tudnak felmutatni. – A népek, melyek sok egymás mellett lakó és a közös érdek által egy egészszé alkotott családokból állanak, hasonlóképen mutatnak fel az egészre kiterjedő sajátságokat, épen úgy testieket mint lelkieket. – Ezen sajátságok öszszetét, úgy hiszem, méltó joggal nevezhetni nemzetiségnek, a melybe beletartozik a nyelv, zene, saját általános nemzeti hajlamok és általános testi tulajdonok, minők pl. a bőr színe, haj és szakái minősége, alkatere-

je nyúlánksága, zömöksége, mozdulatok hajlékonysága, vagy szegeletessége, – a lelki tulajdonok szerint több gyávaság, kevés kitartás, sok hiúság, sok jószívűség, vagy lassú működés párosulva sok kitartással és gyakran az önzés magasabb fokával, hajlam a költői ömlengések felé, nagy művészi tehetség vagy nagy ragaszkodás saját szokásaihoz, önigazgatásra törés, mi mellett gyakran háttérbe vonul a költészet minden neme sat. sat. – Ha még tovább megyünk úgy találjuk, hogy bizonyos népek újra inkább hasonlítanak egymás közt, mint másokhoz, és így a tudósok külön csoportokba osztályozták a népeket, és azt mondják, hogy ezek és ezek a kaukázusi rácához tartoznak, míg amazok a mongolhoz és így tovább.

Igen természetes, hogy valamint a természetben általában nem lelhetők fel a teljes pontossággal vonható számtani határok, úgy ezen létező hasonlóságok és különbféleségek egymásba mennek és egy szakadatlan folyó egészet képeznek, mert az egyes családok valamint nemzetek közt a hasonlóságot és különégeket, vérelegyedés, meg ugyanazonféle hatásoknak több vagy kevesebb ideig kitétetés nagyobbítják és kisebbítik; – és így kisebb nagyobb részben külön szokású és külön tulajdonságú, külön kiejtésű vidéket minden országban lehet találni, pl. nálunk a székely, meg palóc, meg a kún mind magyarul beszél, de első szaváról, sőt kinézéséről meg lehet ösmerni, hogy melyikféle. – Ennél még sokkal nagyobb különbség van a német meg a sláv faj népei közt, és másoknál. – Tovább menve, a rácái különbségen kívül a népek közt is vannak bizonyos szorosabban egybefűző vagy eltávolító tulajdonok, pl. a francia, spanyol, olasz sat. egymás közt rokon nyelveket beszélnek, épen úgy mint a dán, hollandus, svéd, norvég sat. – és a két külön csoport közt áll mintegy összefűző kapocs az angol, melyben föllelhetek mindkettőnek elemei. – Végre magok a rácák is úgy mennek egymásba, hogy némely népről igen nehéz meghatározni melyikbe tartozik.

Ily nemű különbségek voltak-é vagy nem voltak az emberek közt eredetileg, nem tudom, – azonban csak az magában hogy rácái, népi, családi és egyéni különbségek vannak köztök nem bizonyítja, hogy tehát kezdetben is megvoltak, – mert a különböző sajátságoknak egyenlőleg teremve is ki kellett feje leni.

Az ember társadalmi lény, azaz: olyan szükségei és igényei vannak, melyekért mindig mások szövetségét keresi. – Az érdekegység volt az, mi a történetesen, vagy ha tetszik a végzet szerint összehozott egyéniségeket együtt tartotta, – és az érdekülönség volt az, mi az együtt levőket szétszórta. – Könnyen át lehet látni, hogy ha az érdekegység eredetileg nem is volt a nemzeti-

ségek alkotója csak magára, mindenestre képes nemzetiségi hasonlóságokat és különbségeket alkotni, egy nemzetiséget mással összeolvasztani, és újakat teremteni a meglévőkből; – másfelől pedig az érdekegység az, mely valamely államnak legtávolabbi pontjait is közelebb hozza egymáshoz, mint bármelyik idegen állam elemeihez, és az érdekegység az, melynek hiányában szétmegyen az állam, mint az életműves lénynek teste a kimúlás után, és egyébbé válik az állam tömege, mint vegyészki átalakulásnál az anyag.

Ezekhez itt még csak egy megjegyzést teszek. –Valamint a nemzeti sajtóságok hosszú időn és folytonosan változva fejlettek mindenütt oda hol azok most állanak, és egészen a múltán alapulnak, – úgy az átváltozás most is szakadatlanul történik, de rendre rendre, és ha nagyokat akarják ugratni, vagy törvényeinek más oldalát bántják, a természet erejének rettentő hatalmával szegül ellent, és az eredmény mindig más lesz mint az erőszakoló akarná.

Ünnepélyesen tiltakozom ezennel az ellen, mintha valami olyast akarnék mondani a mit még nem mondtak, – hogy kacérkodnám az eredetiséggel, a különccséggel, – nagyon megleszek elégedve, ha egy pár emberben az államfejlődés, a nemzetiség tárgyában bizonyos határozott öntudatot támasztok, oly húrok hangjait hozván összehangzatba, melyeknek zengésével meglehet már nagyon is sokszor találkozott magában, de néha mint szabálytalan óriási zúgás fejkábulást okozott, és meg akart tőle menekülni mint olyantól, melynek nincsen szerves alakja csak egy határozatlan tömeg, máskor ellenben égi hangokat varázsolt le, és nem tudott számot adni róla, hogy honnan jő a hang, és honnan annak bája, és a mily rögtön állott elő, épen oly véletlen enyészett el.

Az előbbieken előadtam, mit értek én nemzetiségen s menyire nevezetes hatást tulajdonítok annak az államok kifejtésében, –miután azonban először oly nehéz valamit fogalmazni, és a legtisztábban fogalmazott is csak akkor derül fel tiszta fényben, ha új meg új oldalról világítják meg, szükségesnek vélem B. Eötvös némely állításait kiindulási pontokul véve fel, a történelemre, a tapasztalásra hivatkozva bizonyítani bé, hogy:

a nemzetiség alapja nemcsak a nyelvkülönbség; hogy: az érdekközösség által századok hosszú során alakult nemzetiség, melynek feltűnése mindig újabb és újabb tanújele az érdekegység létének, a legnagyobb befolyást gyakorolja az államok fejlődési rendére; hogy:

a nemzeti törekvés célja nem az uralkodás; hogy:

a nemzetiség száz meg száz alakbani megjelenésének, és a

számára felrótt balítéleteknek mindenütt a természetelleni feszültség és a fejletlenség oka; hogy:

a hazafiság érzelmének – mely más formában azonos a nemzetiségével – alapja nem magasabb hivatás öntudata, és nem némi igény magasabb jogok követelésére.

Azt állítja B. Eötvös: „mindazon okok közöl, melyeken a nemzetiség érzelme alapul, alig maradt fenn más, mint a nyelv különfélesége.” *) – Már hogy mit ért itt az alig alatt, tisztán nem tudom, de ha azt tenné: hogy, egyéb nem, vagy akár azt hogy nagyon kevés egyéb: akkor kereken tagadnám. – Hiszen a nemes Báró hoz maga példát fel, miszerint különböző ajkú polgárai ugyanazon hazának igen jól találják magokat, és eszökbe sem jut a külöszakadás, – mint erre példát mutat, és még inkább mutatott, Anglia Skóciában, Franciaország brétagne-i basqui tartományi tájnyelvben, valamint az új de az álladaimak kifejlődését vizsgálóknak oly anynyira érdekes észak-amerikai Egyesült-államok, melyekben minden nyelvű európaiak megférnek kényelmesen egymás mellett. – És hogy menynyire nem ugyanaz a nyelvek és a nemzetiségek fogalma, maga Báró Eötvös bizonyítja bé legjobban, midőn újra Angliát választva például **) azt írja, hogy: az Ír-nép jó angol nyelven készült költeményekben felhivatik nemzetiségéhez ragaszkodni. –

Miután tehát példákat lehet reá felmutatni, hogy: különböző ajkú polgárai valamely hazának ugyanazon nemzet tagjainak tartják magokat, és ugyanazon nyelvet beszélők külön nemzetiségeket törekeshetnek megalapítani, – és így: a külön nyelv léte nem képes mindig gátolni a közös érdekek kifejlését, és közös nyelv mellett is lehetnek különböző érdekek, úgy vélem, egész bátorsággal állíthatom, hogy: a nyelv nem azon egyedüli alap, melyen a nemzetiség nyugszik.

Anglia felette érdekes képet mutat fel, a nemzetiséget, vagy akár a nemzeti átalakulást illetőleg, ha benne összehasonlítja az ember a skótot meg az irlandit az angolhoz való viszonyában. – Tegyük ezt röviden.

Az Erzsébet királyné halála (1603) után egyesült Anglia Skóciával és Irlanddal, hogy többet azoktól mind mostanig el ne váljon; – míg azonban Skócia vágyát tökéletesen elvesztette külön nemzetiséget követeni, – azt az irlandiak, mint említve volt, legszebben angolul, fentartani törekeshetnek. – Próbáljuk meg azon

*) XIX. sz. Ur. Esz. I. kötet 65-dik lapon,

**) Ugyanott 77-dik lapon.

főbb okokat kimutatni, melyek ezen fontos fejlődéskülönbséget előidézték:

Egyik mint a másik tartomány azon említett időpontig lehetőleg makacson oltalmazta függetlenségét a hatalmasabb szomszédtól, ekkor azonban Skócia teljes méltósággal egyesült Angliával, annak egy királyt adván, és megtartván saját constitutioját, – és ítélőszékei valamint országgyűlése az angoltól merőben függetlenül állott, és az igazgatás skót kezekben maradt. – Hoszszas küzdés és macacs ellenszegülés után hajtottak ellenben az utolsó irlandi független urak O'Donnel és O'Neill térdet csak, kevéssel I. Jakab trónra lépte után.

Épen ezért Irlandot úgy kormányozták, mint fegyverrel foglalt tartományt; – ősi rendezményei felforgattalak – a beköltöző angolok követték intéseit az anyaországnak, melynek segélye nélkül úgy sem tudtak volna fenállani; – az angol törvényhozás hatalma kiterjedt Irlandra és a végrehajtó hatalmat vagy angolok vagy legalább angol fajhoz tartozók gyakorolták, mindeneseire olyanok, kiket idegeneknek sőt ellenségeknak tekintett a benlakó. *)

Egy második nevezetes különbség az a két ország közt, hogy: míg a skót nép nagyobb része angol eredetű volt és angolul beszélt – Irlandban ellenben, kivéven egy kis angol gyarmatot a part mellett, megtartották a celta beszédet és celta szokásokat. **)

*) The History of England by Macaulay.– Leipzig. Bornh. Tauchnitz. Jun. – Vol. I. 65-k lapon következőleg ír: Scotland, in becoming part of the British monarchy, preserved all her dignity. Having, during many generations, courageously withstood the English arms, she was now joined to her stronger neighbour on the most honourable terms. She gave a King instad of receiving one. She retained her own constitution and laws. Her tribunals and parliaments remained entirely independent of the tribunals and parliaments which sate at Westminster. The administration of Scotland was in Scotchhands... – Ugyan azon lapon alatt: Ireland was iindisguisedly governed as a dependency won by the sword. Her rude national institutions had parished. The English colonists submitted to the dictation of the mother country, without whose support they could not exist, and indemnified themselves by trampling on the people among whom they had settled . . . The authority of the English legislature extended over Ireland. The executive administration was intrusted to men taken either from England or from the English pale, and in either case regarded as foreigners, and even as enemies, by the Celtic population.

**) Macaulay. I. kötet. 64-ik lapon. – The population of Scotland, with the exception of Celtic tribes which were thinly scattered over the Hebrides and over the mountainous parts of the northern shires, was of the same blood with the population of England, and spoke a tongue

Egy harmadik nagy jelentőségű különbség volt Skócia és Irland állása közt, hogy míg amaz merőben protestáns volt, ez mint a leghűvebb katolikus hajolt meg Anglia előtt.

És már most egy pillantást kell vetni csak arra, hogy minő volt fejlődése és különösen minő jelenje az Angliával egyesült Skóciának és Irlandnak, hogy belőle sok tanúságot vonhassunk.

Skócia Angliában felolvadt – vagy is jobban mondva a két ország egy testté és egy lélekké forrott, mert: miután saját önállása fenhagyásával azaz nemzetisége épen maradásával egyesült, – nem volt oka miért civódni Angliával, – jól találta magát vele; – nem úgy állottak szemben mint két veszekedő fél, mely lessé hogy hol nyílik valami út ellenfelét sérteni, – de sőt érdekeik folytonosan közösök lévén saját önállások, szabad igazgatások és vallások megvédésében, meg kereskedelmek és iparok előmozdításában sat. az érdekközösség mind szorosabbá és szorosabbá tette köztök a viszonyt, míg tényleg egy országgá és egy nemzetté mondhatni önkénytelenül alakultak.

Nem lehet ezen jelenséget pedig sem közös nyelvek sem közös vallásoknak tulajdonítani csak magára, – ámbár tagadhatlan hogy azok nevezetes tényezői a nemzetiségnek és mint öszszesimítő eszközök nem kis hatást gyakorollak, – de hogy magokban nem elegek két nemzet öszszeolvasztására, számtalan bizonyítványokkal tünteti föl a történelem; pl. a római ajka nemzetek, mind a mellett hogy a tyafí nyelveket beszéltek, ugyanazon valláson voltak, sőt folytonosan vannak a Rómaibirodalom feloszlása óta, — és még tovább, ugyanazon éspedig műveltebb államnak lévén tagjai, a művelődés római modorából sokat sajátítottak el, és legalább a legfőbb vonásokra nézve, egyenlőleg kormányoztattak, mégis nem hogy törekedtek volna egy államot alkotni, de mint merőben külön nemzetiségeket képzők, nem egyszer voltak féltékenyek egymás hatalma irányában és alig harcolván egymás mellett, igen sokat civódtak egymás közt. – Tehát valami egyébnak is kellett lenni Angliában, mely azon öszszesimulást előteremtette. – És azon „egyéb” –mint fennebb megjegyeztem – semmi más nem volt mint: érdekegység.

Nem így van a dolog Irlanddal, mely úgy nem tud egy testté és egy vérré alakulni Angliával, mint azon száлка nem tud az em-

which did not differ from the purest English more than the dialects of Somersetshire and Lancashire differed from each other. In Ireland, on the contrary, the population, with the exception of the small English colony near the coast, was Celtic, and still kept the Celtic speech and manners.

bérnek húsává és vérévé válni mely testébe fűrődik. – Múltját, sajátosságait, szóval nemzetiségét, előre nem látó politikával nem tartották figyelemreméltónak; soha sem igyekeztek érdekességet hozni elő Anglia s Irland közt, de sőt Irlandot igen nyomorgatták; a közös sors azonban mind szorosabb- és szorosabban egyesítette az íreket, és a nemzetiségek végtelen szíjjasságával szállottak szembe az anyaországgal. – És az eredmény az, hogy: mai napig folytonosan rosszul érzi magát és ujjat húz Angliával.

A legelső egybeütközési pont mindjárt a vallás volt; – az angol kormány egy nagy számú papságot állított fel érsekekkel és püspökökkel, és megkívánta hogy az írek protestánsokká váljanak, és az új papságot a régi vallás vagyonából gazdagon ellátta, az írek érzelmeit tekintetbe nem vévén, kik szerették és tisztelték a régi papságot, és ragaszkodtak a katholika valláshoz. – Természetes azonban annál kevésbé lettek protestánsok mentől inkább kényszergették reá, már „csak azért sem,” mert elnyomóik is azon valláshoz tartoztak, és mivel azt elnyomóik akarták. – Igen helyesen jegyzi meg Macaulay, hogy: a reformatio épen úgy nemzeti mint szellemi forradalom is volt. – A Catholicismusban Irland saját nemzetiségének, azon ösztetartó erőnek, mely Irlandban az egyeseket polgárzatba fűzte, egy lapját fedezte fel és ahoz annál inkább ragaszkodott.

Azt mondhatná ezen példára valaki: hogy ez nem bizonyít még semmit egyebet mint azt, hogy a nyelv és vallási különbség elzárja a külön néptömegeket egymástól.

Nem úgy áll azonban a dolog. Meg kell csak nézni az észak-amerikai Egyesült-államokat, azoknak hajdan mint gyarmatnak egy nyelve volt és egy vallása az anyaországgal, és mégis attól elszakadt, mert voltak egyszersmind saját érdekeik és igényeik, melyekkel az amerikai Egyesült-államok nemzetisége kezdődött, – és a melyeknek az anyaország nem tevén eleget, saját erejökön fölléptek mellette, és elég erővel és kitarással bírtak azokat hatalommal szerezni meg, mihez szépszerével nem juthattak, – és nagyszerű példáját mutatták fel annak, hogy: viszonyosán kevés számnak mily óriás erővel lép fel nemzeti igénye. – Ez által anynyira kifejlett és megerősödött nemzetiségök, hogy azon számtalan ezer embert, kik évről évre oda vándorolván, úgyszólva szemünk láttára alakitnak egy népes államot, legyenek azok bár angolok, írek vagy németek, katholikusok, protestánsok vagy zsidók sat. mindazok hamarabb vagy későbbre az észak-amerikai Egyesült-államok nemzetiségét vallják magokénak; és én magam jártam észak-amerikaival úgy, hogy midőn neki azt mondtam, hogy ő angol, szintúgy megbántódva felelte: oh! épen nem, én amerikai vagyok; – pedig semmi más nyelvet csak meglehetősen sem beszélt az angolon kívül. – És mindaz megyen a

legnagyobb csendben az erőltetésnek még csak híre sem levén. Van azonban két faj, mely még mind mostanig sem tud ugyanott honosulni és ez a kettő az afrikai néger meg az amerikai benszülött; vajon valami magasabb természeti törvénynek következménye, vagy a történetnek, hogy ezen két faj, és csak ez a kettő az, melyek folytonos ingerült viszonyban vannak az észak-amerikai Egyesült-államokban levő igazgatási rend, szokások, természet-szabta törvények és előítélet miatt? és mi az oka: hogy csak azon két faj nem tud ugyanazonosodni a többi polgárokkal? – A fennebbiek után mindenki megfejtheti. –

De nem szükséges Amerikáig menni, hogy az ember oly államra találjon, melyben igen csodálatos össze nem simulási eseteket lehessen kimutatni, egy nyelv, egy vallás, sőt egy eredet és nagyjában egyező szokások dacára, van oly ország, mely csak is aprólékos érdekek összeütközéseért külön darabkákra bomlott legalább részben fel. Ezt meg lehet látni Németországban, – sőt mint egy birodalomnak részei, melyeket egy vallás kapcsolt össze, magokban fejlett ki a vallási különbség, és egy további oka lett az egymással versengésnek. Már ugyan kérдем, jelenleg egy államnak nevezhetni-é Badent meg Hannovert? és a többi apróbb és nagyobb államokat, midőn féltékenyek egymás iránt saját függetlenségök fenntartásáért, és különösen minden nagyobb német államra. Hol van ott a sok külön német országocskákban az egység? Én mondhatom nem látom, – de sőt úgy tetszik nekem, hogy minden külön kis tartománykában külön kis nemzet iparkodnék lenni, – már olyan a minő saját erőtlenségükben tőlök kitelik; – igen természetesen egy V30 országnak lába is csak $\frac{1}{30}$ akkora mint egy egésznek, és így midőn egy egész állam lép egyet, akkor egy harmincad – ha valaki útját nem találja állani, vagy halálra nem tapodja – lépik $\frac{1}{30}$ -at, és 30 év alatt szépen oda érkezik, hová az egész állam egy év alatt jutott volna el.

Mindezen jelenségeket, melyeket én fennebb említettem a történelemből közönségesen ki szokták magyarázni, szinte oly szavakkal élve, melyeket én használtam, de más indulópontból és az enyém-től idegen tájra érkezve. – Pl. azt szokás mondani, hogy: az észak-amerikai Egyesült-államok azért lázadtak fel, mert igazságtalanul bántak velők, és azért szakadtak el, mert elég erősnek érezték magokat reá; – megadva azt mindenesetre, hogy rosszul bántak velők, vajon ha csak az az egy nehézségök lett volna, miért talpra keltek, szétment volna-e a két ország, ha bár mily hatalmas is lett volna a bántott fél? Vajon honnan történik az, hogy az anynyi pártokra szakadt tulajdonképi Angliában eszibe nem jut soha senkinek egymástól elszakadni? – onnan, hogy: oly erősek a közös nem-

zetiség kötelékei, minden helyes és helytelen eszmével és előítéleteivel, hogy azt kétségtelenül bolondok házába tennék, ki ezen eszmét megpendítné; vagy helyesebben, egy olyanféle eszmének nem lennének párthívei.

Közönségesen ki szokott a történelemben fejtegetni, hogy Németország egységét a hatalmas független urak, vagy akár a kis piri-nyó uralkodók gátolták, meg a vallás, meg a főurak segédjére szorult vagy a külföldön egyebekkel elfoglalt hajdani német császárok sat., én meg azt hiszem, hogy: még ezeken kívül kellett egy igen nevezetes más oknak lenni, mely azt szétfeszítette: a nagyok nagyobbá, a kicsik kisebbre voltak különváltók, és nem volt meg a közös nemzeti élet szükségességének érzete a németben, nem volt meg azon erő, mely mint pl. a hideg a jég atomjait összekapcsolja, egy összszefüggő egészet képezhetett volna belőlök, – sőt hiszem, hogy ha egy hatalmas kéz bár mikor minden német független urat egy általános csapással eltüntetett volna, rövid időn az előbbiekhez hasonló külön országok állottak volna elő. – A fennebbiek után természetesen teljességgel meg nem nyughatom B. Eötvös azon kicsinylő hangjában, melyszerint a nemzetiség csak egy érzélem, melynek fogalma szintoly kevéssé állapíthatatik meg, mint más érzelmeké, – és azon – tán még kicsinylőbb – nézetében, hogy mindazon okok közül, melyeken a nemzetiség érzelme alapul, alig maradt fenn más, mint a nyelvek külön félesége, – mert saját szememmel egészen egyebet látok Amerikában, Németországon sat.

Én következőleg okoskodom:

Bár mi volt is a társadalmak előállításának kezdete, mindenesetre áll az – egyes természetelleni és rendkívüli eseteket kivéve állani kell – hogy ugyanazon állam tagjait több és szorosabb kapcsok kötik össze, mint másokat, és némileg úgy tekinthetők, mint ugyanazon általános nagy család tagjai: – és nem is szólva azon esetről, midőn közös eredet, közös nyelv, közös szokások, közös jogok, közös szenvedések, közös fogalmak és előítéletek – századok fejleményei, – szorosan összszefűzik egy ország tagjait, még ott, hol ezek hiányznak is, akkora – ha az állam viszonyai többecskeket tartottak – az összszeszokás, egymásra támaszkodás, egymás iránti igény-érzet, hogy ha erőszak bár mi nagy változást rögtönöz annak szerkezetében, – legyen bár az a leghelyesebb és legigazságosabb, eleinte sem a netalán jogait vesztett fél, – sem a jogokat nyert osztály nem tudja magát feltalálni bennök, bár mily különösnek is tessenek ezen állítás első tekintetre.

Midőn ily rendkívüli nagy hatása van az emberekre annak, ha egy pár száz éven keresztül ugyanazon országnak lakói, miszerint

még ha helytelenül és igazságtalanul JS bánnak velők és szinte csak mások rabszolgájának van tartva, képesek a természet örök igazságaival egybeütközőleg egy darabka időre a jobbat rosszabbnak, a helyesebbet helytelennek tekinteni, – akkor még sokkal nagyobbnak keli lenni az ösztetartás hatalmának, saját múltjokhoz és szokásaikhoz ragaszkodásnak természet szerinti viszonyok közt; és tehát igen nagy fontosságúnak kell minden politikus előtt lenni a társadalmak jelenjének (status-quo), – melyből nem lehet büntetlenül kifejeíteni bármely vidéknek, vagy osztálynak, vagy talán idegen nyelvet beszélőknek, ez vagy amaz foglalkozású tömegnek sat. igényeit, még – ha némi erővel bírnak – a leghelytelenebbeket sem, mert: mindazok öszszesen beletartoznak az állam lakóinak mint nemzetnek jellemvonásaiba, – azaz, képezik azon állam nemzetiségét, és adnak öszszesen az ország haladásának bizonyos saját – meghatározható irányt, mely minden tényeiben visszatükrözdik. És csak is azoknak törvényei a körülmények ösmeretével párosulva képesíthetik az embert, a jövődö titkaiba tekinteni, – valamint az országok jelenével helyesen rendelkezni. – Szerintem, a nemzetiség hatalmának lanujele, hogy az anynyi pártokra szakadt Anglia öszszetartva mint egy köfal áll, ha a haza szent neve illetetik; – és egy fejledező új nemzetiség léte és hatalma bizonyítványait lehet abban feltalálni, hogy Amerika nemcsak erővel ellenszegült Angliának, de ahoz többé viszsza sem tért; – és egy hiányzó nemzetiség erőtlenségéből tudom csak kimagyarázni a Német-Bund történelmét.

Vagy talán a nemzetiség fogalmát merőben másképen kell értelmezni? – és ez merőben egyéb mint nemzetiség a mit én annak nevezek?

Minden valóság – legyen az életműves vagy életművetlen – a természet által neki szabott törvényeknek engedelmeskedni törekszik, és valamint a jéggé fagyó víz a legóriásibb erőt kifejtve törekszik tömegét valamivel növelni, úgy a legegyszerűbb növénytől a leghatalmasabb állatig mindenik önkénytelenül élni törekszik, és a természet törvényei szerint épen kifejeíteni, valamint a természet által neki adott minden jogokat és tulajdonokat érvényesíteni igyekszik. És vajon csak az állatok legtökéletesebbike, a szentírás szavai szerint, az Isten képeire teremtett ember, lenne kizárva ezen törvény alól, hogy t. i. neki ne legyenek fejlési törvényei, vagy ha csakugyan vannak, azokat neki ne lenne szabad követni? – Ha nincs kizárva, – a mit én részemről nagyon hajlandó vagyok hinni – akkor úgy gondolom, minden biccentése nélkül az okoskodásnak így lehet folytatni: az ember törvényei szerint csak is társadalmakban érheti el azon tökélyt, melyre fejlem kópés, – ezt minden józan gondolkozású politikus megadja nekem; – és így a társadalmak kifejtése is kell

hogy cél legyen; – a társadalmak azonban mentől hamarább bizonyos jellemet öltenek magokra, – az egyik hadakozó míg másik gazdálkodik, és harmadik kereskedik míg a negyedik a sötét, elvont elmékedéseket szereti, – az egyiknek nagy hajlama van a zenére, míg a másíknál a festészet hamarább kifejlik. És már ezen jellemvonások öszszete az, mit – én azt hiszem – nemzetiségnek bátran lehet nevezni, mert ez az mi bármely nemzetet minden másoktól megkülönböztet.

Ha valakinek nem tetszik az én elnevezésem és tud jobbat, ám álljon elő vele! én nem ragaszkodom makacsán a szavakhoz, és inkább szeretem az eszméket, – nagyon jól tudom azonban, hogy mennyi nagy vitatkozásnak volt egyszer és máskor alapja csupa pusztá hang, egy vagy más szónak különbféle értelmezése. Ha nincs valaki a nemzetiség nevezetével megelegve, adjon annak bármi nevet, nevezze X-nek vagy Y-nak, csak arra figyelmezzon, hogy a természet rendszabályai szerint miként fejlődnek a nemzetek, miként alkotnak egy-egy organicus egészet, melynek jólléte egyes részeinek épségétől és az egészen előmlő lélektől függ. Lássa saját szemével, hogy azon organicus egészek a mellett hogy bizonyos általános törvények hatalma alatt vannak, külön jellegekkel is bírnak, a melyeket a ki ösmer, kiszámíthatja: hogy bizonyos nemzetre egy vagy más tény minő hatást fog gyakorolni, – és a melyeket a ki ösmer: az állami tények okát a múltban és a jelenben ki tudja mutatni, – és akkor nem sokat bánom, ha azt mit én nemzetiségnek nevezek, más hangokkal mondja ki és más betűkkel írja le.

Önként foly a fennebbiekből, hogy minden oly állami tény, mely nem egyes zsarnokok nemzeteket elnyomó szeszélyéből foly, mint nemzetiségi tény megítélendő; pl. a spanyolok kegyetlenségei az ámerikai indiánokon egy nemzetiségi tény, és nemzeti gyalázat, – mely sújtja nemcsak azokat, kik annak eszközei voltak, kik azt végrehajtották, hanem az egész akkori spanyol-nemzetet, mint a mely az akkori spanyolokat jellemző, az ő saját nemzetüket minden mások mellett kitüntető szellemi vakságnak, vallási rajongásnak volt következménye; – és így nemzetiségi tény – mely épen úgy fejlett egy nemzet sajátóságából ki, mint a magyar jellemből az annak megfelelő csárdás. – Hasonlólag van a dolog a francia forradalommal. – Sajátóságos feszült viszonyok, – melyeknek előállításában megint részes az egész nemzet jelleme, azaz nemzetisége – kitörésre hozták a dolgot, és miután azon okok általánosok, nemzetiek voltak, olyan formán járt az ország, mint az ösmeretes úgynevezett bolognai üveg pa-

lackok; egy helytt megsértetve szétment az egész. – És ekkor előállott nemzeti jellemök, miszerint az elmélethez, a képzeletihez nagyon hajlandók folyamodni, és azon hajlamok, melyszerint előszeretettel viseltetnek az újságok iránt, és nem lévén épen fejlett élete a nemzetnek, mely őt a régihez fűzze, de sőt a múltban mindenütt csak saját megaláztatások és nyomorok emlékre találván, egy merőben új igazgatási és társadalmi országrendet alakítottak, azon törvények szerint, melyeket – nézetök szerint – a természet egy boldog állam alakítására rendelt. – Kihagyták azonban számításokból mind jellemüket mind múltjokat, azaz nemzetiségöket, mert nem figyelmeztek arra, hogy az emberiség nagy tengerében az egyesek nem úgy jelennek meg mint egymástól független parányok, hanem mint egy jegeces tömegnek bizonyos szabályok szerint tömörült részei, a melyben a jegeceket a külön államok képviselik; és árulónak vélték azt, ki csak legkisebbé is a régire merete emlékeztetni, és nem vették számba azon mindenki által ösmert igazságot, hogy: az ember a szokás rabja. – Pedig valóban nem nehéz e felől meggyőződni! – Én azonban nem tudok rajta bámulni, hogy oly helytelenül teltek, de sőt saját politikai életökből és jellemökből kifolyónak tartom. – Múltjokat nem vehették számba, mert hiszen épen attól akartak mint kiállhatlantól elfordulni. – Nemzetiségük nem volt kifejlődve, tehát annak intéseit nehéz volt különösen alkotmányos múlt nélkül, következőleg a közélet mezején szokatlan szemekkel, megérteni. – És haragudtak azokra, kik a régire emlékeztették, nemcsak azért, mert különös beccsel bír előttök a mi új, de – mint mondám – mivel keserveik emlékével volt öszszekötve.

Hiába volt azonban a természetteli minden újjhuzás! – Saját magoktól meg nem tudtak szökni a franciák, és így nem lehetett levetkezni egészen a régi rosztat – és még kevésbbé válhattak testökké és verökké a számokra merőben új és helytelen tanok. – Csak hamar megunták azokat épen úgy, mint a púpos átkozná azon vállat, mely annak hátát egyszerre egyenesre szorítná, – és mást kívántak, jobbat, és ismét mást. – Újra meg újra kimutatta erejét jellemekben az izgékonyosság, és nemcsak megelegettének maradtak, de felforgatták azt a mit helytelennek láttak.

E közben míg egyfelől a régi kárhozottatott rendnek még csak emléke is kezd elenyészni, egyesek mint valami áldott múlt felé, mely egyedül képes jóllétet árasztani, tekintgetnek a régi jóra; – míg mások minden hibát csak is onnan származtatnak, hogy még mindig nem elég az újítás. Én megvallom, mind amazok túlságos kegyeletét a régi viszonyok iránt, mind emezeknek még mindig ki nem fáradt újítás-vágyókat jellemző ábrándos lélekből folyónak vélem.

A kormányzati alapelvek, meg magok, részint a szenvedély

befolyása alatt állottak, részint pedig mivel természettel meg nem egyező úton indultak el, tovább és tovább menve mind helytelenebbek, és újra helytelenebbek lesznek, és rendre váltak az anynyiszor emlegetett szabadság, egyenlőség és testvériség tanává. A zavar és mindenek ingadozása folytonosan terjedett, és így történt az, hogy a leghelyesebb javítások sokszor alig tudtak íabra kapni, és némileg csak régi kaptára ütve maradhattak meg, mint pl. történt az, hogy a tudományos értelemben akkora előnyben levő új francia mértéket, a mètre-t – melynek kitudása az országnak anynyi pénzébe, és tudós biztosságoknak anynyi fáradozásába került – a végin minden zavarok elkerülése végett, rendeletnél fogva – a régi tökélytelen párisi láb szerint határozták meg, – és odajutottak, hogy Franciaország az utolsó 60 év alatt, és egész mostanig nem tudott egy kormánynyal is kijöni; a minthogy igazán jól nagyon is ritkán érezhette magát; és egy nagyon jellemző állásba jutott, melyben – ha szabad ezen kifejezéssel élni – rendszereződni kezdett az újítás, némileg a rendtelenség, és lehetőleg távol van attól, mit Macaulay az angol államszerkezetről oly önérzetteljes nyugottsággal mond el, miszerint: „államunk jelen alkotmánya olyan ahhoz képest, mely alatt az ezelőtt öt századdal virágzott, a minő a csemete a fához, a gyermek a férfihoz mérve. – A változás rajta nagy. – De soha egy pillanat sem volt, midőn a létező legnagyobb része nem régi lett volna.”*) –

Anynyira belejött Franciaország a kormány változtatásba, miszerint a legelemibb kívánságok egyike ott mint igen fontos tűnik elő, az t. i. hogy fel tudja magát tartani a rend, – és nagyon érdekesnek tartom azon kis kérdést, melyet, az adoma szerint, a Hami fogságra ítélt, most francia császár, III. Napoleon szájába adnak, midőn valaki körülötte felsóhajtott: „szegény ember! örökre fogva lesz! – és „ugyan mennyit jelent Franciaországban ez a szó: örökre?” –

Semmi sem kell arra nagyobb bizonyosság, hogy a nemzeteket cselekvésekben nemzetiség vezet, mint azon tény, hogy nemzetek – sőt még időkörök is soha sem az absolut igazságot, a tudományosan felállított jót tartják kívánatosnak, és nem cselekesznek szerinte, hanem attól kisebb nagyobb mértékben eltérő valamit óhajtanak, – és a mit az egyik helyesnek, kívánatosnak, természetesnek tart, attól

*) I. 25-dik lap fenn. The present constitution of our country is, to the constitution under which she nourished live hundred years ago, what the tree is to the sapling, what like man is to the boy. – The alteration has been great. – Yet there never was a moment at which the Chief part of what existed was not old.

háta borzad a másíknak, vagy megveti azt. – És már ezen saját íízponton is nyilván semmi egyéb nem határozhatja, mint: nemzeti jellem és a viszonyok.

Erre ezer meg ezer példát találhat bár ki is, ki csak legkisebb figyelemmel van a dolog körül. – Szükségesnek tartom azonban magam is egy néhányat megemlíteni.

Ki nem tudja azt, hogy Afrikában, Ázsiában sok-nejűség van, akkor midőn azt Európában nagyon helytelennek méltán tartják, és igen keményen büntetik? – Már miképen lehelne az oda való családi viszonyokra a mi törvényeinket alkalmazni?! – és feltéve, hogy a mi családi viszonyunk, a par excellence civilisáítnak nevezett világban, a non plus ultrája a helyesnek, – a mivel gondolnám csakugyan senki sem vádolhatja azt – minő borzasztó ellenszegülést és zavart okozna azon helyeken, ha valamely hatalmas kényűr országába bévinné ugyanezen szokásokat! Arról pedig alig van képzetem, mimódon kaphatna az Ázsiában és Afrikában, azaz mindenütt egyszerre lábra, azon felíét mellett is, hogy az független (absolut) jó lenne is.

Azt állítják, hogy van Borneóban nemzet, mely őregeit agyon üti. – Alig merjük meg mi Európában kimondani ezen szokást, mi itt atya-gyilkosság cím alatt a legundokabb véték. – A kinek tetszik gondoljon csak egy kicsit reá: milyen egészen másnak kell ott a társadalmi viszonynak, családi életnek lenni mint itt, a hol a gyermek szüléit, – gyermekségének gyámolat, ifjűségának irány-mutatóját, megleítkorának barátját, – kin csecsemő-korában oly aggódó szeretettel csűngött az anya, kihez még gyermek-korában akkora reményeket kötött az atya, hogy mindkettőjüknek férfi-korában büszkesége és az aggoknak támasza legyen, – sírba taszííja!

De hagyjuk el ezen távolban keresett példákat, válaszszunk közelebbieket, melyek hasonlóképen jó példakul szolgálnak.

Ha tekinti az ember külön nemzetek festményeit, dalait, szobrait, költeményeit sat. bizonyos átalános törvényeket mutathat ki, melyek az illető tárgyán végig vonulva addig terjednek meddig a nemzet. – Nem világos tanújele-é ez annak, hogy a külön nemzetek egymástól kisebb nagyobb mértékben különbözöleg határozzák meg, hogy ugyanazon tekintetben mi a szép? mi a jó? – És néha ezen saíjáságok oly kis dolgokig le kimutathatók, a hol megszűnik a tehetség azon létező különbségek okát szavakba önteni, – és az ember azokat mint egyszerű adatokat kénytelen elfogadni, pl. honnan \an az, hogy egy csárdás sincs mely harmad mértékű (tactusu) dal lenne, a míg a ländler-ek épen azon mértéket keresik? sat.

Ámbár már több adattal szolgáltam, annak bebizonyítására.

hogy mennyire saját nézponatok vezetik az embereket a jó és rossz megválasztásában, és hogy a világot tulajdonképpen mindenütt saját nemzeti szemüvegen keresztül nézik, de még egy pár új adatot hozok azon számnélküli sokból, melyek között válogatni lehetőség, mert hiszen éppen azon adatok azok, mik engem is figyelmessé tettek e részben, és melyeknek bírálata bennem jelen véleményemet megérlette. –

I. Napoleon hatalmas karral igazgatta Franciaországot, nem sok tekintetben részesítvén azon eszméket, melyek oly erővel bírtak azelőtt; – kormánya azonban nemzeti volt, az ipar, a kereskedés, tudomány, művészet sat. mezején sokat tett, és éhez járulván még, talán a legfontosabb, az, hogy a francia dicsőségnek anynyi tápszert adott, azokkal összesen azt eszközölte, hogy Franciaország nemcsak elégedetlen nem volt, mindamellettt hogy a liberté és égalité nem nagyon volt tisztelve, de kék-mámorából máig sem tud egészen kijózanulni, és még az oly sokszor lóvérű tudósok is tűzbe jönnek máig is, róla beszélvén.

Sőt a nagy hírű XIV-ik Lajost, a francia királyt, másfél század elteltével mostanig sem szokás helyesen megbírálni. – Ő tagadhatlanul egyike volt a természet által legnagyobb testi és lelki előnyökkel díszített uralkodóknak, melyek azonban semmi emberek kezében, és egy megromlott udvar körében, egy végtelenül önhitt, öregségére bigott emberré alkotta, ki majdnem gyermekkorában azon felfordult hittal állott elő: „Magam vagyok az ország” (L' état c' est moi); későbben testi és lelki gyönyöreinek, uralkodás szeretetének és lelki nyugalmanak saját népe akkori és azutáni boldogságát feláldozta, és mint olyan, legnagyobb eszközlője volt a francia forradalomnak, és mégis – nehéz elhinni de igaz! – mind mostanig igen sokan, és különösen franciák, mint NAGY Lajost tisztelik és dicsőítik. – Nem lehet ugyan tagadni, hogy ezen vélemény teremtésében és fentartásában van szerepe annak is, hogy XIV. Lajos a korabeli híres tudósokat országában és országán kívül szinte mind fizette, azok meg viszont tele torokkal dicsőítették pártfogójokat, és azoknak állításai az újabb kori ítéletekben is itt amott fellelhetők, – igen nagy szerepe van azonban annak is, hogy: pazar fényű udvara által mely oly hatalmas volt a külföld irányában mint Franciaországgal szemben, és a mely nemcsak szertartási szabályokat tudott alkalmazni a béke viszonyaira éppen úgy mint a háború eseményeire, hanem azon szabályoknak érvényt tudott szerezni mindenütt, és magára szabott divatot a tudományban művészetben éppen úgy mint az öltözékben és magaviseletben a világnak, ezen állásból folyólag – mondom – mindig tudott valami varázst egyesíteni maga körül, melyből, úgy tartották a

franciák, reájok is háromlik dicsőség. – Szomorú dolog az azonban, ha mindjárt dicsőség is! *)

Nem akarok több példát felhozni, nehogy ok nélkül váljak hoszszadalmassá; mert a ki a dolog iránt nem érdeklődik, annak mindegy akár több akár kevesebb egy-két bizonyítvánnyal, a kinek pedig figyelmét fölgerjesztettem, különböző országok nemzetiségének, igazgatási szerkezetének, polgári osztályainak, családi viszonyainak, vallási és világi eszméinek sat. sat. összehasonlításában mind ilyenre fog találni, és nincs két nemzet a hol ugyanazon dologban tökéletes hasonlóság állana fenn, – épen úgy mint nincs a természetben két tökéletesen hasonló virág, vagy levél;– azt azonban nem mellőzhetem el megjegyzés nélkül, hogy azon fennebbi fejlemények egy új, gyakorlati meghatározásához vezettek a nemzetiségnek, t. i. új nemzetiség azon fejlemények összszete, melyek egyesülvén a viszonyokkal, vezérlik a népeket választásaikban, rokon- és ellenszenveikben, amik soha sem esnek magában a független (absolut) jóval és helyessel össze, – miután az ember gyarló állat jelenben, mindig az volt és annak fog maradni – de az annak megfelelő tényekkel a sokaság a nagyobb szám magát jól érzi, és egész nyugottsággal halad a természetes kifejlés életműves útján, – míg ellenkező esetben rázkodásoknak, feszültségeknek, abból folyó vérengzéseknél, visszaeséseknek van alája vetve.

B. Eötvös azt mondja, hogy: valamenynyi nemzeti törekvés célja az uralkodás.***) – Én ezen nézetet nem osztom, mit úgy gondolom könnyen megérthetnek azok, kik a fennebbieket figyelemmel kísérték, – célirányosnak vélem azonban a tárgy ezen oldaláról is egy pár szót szólni. –

*) Igen érdekesnek tartom Macaulay megjegyzéseit XIV. Lajosról, melyek különböző helyeken vannak munkájában elszórva, mint: I. Köt. 167 és 168. lapon rövid párhuzamot adván II. Károly és XIV. Lajos magaviselete közt; – I. Köt. 196. lapon röviden jellemezvén őt;– I.Köt. 203. lapon nézeteit mondván el Angliáról; – II. Köt. 294. lapon egy pár szót mondván a jézsuitákhozi viszonyáról; – III. Köt. 22. lapon egybehasonlítván őt Orániai Wilhelmmel; – III. Köt. 242. és következő lapokon szigorú bírálat alá vévén különféle újjhuzásait; – III. Köt. 389. és következő lapokon érzelmeit és magaviseletét festvén a menekült II. Jakab és családja irányában.

**) XIX, sz. Ur. Esz. I. Kötet 66-dik lapon,

Vajon eszébe jut-é a gyöngye pillangónak, midőn bábját elhagyva dermedt szárnyaikat egy szerény bokor valamely levelén az éltető nap hevében kifejti, hogy: ő most ezt azért teszi, hogy úgy tudjon a mint más – pl. a nálánál sokkal ügyesebb és hatalmasabb ember – nem tud? – ide és tova röpkedni a hullámozó levegőben. – Sőt kétkellem, hogy a vérszomjúzó tigris is azért ragadja torkon a deli antilopot, hogy megmutassa a feletti hatalmát, hanem csak is azért, hogy: a maga szükségeinek és hajlamának eleget tegyen. – A mint nem hiszem, hogy a pillangó meg a tigris uralkodni-vágyásból igyekeznek érvényesíteni és hasznokra fordítani azon előnyt melylyel bírnak, épen úgy nem hiszem azt, hogy: minden nemzetitörékvés célja az uralkodás lenne.

Valamint egyesek méltó joggal tűzhetik feladatukul testileg és lelkileg tökélyesen kifejteni, – épen úgy miért ne lenne joga a nemzeteknek saját közös tulajdonaikat kiösmerni, kifejteni, és a nemzetiség tanai szerint választani a jóllétnek számokra legcélirányosabb útját? – Szerintem erre nemcsak van joga a nemzeteknek, de azt épen oly kevéssé nevezem magában untalmaskodásnak, mint nem tartom jog-tiprásnak azt, ha bárki az ő kimívelt tulajdonait alkalmazni és érvényesíteni törekszik, és így pl. az ítélőbíró ítél, az asztalos gyalul, a földműves szánt sat.; és ezen nézetemet mindaddig szándékom védeni, míg valakinek sikerülni fog bébizonyítani, hogy az egyik ember boldogsága egyenes ellentétben van a másik jóllétével, – miből egyenesen folyólag – : akkor érezhetjük magunkat csak igazán jól, ha mások nyomorognak: – mi pedig az igaznak épen ellentéte. –

Ne hogy valaki szavaimból azon következtetés! vonja, hogy: a nemzetiség érzete erőszakoskodásokra nem vezethet: – hogy: a nemzetiség zászlója alatt ne lehetne a legundokabb tetteket elkövetni; – de sőt részint épen azért nem szeretik most sokan a nemzetiség kérdésével foglalkozni, mivel közelebbről több egyesek és sokaságok legundokabb tényeiket igyekeztek annak védszárnyai alá becsempészni. – Hol van azonban azon tan, hol azon eszme, a Krisztus isteni tanításain kezdve, melyet el ne lehetne ferdíteni? – hiszen mindenki saját magával az ő egész lényével megfelelőleg kell hogy felfogjon minden külhatást, legyen az eszményi vagy érzéki, – és én meg vagyok győződve, hogy: ha valakinek tehetsége volna a hazaérti önfeláldozás kéjeit a lónak megmagyarázni, a ló új képzetének lényeges és szembeötlő hasonlósága lenne az ő már régebbi fogalmival... a zabról. –

Két okát látom annak, hogy az ember a nemzetiség kérdését illetőleg könnyen juthat azon tév-nézethez, hogy a nemzeti törekvések alapja: uralkodás.

Az egyik ok erre az, hogy: a nemzetiség szabályainak egyéb

célja nem lehet, mint valamely megadott államot természetes úton kifejteni, – miként pedig fennebb megjegyeztem – az ép kifejléssel mindig együtt jár az erő. – És így a nemzetiség szabályai szerint helyesen fejlett állam egyszersmind erős is. – Az embereknek meg, másfelől, gyakran hibája az, hogy a hatalmat a hatalmaskodással összevételik, – minek bizonyságául szabadjon felhoznom azon jellemző német közmondást: a kinek hatalma van, visszaél vele (wer Gewalt hat, missbraucht sie). – Szembeötlő pedig ennek helytelensége, mert: ha a hatalom lenne az erőszakoskodás forrása, akkor megfordítva, a gyenge nem lehetne hatalmaskodó, pedig bizonyos az: hogy valamint az erők közt van méltányos és nemes keblű, úgy a gyengék közt van tekervényes utakon hatalomra törő, és olyan ki meglevő kis erejével visszaél, – sőt, egyebek hasonlósága mellett úgy vélem előnye van valódilig nemesnek és nagylelkűnek lenni annak, ki saját lábán tud állani, és ereje önérzetében könnyen engedhet, a felett ki mindjárt mindjárt idegen támaszhoz kénytelen folyamodni, és gyengesége miatt, mint a mese szerint az egykori cserépfazéknak folytonosan tartani kell a vasfazékkal összeütközéstől. –

A másik ok meg mi könnyen megzavarhatta az emberek nézeteit a nemzetiségről, az: hogy – miként fennebb elő volt adva – a nemzetiség azon közös fejlemények öszszete, melyekkel egy nép bir, és belé tartoznak abba a mások felett díszítő tulajdonok épen úgy valamint a hiányok és sanyarúságok közös érzete. – A nemzetiségeknek tehát nagyon sok oldala van, és bármelyik ezek közül volt sértve, az eszmékkal teljesen tisztában nem lévén, röviden és egyszerűen a nemzetiséget mondták veszélyben. – Innen magyarázom ki azt, hogy míg egyik nép nemzetiségi törekvései a nyelv, másoknak a történeti jog körül forognak, és míg néhol külön népek egyesülni törekesznek a nemzetiség zászlója alatt, addig meg mások mindig a szétbomlás trombitáját harsogtatják. És abból hogy csak magára sanyarúságok közös érzetét keresztelték sok helytt bevezgett nemzetiségnek, abból magyarázom azon szenvedélyes kirontások és számtalan igazságtalan tettek megítélését ki, mely tetteket sokan mint a nemzetiségek fenállása szükséges következményeit fogtak fel. –

Ha úgy értelmezné B. Eötvös a nemzetiséget a mint én, akkor azon látszó ellentmondások melyeket említék, és a minőket mint értetlen- és érthetlenségeket egy egész serget hoz fel, *) mind elenyésznének. – Részletesen nem szándékom itt kitérni azon tetsző ellentétek és tévelygések kimagyarázására, a mit a fennebbiek után úgy is mindenki minden megadott esetben könnyen megtehet, csak

*) XIX. Sz. Ur., Esz I. Köt. 66-ik lapon.

átaláii jegyzem meg, hogy miután ezen eszméknek létele most kezd először az emberekben tudalomra jőni, teljességgel nem bámulok, de sőt nagyon természetesnek látom, hogy a még tisztába nem jött eszmék egy helytt egy, más helytt más részben tűnnek fel a láthatárra, mindenütt kisebb nagyobb mértékben elferdítve, mint a feljövő csillog, – bírván néhol ilyen, más helytt amolyan szegletességgel és kinövésekkel; és hogy éppen hol minő alakban tűnnek ezen eszmék elő, – az mivel mindenütt mint nyomás, mint természetelleni feszültség ellenhatása, vagy fejletlenség tanújelei jelennek meg, egészen a saját viszonyoktól függ. – Jeder weiss am besten wo ihn der Schuh drückt. –

Mind a mellett azonban, hogy nem akarok azon bizonyos időhöz és helyhez kötött viszonyok taglalatába bocsátkozni, melyek egy vagy más alakban tüntették fel és elferdítették a nemzetiséget, nem tehetem hogy egyet azon balvélemények közül, melyeket a nemzetiség rovására helytelenül róttak fel, kissé ne vegyem vizsgálat alá. – A dolog következő:

Minden nemzetnek miveletlen egyéniségeiben megvan a tudatlanság önhitsége, melylyel szokta az megítélni mindazon tárgyakat miket nem ösmer, és így tehát szinte mindent. – Már csak azért is, mivel: az élet mindennapi rende, a külszín az a mit ösmer, a köznapi élet földhöz ragadt embere, az mibe beleszokott, és semmi jobbat nem ösmervén szeret is, – és miután: emez osztály igen nagy tömeg még jelenleg is a legfelvilágosodottabb nemzetekben is, és régebben még nagyobb volt, – ugyan kérdem: lehet-é azon bámulni, hogy minden nemzetben vannak mondatok, melyekkel azt a mi hazai édig magasztalják, és minden idegent gyaláznak? – De azon mondhatom bámulok, hogy B. Eötvös a vakság eme szüleményét mint a nemzetiségek egyik közvetlen következményét állítja elő!*)– Ha így, akkor szinte hajlandó lennék végére járni: micsoda nemzetisége van a tormába esett féregnek? – mert a magyarnak van egy közmondása, mely szerint a vak önteltségnek példányképéről azt szokás mondani: „olyan mint a tormába esett féreg!” – Van-é, nincs-é ezen közmondásnak megfelelő valóság, kevésbé érdekel engem, mert talán el lehet mondani róla: se non è vero è ben trovato. Nem lehet ugyan tagadni, hogy miután minden eszme, mely általánosan el van terjedve valamely népben, ugyanannak jellemzésére is szolgál, és azok közt azon vélekedés is, melylyel az idegeneket megítélik, – és pedig annál inkább, mentől hosszszasabban tartja fenn magát, mentől nagyobb térje van, és mentől inkább jellegezve

*) *Lásd*: XIX. Sz. Ur. Esz. I. Köt. 68-ik lap.

(marquirozva) tűnik elő. – És valósággal egy ilyen kicsinységnek látszó tény nagyon sokat képes a figyelmezőnek kikotyogni. – Pl. ha valamely népnek nagyon lealázó hite van mind arról a mi idegen, és azon hit sok ideig fenn tudja nagy népszerűségét tartani, és a miveltebbek is hódolnak neki, – miután népek nem anynyira könyvek mint közvetlen érintkezés által szoktak közlekedni és okulni, – én abból azt következtetem, hogy: azon nép tagjai nem szoktak utazni, vagy ha utaznak nem tudnak látni, mert külföldön valóban szinte minden tárgyban lehet jobbat és rosszabbat találni mint otthon, csak az egyiket egy, másikat meg más helyt kell felkutatni. – Miután azonban emez utolsó esetben (a tehetség hiányában), a gyakorlás, a sokszori ismétlés sokat kipótól, csak annál maradok: ott nem utaznak. – Egy olyan nemzet mely nem közlekedik a külfölddel, nem közlekedik otthon is, mert hiszen – egyes rendkívüli eseteket kivéve – mi ok lehet arra, hogy saját határai között nagy mozgékonytságot kifejtve, a határnál egyszerre csak megálljon? – Ha sem benn sem künn nincs közlekedése, bizonyosan elhanyagolja közlekedési eszközeit, és már csak e miatt sem lehet kereskedése. – Ha meg nincs kereskedés, nem lehet gyár-ipar. Es a kettő hiányában okszerű gazdaszat. Es nem lehet közvagyonosság, közjóllét, nemzeti szijjas erő, melyre támaszkodva minden bel- vagy külföldi fergetegnek bátran és nyugodt elhatározottsággal nézhetne elibe.

Nagyon meszsze visz azonban gondolatom fonala, pedig – kérdem – elhagytam-é benne csak egy pillanatra is a helyes következtetések gyakran sikamlós ösvényét? – Tán nem! –

Van még egy ide tartozó eszme B. Eötvös munkájában, melynek megemlítését el nem mellőzhetőnek vélem. –

B. Eötvös ugyanis egy helytt így szól: *) „Vizsgáljuk csak, mi fekszik alapul a hazafiság érzelmének, – melly más formában azonos a nemzetiségével, – és senki sem fogja tagadhatni, hogy az alap némi magasabb hivatás öntudata, némi igény nagyobb jogok követelésére, mit egyébiránt a legújabb időkgig kétségbe sem vont senki.” –

Én kétségbe vonom! –

B. Eötvös azt állítja, hogy a hazafiság érzelme más formában ugyanazonos a nemzetiségével, – ezzel ha az „érzelem” szót „eszmeivel” lesz szabad fölcserélnem, tökéletesen egyetértek, – és a különbség köztünk abban áll, hogy míg a t. Szerző a’ nemzeti-

*) XIX. Sz. Ur. Esz. I. Köt. 67-ik lap.

gégről azt mondja, hogy az egy körül nem irható érzelem, minék alig maradt fenn más oka, mint a nyelvek különbsége: alapja: magasabb hivatás érzete; célja: uralkodás; – én meg azt hiszem, hogy a nemzetiség eszméje alapszik: azon különböző testi és szellemi alkotáson, mely minden népben megvan, párosulva az ők saját viszonyaikkal; – jellegei közé tartoznak: a saját nyelv, saját zene, és kisebb nagyobb mértékben a művészet más nemei is, minden általános szokás, jogi képzet, társadalmi rend sat.; – hivatása: lehetőleg kifejtván a nemzetek fényoldalait, az által az államokban a lehető legnagyobb jóllétet idézni elő, – mely cél épen az, melyet a föld minden növénye és állata követ, a természettől neki adott erőknek és Számára rendelt törvényeknek engedelmessé tőrekedvén.

Ha valaki B. Eötvös hazafiát elemzi, úgy tetszik nekem, azt a tanúságot találja, hogy az embert általa csupán hiúság vagy önzés vezetheti, – a hazafiság alá helytelenül alálcempészett eszméket, tehát azon nézet szerint mint agy-rémekeket, nem tekintve. T. i. vagy az, hogy: segítem nemzetemet, hogy az minden mások felett hatalmasá válván mindeniket leigázza és egyedül legyen zsarnoka minden leendő rabszolgáknak; – vagy pedig: szolgálom a hazát, de csak azért, mivel az általam javasolt úton fog elindulni; mekkora dicsőség lesz az nekem!?! – szolgálom mert pénzt és címet kapok, magam is emelkedem vele sat. – Sőt még az sem lehet iránytűje, hogy: szolgálom az egész világot, egyik eszköze leszek a civilisációnak, egyike az előhaladás zászlótartóinak, mert azon esetben természetesen célul a jóllét előmozdítása lenne kitűzve; – a dolog természetes rendében azonban az van, hogy kiki azon roszt lássa meg előbb mi otthon van, minthogy az legközelebb és mindenkivel legtöbb érintkezésben áll; – és – miután a természet rende szerint phisikailag és moraliter legközelebb önmagához és az övéihez van mindenki, – ott kezdjenek el javítani akarni nem más helytt; – és ne kezdjenek pl. legelsőben is azért siránkozni, hogy mennyire nem tudnak még a Kafferek között olvasni és mennyire nyomort kell a Szamojédoknak kiállani a mostoha éghajlat csapásai alatt; – de, még mondom azt sem lehet tenni, mert – mint fennebb megjegyzem – azon magyarázata szerint a hazafiságnak nem lehet azért tenni, arra törekedni, hogy jó következék belőle, hanem azért, hogy: hatalomra tegyenek szert, dicsőítsék önmagokat.

Nem lehetlen, sőt magam is úgy hiszem, nagyon sok fénylőnek látszó hazafiúi tettről ki lehetne mutatni, hogy alapja csupa hiúság, csupa zsarnoksági vágy, és lehet hogy sok nagy tett kicsinynyé válna, megfosztván azt a bitorolt dicsőség fényétől, – és így lehet hogy a nemes Báró eseteket tudna felmutatni, midőn valaki, meghalt a hazáért, remetévé vált, –mind csak azért, hogy az Ő neve fenn-

maradjon, bámult legyen, – és sok esetben ki lehet mutatni, hogy a legnagyobbnak fénylő tettek csak a pillanat hevében, vagy gyakran nemtelen indokból származtak, – de meggyőződésem, hogy azt nem fogja nekem megmagyarázni senki, mert nem igaz, hogy mindazon legmagasabb felfogással, legnemesebb és szelídebb vizsgáló lélekből folyó cselekvények, melyeket egy vagy más nagy honpolgár tett és tenni fog, mindig csak a zsarnokságai vágy nemtelen forrásából erednének, és megőrülhet nagy hazafi nem azoni bánatában hogy nemzete nem fog parancsolni a földnek, hanem azért, ha megtántorodott benne a hit következő jólléte felől, ha feltámadt benne egy rémkép, mely előtüntette mindannak nyomorát, a mit ő szeretett, a miért ő fáradott és szenvedett, – és megölhette magát Cato, mivel a megromlott erkölcsök miatt hazáját az általa egyedül helyesnek és igaznak vélt útról mindinkább eltávozni látta, – és foglalkozhatik valaki mind utolsó percéig nemzete ügyével, nem mintha elhaló szavaival is láncszemeket akarna alkotni, melylyel valaha tán ártatlanokat fognának rabláncra fűzni, de azért, mert szereti hazáját úgy, mint szereti a művész művészetét, melyet ő ért és melyben szelleme hatalmával egy külön világot teremt, és egy varázshatalom kötheti elválatlanul hazájához, miként az égi testeket egymáshoz a vonzóadás.

Ha nem a nemzetiség a mi az embereket cselekvéseikben vezeti, akkor nem lehet egyéb mint a jónak rosznak, helyesnek és helytelennek általános törvényei. – De másfelől, az a mi az általános szabályokat helyhez köti, azoknak saját meghatározható alakot kölcsönöz, az a nemzetiség; – tehát ez olyan mint egy kör, rajta haladva visszaér az ember a kiindulási pontba; és már a mint csak ebből is látszik, képtelenség államnak nemzetiség nélkül virágozni: – az pedig ki ezt elősmerni nem akarja igen könnyen lehet: kosmopolita. – Az épen mondottak szerint pedig bár ki igen könnyen reá találhat azon mérlegre, melylyel a kosmopoliták becsét lehet megtudni, és igen könnyen reá találhat azon eredményre, hogy: a valódi kosmopoliták egyről egyig beteges lelkek.

A választás pedig ebből áll: ki mi akar lenni: egy meghatározott bármely nemzet fia? – vagy világpolgár – kosmopolita, a ki sehova sem tartozik?

II.

A FENNEBBI FEJLEMÉNYEK KÖVETKEZTÉBEN ÍTÉLETEK, ÉS A VIZSGÁLAT FOLYTATÁSA.

Pár szó ezen fejezet tárgyáról. — Egy, a politikában gyakran követett tévedés, — A híres Augusztus 4-iki éj. — A természet általános fejlődési rende. — A francia forradalom két nagy dologban botlott: a természetes fejlődés rendét nem vette számba; és, maga az irányt-szabó elmélet sem volt jó. — A természetes fejlődés kényszerítő ereje. — A francia nép fejlődése a történelem adatai szerint, és annak szükséges folytatása a jelenben.— Az emberi cselekvény indoka, —és annak iránya; — a pártok alakulása, — utópiák bírálata. — A francia tudományos elméletek becse az állami tudományok körében; és még valami, — B. Eötvös nézete a rögtöni gyökeres átalakításról; és egy pár szó I. Napoleon kormányáról, meg Bacónak egy mondatáról.

Ezen fejezetnek feladata, az előbbiben felállított elmélet nyomán Ítéleteket mondani, több történelmi és társadalmi előtűnő adatokra nézve, kimutatni megadott esetekben, hogy: ha a fennebb kiemelt természetszerű fejlődési rend zavartatik, követi azt a feszültség, és mik lesznek annak rász következményei; másfelől pedig,— további ítéletek hozhatása és az eddigi okoskodási modor még tisztábban előtűntetése végett— elmefuttatást tart a felett, hogy: mi vezet az embert a cselekvésbe? — miben rejlik oka a különböző pártoknak? — melyeknek ha múlhatatlanul elő kell állani, könnyen meglehet ítélni becsét az utopia-féle ábrándoknak; — feladata vizsgálni hogy: miként állott elő a mostani tudományos műveltség, minek következtében ítéletet mond az elméletek becséről a

politikai tudományokat illetőleg sat. — Ezek után meg, egynehány szót szól B. Eötvös hasonnemű tárgyakat érdeklő egy pár állításáról.

Egy — vélekedésem szerint — a politikában igen sokak által követett tévedés, hogy a természetes fejlődés határozott alakulási sorozatát és az illető állam fejlődésére megkívántató sajátosságokat nem veszik kellő tekintetbe, — és nem tartanak a nemzetek előhaladásában az ugrásoktól vélekedésem szerint eléggé, mert úgy tartják hogy: hónapok alatt már képes átalakulni egy nemzet; és azt hiszik, hogy a mi most a nemzet fejletlenségeért nem talál hozzá, már egynehány hónap múlva jó lesz.

Sokan következőleg okoskodnak: kérdésül állítják fel: vajon az emberiség törvényei szerint helyes-e — bizonyos dolog, vagy helytelen? és így folytatják okoskodásokat tovább, ha helyes: tenni kell —ha nem helyes: el kell hagyni.—

Nézetem szerint azonban ez így nem jól van. — Egyszer mindenestre tudni kell mik az emberiség általános törvényei, melyhez olyanképen tartózkodhasson a politikus, miként az éjszak-mutatóhoz a hajós, és nem úgy— miként talán némelyek vakságokban szeretnék,— hogy kiszámítván szerinte mely irányban van a cél, nem kerülve sziklát, fővénytortást, szárazt, egyenesen neki vágatassanak: hübele Balás! lovat ad az Isten. — Szerintem a második kérdés az: kik azok, milyenek azok, kikre az ember hatni akar, és egy harmadik: minő viszonyok közt vannak? —azaz: minő a nemzetiség és a körülmények?—és azon három vizsgálat összehasonlításából, lehetőleg összeillesztéséből álljon elő a határozat: t e n n i k e l l i g y , é s n e m m á s k é p !

Különös egy jelenség, hogy midőn a természetvizsgálók elösmérik minden állatnak és minden növénynek az ö egyéni sajátosságait, és azt mindenki jól tudja, hogy a diófa is épen úgy fa és gyümölcsöt terem ugyan mint a szilva, az egyiknek mégis nem olyan héjjá, fája, gyümölcse, gyökere, virága sat. mint a másiknak, és míg az egyiket a hernyók bántják, másik a hidegtől szenved,—míg az egyiknek gyümölcshúsa édes, magva keserű, addig a másiknak gyümölcshúsa megehetetlen, magva kellemes ízű cikket tartalmaz; — sőt tudva van, hogy még az életművetlen testeket is meg lehet egymástól természetökre nézve különböztetni, és bizonyos állandó törvényekkel bírnak, melyek mint jellegek őket minden más testek közt megösmertetik, és senki sem bámul, hogy a gránitból nem válik csak úgy: mir nichts, dir nichts gyémánt, és hogy a víz soha sem mulasztja el megfagyásakor tömege terjedelmét növelni,—az embert kívül — vagy talán feljül? — képzelték a természetben, és nála természet-szabta különbségeket nem akartak

elősmerni, és annál kevésbé igyekeztek azon különbségek állandó törvényeit kikutatni. – Pedig állítson csak bárki maga elibe egy cigányt, egy zsidót, egy négert, egy magyart, egy angolt, és dolgoztassa őket, lássa miként fognak ugyanazon dologhoz.; nézze meg melyik miként mozog, – beszéltesse, ugyanazon egy hangot mondassa ki mindenikkel, – írassa, – figyelmezzon különböző észfelfogásokra és az azokból folyó egymástól merőben eltérő ítéletekre és cselekvényekre, és lássa saját szemeivel, nincs-e különbség köztök?! – hiszen akkora a különbféleség, hogy az ember alig kapván több hasonlóságot ember és ember közt mint Plato, szinte hajlandóvá válik az ő meghatározását elfogadni: az ember két lábú tollatlan állat. – Vagy talán ez csak a természet játéka, vagy a természet elferdülése az emberben? –már az akár mi nevet is viseljen, de igaz,hogy létezik, és anynyi ezer esztendő óta fenáll, és bátran lehet állítani, hogy valamint még nem volt két tökélyesen hasonló egyéniség, és nem volt két egyenlő jellemmel bíró nemzetiség: úgy nem is lesz soha; – és ha mindjárt tökéletesen is egyenlők lettek volna az emberek kezdetben,– miben szabadjon kétkednem,–a különböző viszonyok közt lelkileg, és – a mit kevésbbé szoktak emlegetni, de a mi már magában is okozója lenne szellemi különbségnek – testileg különbözőkké váltak. És meg vagyok győződve,– amint már mondtam is, –miként: ha a máii napon egy hatalmas kéz minden polgárzati szerkezetet, szokást és nyelvet felforgatván, azt az egész földön egyenlősítné, mához esztendőre, minden ezelőtti külön nemzetnél külön szokások és külön nyelvek – és azokkal megegyezőleg – külön államszerkezetek állanának elő, megfelelők az ők lelki és testi sajátságaiknak, és nem nagyon sokban különbözők attól, melylyel a nagy catastroph előtt bírtak.

A természet szerinti folytonos de lassú és szökést nem szenvedő fejlődést B. Eötvös sem méltatja kellő figyelemre, – ha bár azt szószerint egynéhány helytt emlegeti is. – Állításom bizonyítványául szolgáljon a mi következik.

B. Eötvös egy helytt így szól: „Augusztus 4-dike éjszakáját a tulajdon Bertalan-éjének nevezték, s a veszélyes irányt, melyet a francia forradalom később vett, azon megfontolatlan lelkesedésnek tulajdoníták, melyre a constituante e napon engedé magát ragadtatni. E vélemény azonban, nézetem szerint, merőben hibás. E híres éjszaka határozatai közt egy sincs, melyet nem az emberi jogok vitatásánál fölmerült alapelvek természetes következményéül nem kellene tartani,nincs egy is, melyet ennélfogva ki lehetne kerülni; s mi előttünk augusztus 4-ikét nevezetessé teszi, csupán abból áll, hogy azon kifejlődés, melyre a dolgok nyugott folyama

szerint hónapok kellettek volna, néhány óra alatt végződött. Augusztus 4-ike az egész forradalom képe;...”*)

Vegyük hogy teljesen igaza van a tisztelt Szerzőnek, és az augusztus 4-iki híres gyűlés csak képit adta az egész francia forradalomnak, és határozatai közt egy sincs melyet nem az emberi jogok egyenes következtetésül kellene tartani, én mégis másként ítélem meg azt, mert ugyan kérdelem: azon rász csupán egy kis csekélység-e, miszerint olyan határozatokat hoztak, melyek ha a legnagyobb független (absolut) jó értelmében vannak is, a dolog természetes rendszerint évtizedek, vagy tán század (és a világért sem hónap!) alatt következtek volna mint korszerűek? – A dolognak pedig van még egy másik ága is, az: hogy soha senki az alkalmazati, a gyakorlati mezőn helyesen el nem járhat, ha a viszonyokat, a körülményeket vizsgálat alá nem veszi, – bizonyos elveket pedig törvénybe öntve valamely államra alkalmazni, soha sem lehet egyéb, mint alkalmazati feladat, – és mihelyt ezek állanak, rögtön igaznak kell lenni azon következtetésnek, hogy: mivel a körülményekre, a nemzetiség valódi érdekeire a francia constituante tagjai tekintettel nem voltak, már csak ennél fogva is törvényhozási eljárások az eszményi tökélyessel össze nem eshetett. – A következmény a legfájdalmasabban bizonyította bé, hogy hibák követték el, és az elkövetett hibák igen nagyok voltak – Miután elrontották a csigának házáat, mely neki minden kanyargásai- és talán természetelleninek látszó kinövéséhez volt alkalmazva, az roszul nagyon roszul érezte magát. Hatalmas rendeletekkel a már megrendült államépületet könnyű volt széthányini, – de hol a hatalom, mely belevágva minden egyesnek szellemi fejlődésébe, hitébe, vágyaiba, szokásaiba, végbevihetné volna, hogy mindenki egyszerre egészen újjászülessen. **) – Franciaországban a nagy sokaság roszul érezte magát a forradalom előtt, mert kívánalmainak nem felelt meg az igazgatás – és roszul érezte magát a forradalom után, mert minden javítások dacára nem az övé volt alkotmánya, mely rajta olyan ferdén állott, mint a majmon a veres frakk.

*) XIX. Sz. Ur. Esz. I. Kötet 391-ik lapon.

**) Legyen szabad itt olvasóimat B. Eötvös enyémhez hasonló nemű véleményére figyelmeztetnem, melyet oly szép szavakba öntött a XIX. sz. Ur. Esz. I. kit. 16-ik lapján:

„Oh, igen! az élőkör emlékei jóval szentebbek a nép előtt, mint azoknak hinni tetszik, kik bölcseségökben tabula rasanak nézik az állaldalmát, mellyen logical erőködéseik épülete fog majdan emelkedni. Valamint a dal s a rege, úgy gyökereznek csaknem valamennyi emlékei a népnek a múltkor emlékeiben, s a világon nincsen hatalmasság, melly képes volna a népet az emlékektől megfosztani.”

Két hibát gáncsolék épen a híres augusztus 4-iki éj határozataiban:

egyik az, hogy rengetegeket ugordva akarta az ígéret földére vinni Franciaországot;

másik az, hogy az ígéret földét egyáltalában a vezetők sem látták, nem láthatták.

Látni való azonban hogy az egész francia forradalomnak helyettesítőjét, – a mint Eötvös mondja – képét állítottam elő az augusztus 4-iki ülésben én is, és bírálatom arról hallgatva az egész francia forradalmat illeti, – és nem azt látom olyan szerfelett nagy dolognak, hogy egynéhány ember az illető oratiokat tartotta és elveket állított fel, – hanem azt: hogy ez épen azon testület volt, mely Franciaország kormányának, társadalmi viszonyainak irányt szabott, – azt: hogy oda jutottak a rendes fejtést folytonosan gátló feszült viszonyokban, miszerint a kérdés nem anynyira az lehetett hogy: jöjenek-é olynemű határozatok létre egyáltalában vagy nem, hanem az: ki legyen az a ki indítványozza? – a dolgok természetelleni hanyathomlok rohanásában, augusztus 4-ikén hozzák-é azon határozatokat, vagy egy hónappal későbbre? – (És ide már úgy vélem méltó joggal lehet csak h ó n a p o t írni).

De térjünk az általam felállított hibák bővebb vizsgálatára.

Minden átalakulás, minden élet, csak bizonyos fejtési rend szerint történik természetszerűleg; – s ezen fejlődési rendet számba nem venni nem lehet, kétségtelenül bekövetkezendő büntetés nélkül. – Mert a természet átalán azokat sújtja, kik őt nem ösmerik, kik szabályai ellen vétének.

A kik kételkednek benne, hogy ne lehetne a természetes fejlődési rendet kikerülni – vagy talán kijátszani, – legyenek szívesek kedvemre – vagy inkább engem az ellenkezőről meggyőzendő, ellenemre eszközölni, hogy valamely makkból fa legyen, de rögtön; – megkétszerezem egyetlen hatalmas cser előállítására azon időt, mit a francia constituante tagjai szükségesnek tartottak arra, hogy a természet – a mi véges földi felfogásunk szerint – legtökélyesebb lényének, az Isten képire teremtett embernek, az egész országban minden szellemi tulajdonságai átalakuljanak”, anyagi és erkölcsi világrendé egészen széttiportatván, és mint egy buborék álljon elő hirtelen és tündökölve az új cselekvési rend, a javított gondolkodási modor, semmi teendőt sem adván abban a természet folytonosan alakító kezének, hanem kontár eszközökkel belékapván – Promotheusként–Isten végtelen munkájába a teremtésbe.

– És mi lett az eredmény?! a természetnek nyomorú utánzását alkották, mint Faustban előáll a Homunculus.

Pedig feladatomban még nem volt elég nagy, a cser-makkból nem

cserfát kellett volna kívánnom; hanem valami egyebet pl. egy rózsabokrot, – hiszen a különbséget a mi nemzet és nemzet közt létezik nem akarják sokan számba venni, vajon miért vegyem én akkor tekintetbe a különbséget a rózsabokor és cserfa közt?

Azt ugyan a világért sem tagadom, hogy ugyanazon fejlődési rend nem mindig és nem mindenütt egyenlő idő alatt áll elő; a verőfényes oldalt díszítik tavasszal az első virágok, és azon vannak őszel a dúsan fejlett fűrték, azonban nem lehet soha percre is elhagyni a természet szabályait, és ha gyorsíthatni a fejlődést bizonyos utakon, a túlsebesítés mindig csökkenti és nem egyszer egészen megsemmisíti az életet.

Az angol kormány, minden háborúk dacára az idén (1855-ben) talált még anynyi pénzt kincstárában, hogy a Kafferek civilisálására 40 ezer ft. st. (=400 ezer ft. p. p.) öszszeget utalványozzon 5 kétlem azonban hogy azon elvet kövesse, melyet a franciák tényleg követtek forradalmaikban és nagy számú mások követendőnek képzeltek és majmoltak. Ha azt utánozza, akkor remélem azon öszszeg színházak alapítására, műtárlatok rendezésére, tudós társaságok meg clubbok alakítására sat. sat. fog elkelni.

De az célirányos lenne-é? –

Vessünk csak egy pár pilanatott a francia nép állására a forradalom előtt, és kísértsük meg azokból annak a forradalom utáni oly hoszszas természetellenes állására következtetéseket húzni; nézzük csak mennyire találó adatokat lehet a francia történelemből annak bizonyosságára felhozni, hogy a fejlődési rend természetes egymásutánja mily kényszerítő hatalmú, és kísértsük meg pár szóval a jelent következtetni a múltból. –

A Róma parancsnoksága alól megszabadult francia földet hoszszas zavarok után, Nagy Károly egy államba egyesíté. Utána azonban nagy birodalma rögtön szétdaraboltatott és erőtlen utódai alatt a hatalmas vasallok mind függetlenebbé és függetlenebbé váltak, míg kénytelenek voltak a trónt azok egyikének átangedni, kivél a Capeting uralkodás kezdődik Franciaországban. – Az egész középidőben a francia nemzet története szinte csak abban határozódik, hogy előadja, miszerint melyik király után melyik következett, az minő háborúkat folytatott Burgund fejedelmeivel, az angol királyokkal, vagy saját fellázadt vasalljaival és másokkal, mely változások alatt az ipar, kereskedés, tudományok, művészetek mérőben pangtak, és szó sem lehetett ön-igazgatásról a katonai kormány kezei közt, és a mely idő alatt a hatalmas nagyok vagy függetlenségük mellett harcoltak és ármányokat szőttek annak fentartásáért, egymás közt szövetekeztek és szövetségeiket újra meg újra felbontották, – vagy ha meghódoltak, egész katonai alárendeltséggel

engedelmeskedtek, legfeljebb első tábornokok törekedtek lenni; – a nagy-tömegnek pedig nem volt egyéb feladata mint katonát adni, – meg pénzt, ha volt; – semmiféle elméletekkel –a hadviselés mesterségén kívül – nem bajoskodni; – senkit feleletre nem vonni a cél helyességéért melyre törekedtek, sem az elpazarlott vér- és pénzért. Ezen tusák azzal végződtek, hogy a 16-dik és 17-dik században a Király egyedüli parancsolóvá vált. – Voltak azután még sokféle lázangások Franciaországban, részint a vallás miatt, részint egyes hatalmasok veszekedvén a királyi hatalom tényleges gyakorlása felett, sat. de azokból a királyi szék mint folytonosan győző, nagyobb és nagyobb fényben tűnt fel. – Ezen idő alatt a nép, a nagy tömeg nem hogy résztvett volna az igazgatásban, és nem hogy lett volna kénye úgy fejteni a minőnek az Isten őt teremtette, de még a nagyoknak sem igen volt szervezett beleszólása az ország dolgaiba, és a napról napra növvő despotismus következtében inkább és inkább kiterjedő központosításnál fogva, csak hogy azt meg nem határozták, hogy megindulva melyik lábbal kell a menetetelt kezdeni, – mint a hogy az legcélirányosabbnak találtatott, éppen hány szem búzát keli egy hold földbe vetni; hinni pedig éppen nem volt szabad a mit tetszett, hanem azt a mit a király akart. – Látni való ezekből, hogy a nagy sokaságnak a legnagyobb fejletlenség állapotában kellett lenni. – Már kérдем, egy olyan ember ki lábát soha sem használta tudhat-é járni? az ki soha sem volt vízben tudhat-é úszni? –bizonyosan nem; sőt még többet állíthatok; – ha valakiben ki is volt valami tehetség fejlődve, ha azt soha sem használja, a mint mondják nem gyakorolja, elenyészik rendre, háttérbe vonul, – kísértse meg csak valaki kezének mozgáshoz szokott izmait csak esztendeig soha sem használni, azaz kezét nem mozdítani, – jót állok róla hogy akkor, ha mindjárt a Liszt könnyűségével tudta is ujjait régebben mozgatni, képtelen lesz vele, mint didergő kezekkel, egy botot megmarkászni.– Önkényt foly tehát hogy a francianemzet miután magát abban nem gyakorolta, képtelen volt egyszerre, egész terjedelemben minden dolgait igazgatni, és nem volt képes a „self government” (önigazgatás) annyiszor emlegetett feltételének kellőleg megfelelni. – A nép, a nagy tömeg nem volt folyamában az alkotmányos élet rendének, és a magasabb a míveltebb körökben nem voltak, nem lehettek tisztában az elmélettel és annak alkalmazásával, melyek szerint egy országnak fejteni kell, sem azzal, hogy bárminő tökélyes lett legyen is elméletek, azt a nagy tömeg helyesen alkalmazni, rögtön behozva, nem lesz képes. Itt még csak azt jegyzem meg, hogy a modornak magának melylyel az alkotmány és minden szokás Franciaországban felforgattatok, hasonlóképen nagyon zavaró hatást kellett gyakorolni az emberek felfogására. – Nézzük csak!

A feszültség akkorára nő, hogy nyílt ellenszegülésbe tör ki. Egynehány ezer ember, legnagyobb részint utcasöpredék, – a kormány közlönyei parancsolata nélkül, sőt a kormány akarata ellenére, rendetlenkedik, – és midőn ott régebben nem egyszer, egy királyi szó következtében, ezrek és százezrek üldöztek és voncoltattak vérpadra, – most nincs ki annak nevében a lázangóknak ellentálljon! Az ár napról napra nő, – míg előáll egynehány száz úri ember, és egy nagy teremben tanácskozáván egy éjszaka, csak úgy egyszerűn kimondják, hogy: minden ember egyenlő! – akár mely viskóban lakó ember olyan mint a nagy Marquis, kinek ő talán földén lakott; – és azután egyformán (!) fognak résztvenni az ország dolgai igazgatásában, – és egyenlőleg (?) fogják viselni a közterheket és épen úgy (!) lesz a Herceg mint bár ki fia katonává – Vajon mit gondolhatott azon addig oly csekély egyéniség a maga együgyű észjárásában akkor önmaga felől? ki ő? miért teszük mindezt érte? – És mit gondolhatott azon gyűlésről, mely oly könnyedén rendelte azokat számára? – a királyról, kinek nem hallszik szava? –és azon bűbajos hatalomról, melylyel azon urak gyűlése bír? –És mit gondolhatott azon változások felől? –azoknak minő lesz alkalmazása? eredménye? – Hej furcsa elmosnak kellett ott sok főben lenni!! Ha ellenben a fennálló igazgatás öntudatosan, saját felügyelete alatt tette volna az első lépéseket, ebben mindjárt nagy változást okozott volna.

Távol legyen tőlem, hogy én azt állítsam, miképen az ember sok helyt úgy van alkotva, miszerint századokig lenne hivatva rabszolgaságban görnyedni, és századokig ne lehetne képes önerején állani, – de sőt meg vagyok győződve, miként a természetnek minden lénye – és azok közt az ember is – úgy van alkotva, hogy s a j á t s z ü k s é g e i t kielégíthesse, és ha természetelleni körülmények közt ezen tehetség valami rövid ideig zavarba is jó, a természet-szabta úton rendkívül hamar újra kifejlődik az önállási képesség; – és azt hiszem, hogy: az emberekben a szükség, új meg új vágyak kielégítésére, új célok elérésére, örökké párhuzamban kell hogy fejlődjön a tehetséggel azok megszerzésére, – a mit fennebb megakartam mutatni csak abból áll, hogy az ember fejlődési rendében nem lehet büntetlenül ugrásokat tenni, még azt meg is adva, hogy elméletileg igen helyes célok voltak azok, melyekre egyszerre akarták itt és amott vezérelni az emberiséget.

És távol maradjon tőlem azon állítás, hogy a francia forradalomnak ne lettek volna több tekintetben jó hatásai is, – de azt hiszem, hogy valamint a jó következmények onnan eredtek, hogy egyet és mást természetesebb viszonyokba hozott – pl. a tudományokat, – úgy a rossz hatás meg onnan van, hogy igen sok tekin-

tétben nem tudta követni a természet intéseit. – És jelesen: nagyon feszültek és helytelenek voltak a társadalmi és politikai viszonyok Franciaországban a forradalom előtt, és épen annak következtében állott elő a mozgalom; az újon faragott alkotmány azonban nem volt az emberek vérében. – Eldobták azon mérték-fokozatot (scalat) mely szerint régebben mérték a jót és rosztat, a helyest és helytelent, – és az új, esmeretlen menyinyiségekben határozta azt meg. – A régi nem volt jó, mert sértett; – az új meg nem volt olyan, mely hozzá lett volna fogalmihoz és szokásaihoz kötve az országnak, és így nem volt olyan, mint az ingánál a függő helyzet, melybe – bár merre is lökjék – rövidebb vagy hosszabb mozgás után megint vissza kell neki térni. – Miután Franciaország megtagadta múltját, olyannak látom én azt mint egy embert, ki eldobja cselekvési elveit; – azután a szeszélynek, a történetnek hódolt. –

Következik tehát azon irányból melyen a francia forradalom haladt, az, hogy álladalmi szerkezetét többször változtassa, – és épen ebben áll a forradalomnak talán legnagyobb rász hatása; mert: kormányforma egyszerre átalakítás nem lehet nagy rázkódások, vérengzések és bizonytalanság nélkül, – azokkal pedig nem fér össze a rend, személy- és vagyonbátorság, fennakad bennök az ipar, a kereskedés, a tudomány sat. ezek pedig épen azon elemi indokok, melyek alkotják a polgárzatokat, tehát az olyan helyzetben: fel vannak függesztve azon célok, melyekért az állam alakult. – Ha szabad ezen kifejezéssel élnem: azok olyan percek, melyekben sok millió ember lakik egymás melletti, de államot nem képeznek, így ítélem én meg a francia forradalom hatását! És ezen ítélet még akkor is állana, ha a rögtöni átalakítások eszményi tökélyes elmélet szerint történnének, – azonban magok az elméletek, melyek szerint az alakulást, előhaladást rendezhetik az államok, magokban is kisebb nagyobb mértékben helytelenek; – és ez az eset Franciaországban is.

Itt értem tehát azon fennebbi második állításom bizonyításához, hogy a franciákat vezérlő elméletek magokban nem is eszményi tökélyesek. – Legyen azonban szabad ezen állítás bizonyítását későbbre hagyva, itt előbb egy másnemű elmefuttatást tartani, melyben – egyebek mellett – adatokat lelünk ezen állítás felett illetékes bírálat mondhatásra. – És itt következzen néhány megjegyzés arról:

Mi azon ok, mi az embert cselekvésre indítja, és annak bizonyos határozott irányt ad?

Ezen kérdést igen sokféleképen fejtik meg az emberek – az

egészen különböző szavaknak azonban, nagyon sok külön elméletben – értelme oda menyen ki: az embert vezérli a jólétre törekvés, melyszerint a megadott körülmények közt mindig a legjobbat (vagy mi ezzel egyre menyen ki, legkevésbé rosszat) igyekszik elérni, és az e tekintetbeni határozat benne alakul: az elérhető célok becseinek, és az azokhoz vezető eszközök értékinek, valamint saját erejének mérlegelése és kölcsönös egybehasonlítása által.

Lehetnek ezen tárgyról, nemcsak más szavú, de más lényegű elméletek is, itt azonban az egyszerűség kedvéért –fogadjuk el helyesnek ezt, melylyel egyébaránt az én vélekedésem is megegyezik.

Csak azt jegyzem meg, azok számára kik ily nemű eszmékkel kevesebbet foglalkoztak, kiknek ezen magában nem új állítás talán egészen idegennek tetszik, hogy oly nagyon könnyedén nem lehet ezen cselekvési szabályt, sem durva anyagisággal, sem nemtelen önzéssel vádolni. – Mert vezérelheti az embert a legmagasabb, szellemeibb élvek keresésében a lehető jó utáni törekvés, – és nem szükség, sőt nagyon helytelen lenne, ha csak a testi, az egészen anyagi élvezeteket nevezné valaki földi javaknak; ezen utóbbi értelemben pl. nem számíthatná élvezetnek azt, mit értelmes romlatlan emberek éreznek, – egy szép vers olvasásakor, egy jó színdarab kitűnő adatása alkalmával, vagy azt, midőn valaki előhalad bizonyos magas céljai törekvésében – ha bár az sok szenvedéssel és a legnagyobb önfeláldozással is jár sat. A mi pedig az önzést illeti: az egyszer világos, hogy senki sem érezhet semmi egyebet, csak a mi benne és vele történik, legyen az testi vagy szellemi dolog. – Próbálja meg bár ki, – kösse bé egy süketnek szemét, és a nélkül, hogy valami vagy valaki neki elárulná a dolgot, állítsa egy működésben levő guillotine mellé és meglátja, hogy az általános szellemi feszültség- és kínban, – ő egyes egyedül – hanemha még valamely karon tartott kis csecsemő–lesz, kit a dolog még egy csépet sem fog megindítani, vagy megrázni, vagy hogy mondjam. – De „minek ilyen irtóztató példákat hozni fel,” gondolhatja valaki olvasóim közül, épen úgy lehetett volna egy süket-némát ki egyszersmind vak is, vinni Lucianak vagy bármely pompás dalműnek előadására, és nagyon világos, hogy a ropogós csárdásra nem fogja összezütni bokáját, és nem fogja megbámulni ha Mayerbeer valamelyik művében a nagy dob, réztángyér, talán még csengetyűk s valamely gyöngéd női hang, egy dalt együtt adnak elő, – mert köznyelven beszélve nem értheti, nem foghatja fel azt mi előtte történik; – és ez meglehet mind nagyon igaz, de ugyanakkor azt sem lehet tagadni, hogy az érzések az emberben benne laknak.

– Miután az egyes érzékletek azok, mikből a fogalom gyarapszik és azok összehasonlításából előáll az ítélet, – másfelől pedig az ítélet az, mi az emberi cselekvényeket rendezi, kézzelfogható világos, hogy az ember cselekvényének is benne, saját magában rejlik oka. – De azért nem szükség az embernek túllőnzőnek lenni, – és örvendhet valaki annak is, ha másokat örvendeni lát, megszomoríthatja a mások búja, sőt életét áldozhatja fel másokért, – mert a világ nem csak belőle áll, és pl. mihelyt meg van győződve, hogy Saját élete feláldozásával valami olyat tart meg, mi előtte fontosabbnak tetszik önéleténél, – rögtön oda dobja azt.

A közéletben az eszet és a szívet gyakran külön emlegetik most is mint különemű cselekvények forrását; – nem helyes azonban semmi nemű érzelmeket és cselekvényeket a szívnek tulajdonítani. – A szívnek nem feladata gondolni és rendelkezni, hanem hivatása a beleömlő vért hatalmas verésekkel részint megfrisülés végett a tüdőbe, részint a tüdőben megfrisültet a test fenntartása végett annak minden ereibe beelökni. –Ezzel tartoztam az igazságnak, bár menyinyire is szeressem azt, mit köznyelven „szíveséginek neveznek.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy a szívnek szorosabb egybenfüggése van, mint a test más részeinek többféle érzelmekkel és a szellem munkáságával; pl. kinek nem dobogott szíve hangosabban örömeiben? kinek nem vert szíve lassabban de rettenetesen, ha akármi következtében megdöbrent?–hiszen tán az egész döbbenéssző a szívverés modorától jó, – de azt mondják a kik tudják, hogy mindaz az idegek által az agyvelőből van parancsolva a szívnek, – mi ha igaz, akkor igen természetesen, csak úgy lehet a szívnek tulajdonítani bizonyos érzelmeket, és az azokból folyó következtetést és cselekvényt, miként lehetne az álmodat tulajdonítani azon izmok csaknem önkénytelen megnyúlásának és viszont megrövidülésének, melyek következtében a száj nagyra kitátul, és előáll az, mit magyarul úgy hívnak: ásítás; – meg a nevető jó kedv vagy zokogó keserv okainak az illető izmok görcsös rángatózását kellene tartanunk, – ez pedig helytelen lenne.

De visszatérek újra, felvett tárgyam fonalához.

Fennebb csak arra akartam figyelmeztetni hogy: az ember a szerint cselekszik miként ítéel, a mint érzékel, azaz, minő képzetek vannak a jóról és roszról.

Ha ezt azonban nekem megadják, akkor azt sem lehet tagadni, hogy: ugyanazon körülmények közt minden külön egyéniség inkább vagy kevésbé különbözőleg fog minden másoktól cselekedni, mert minden ember inkább vagy kevésbé különbözőleg van fejlődve mint bárki más; és már ezen állítás igazságát a mindennapi élet gyakor-

latában folytonosan bebizonyulni láthatjuk. – Hogy is ne lenne az így, mikor egyik embernek sokszor még csak képzeete sincs arról, a mi másokat egész életeken keresztül elfoglal, és minden cselekvényét igazgatja; – már mi képzeete lehet pl. az afrikai úgynevezett vadembernek azon szellemről mely végig vonul a Newton vagy Bernoulliak elméletein? – de meglehet hogy ezek meg, nem tudtak volna amazok nyilával és dárdájával úgy bánni a mint szokás és kell. –

Épen így van ez a politikában is; és így azon feltétel mellett is, hogy a végcél felett tökéletesen megegyeztek az emberek, azon kérdést: mely eszközöket, és épen hogy kell alkalmazni? nagyon különbözőleg fejtik meg. – Az egyik bátrabb, – egyenesebben vág a dolognak, míg a másik szívesen kerül, csak biztosan haladjon; – az egyik tán nagyon is vágyik mindenre a mi új, – míg a másik többre becsüli azt a mi kezében van minden egyebeknél sat. – Ezen felfogási különbségben rejlik oka minden különböző pártoknak, melyek ott hol szabad volt a közdolgozókra értekezni és kellett azokban résztvenni, mindenütt előállottak, és mindenütt fenn fognak állani, – a hol pedig nincsenek meg és nem voltak, ott nincs minden rendén. – Könnyen át lehet látni a pártok alakulási modorából, – az embernek nagyon is véges tehetségei szerint: – hogy egyik pártnál is az igazság a maga tökéletes tisztaságában nincs, nem is lesz, és nem is lehet; – lehet mind a mellett mindenik párt a maga felfogása szerint becsületes, és lehet az egyik az igazsághoz sokkal közelebb mint a másik.

Miután az embert – valamint a természetnek minden részét – meghatározott és állandó törvények vezetik, egy tökéletes valóság tudna kimutatni olyan mérték-fokozatot (scalat), mely szerint egyszerre le lehetne olvasni, mi a legjobb mi a legrosszabb, így azonban ez folytonos vita tárgya, a minek meghatározásához mind inkább és inkább közelíthetnek, de melyet tökéletesen soha sem érnek el, a miből tehát látni lehet, hogy a külön pártok kifejlésének oka nemcsak az eszközök megválasztásában, de magának az elérendő célnak meghatározásában is rejlik.

Ezen fennebbi vizsgálódások után könnyen meg lehet az amolyan utópia-féle emberi nem fejlődéséről elméleteknek érdemeit, és alkalmazásának jó vagy rossz voltát ítélni, melyből ki van felejtve az állam, a nemzetek, és ha benne vannak, úgy állanak előttünk a hogy a valóságban soha t. i. egy olyan eszményi fejlődésben, melyben csak is az embernek némely törvényei szerepelnek, – melyben a külön viszonyok, és a természet sajátos hatásai a magok egészében tekinteten kívül hagyattak; azon utópiászerű nézeteket pedig néha len evették, máskor meg mint igen nevezetes

cselekvési törvényeket követni akarták az emberek.— Én következőleg ítélem meg őket. — Lehetnek az állam célját tárgyazó oly nemű elméletek felderítők, és épen azoknak kell azon folytonos haladást az elméletben, és következőleg a gyakorlatban is megadni, melyet fennebb érintettem; — mindig helytelen azonban egy-egy olyan elméletet valósítani akarni, és egyszerűen átalakításán kontárkodni a természetnek, (azt törekedvén előhozni, minek talán század múlva kell bekövetkezni) már csak azért is mert,— meg lehetünk győződve felőle, hogy a későbbi kor jobban fogja tudni mi a teendője, mint azt századokkal előbb meghatározhatnók, mert: a felvilágosodás halad; és azon későbbi kor körülményeit mi semmi esetben sem esmérhetjük. Ennélfogva a következő szabályt állítom fel: a gyakorlatban csak is a legközelebbi lépést tartjuk szem előtt, annyival is inkább, hogy a természet állandó és végtelenül bölcs isteni elrendezése szerint, lehetőleg igyekszik mindenkit a helyes úton tartani, az által, hogy: mihelyt a világnak bármely lényé természetelleni viszonyokba jut rosszul érzi magát, (és általán beszélve) annál nagyobb a kellemetlenség érzete mentől helytelenebb az elfoglalt állás. — És ez azon Ariadné-fonal, mely az embert az élet gyakran oly nehéz viszonyaiban képes a helyes úton tartani, — és a mely szerint igen könnyen érthetőleg, kicsi hibát sokkal könnyebb kijavítani mint nagyot. —

Olyan természeteseknek tetszenek egyébiránt ezek, hogy akárki, még a legegyszerűbb ész is — mihelyt valamiben kedvvel és kitartással dolgozik — alkalmazásba veszi azt, és pl. kinek jut eszébe gyakorlati embernek, a már kivívott eredményeket mind oda dobni egy nagyobb jó reményeért? —és ki áldozza fel a következő nap cselekvési rendét azért, hogy azt tegye mit majd fog kelleni tenni? — És így érdekes jelenségnek tartom, hogy míg a szabad fejlődés mezején Anglia kétségen kívül minden más európai államok előtt áll, a szabadság, egyenlőség eszméivel mégis a franciák, németek bajlódtak és foglalkoznak legtöbbet. — De hiában! — az emberbe oltott tevési vágnak valahol mezőt kell rontani, ha simán nem veheti hasznát,—és a kinek nincs része gyakorlatilag tenni, — a szellemi világ tengerére kell bocsátkoznia, melyen néha úgy elmerül, hogy az embernek nehéz hollétét feltalálni, — mivel az mi az emberi vizsgálódásnak alapul szolgálhat, azaz észlelés, a tapasztalás, a minek útmutatásai nélkül annyira el lehet magát veszteni, miként a hajó eltéved éjszakmutató nélkül.

Eszel rokon megjegyzésnek tartom azt, hogy: a ki sokat beszél keveset teszen, — a mi tevékenység csak benne van, mind elvesztegeti nagy hangok, — talán egyenesen egy erélyes vita e-

lőállítására, meg körmön font mondatokra, – és így nem jut erő és idő a tevése.

A fennebbi elmefuttatásban valamint egyfelől később feldolgozandó elemek jöttek szőnyegre, minők az ember cselekvési céljának és cselekvési indokának meghatározása, másfelől pedig a pártok alakulása elméletében és az utópiaféle tervek becsei mérlegezésében, egy oly mértékfokozatot nyertünk, mely szerént bebizonyítható azon (46-ik lapon tett) állításom, hogy: amaz ország-átalakítási francia elméletek, melyeket a revolutioban és azután is követtek, tévesek, – mert: utópiaszzerűek voltak, és minden lehető pártokat tekinteten kívül hagytak.

Hogy utópia-szerűek voltak látni való abból, hogy: végtelen meszsze célokat, a szabadságot és egyenlőséget, tűzték ki elérendőnek, és azokat minden lehető vitathatáson feljülieknek hirdették. Hogy a pártok lehetőségét tekintetbe nem vették, abban mutatkozik, hogy azon szabályokat, törvényeket, melyek szerint elméleteikét létesíteni törekedtek, nem alkalmazták legkisebbé is az emberek felfogásához, a körülményekhez.

Úgy hiszem még tovább lehet menni, és nem csak azt állíthatom: hogy egy politikai vélekedés sem igényelhet magának csálhatlanságot, és mihelyt azt teszi rögtön Ítéletet mondott önmaga felett, – és nem csak azt: hogy minden olyan nemű politikai eljárás, melyből kivan felejtve a múlt valamint a jelen, nagyon hibás, – hanem azt is állíthatom: hogy a francia tudósok – vagy bár mik is lettek legyen, – mindenesetre azok elmélete, kik az országot saját vélekedéseik után választott utakon elindították, még olyan tökélyes fogalommal sem voltak az államok életműves haladásának elmélete felől, mint a minő helyesen azt akkor más helyt mások felfoghatták. Miután azonban anynyi olyan szépen hangzó mondat van, mely alatt a ki mondta semmit sem értett, vagy egyáltalában alig lehet annak valami értelmet tulajdonítani, vegyük egy kicsit bonckés alá ezt.

E végre szükségesnek tartom egy pár futó pillanatot vetni arra, hogy: minő módon állott elő, ezen jelenlegi európai műveltség, tudományosság, és azok közt jelesen a francia? Kérdezzük meg a történelmet.

A rómaiaknál volt bizonyos neme a műveltségnek, – a mely utánzásából származott a hellénnek, és – mint általán véve a másolatokkal szokott lenni, – sokkal kevesebb becsű, sokkal alsóbb rendű volt amannál, mert bizonyos sinormértékek nyűgétől meg nem tudott és meg nem mert szabadulni, – valamint a járnai tanuló gyermek nem bocsátja el a neki nyűjtott ujját, – és ha minden egyéb ok hiányzana, már csak az is mozgásait kimértekké, feszesekké tené. – De akár minő is volt azon műveltség, akkor egyedüli volt a

Földön. — Azt a keresztény vallásnak első hirdetői egészen magokévá tették,— a mihez járulván még a Krisztus isteni tanai, az nekik mindjárt kezdetben nagy felsőséget adott a tömegek felett, és az volt a mi biztosította a keresztény vallásnak uralkodóvá válását, És változtak az államok határai avagy nem változtak,—eredeti rómaiak laktak-é azon, vagy germán, vagy sláv népfajok, — az számára mindegy volt; mindezen változások közt tántoríthatlanul maradi a keresztény vallás, haladván célja felé, míg sok küzdés és páratlan önfeláldozási esetek után azon célt elérte; — uralkodó vallássá vált. — Itt állott bé fejlődésének egy új rende; — ugyanis, a keresztény vallás akkori vezetői, fejei, nem elégedtek meg a szellemi uralkodással, mely nekik megadatott, hanem anyagi úton indulván el, polgári és világi felsőséget is igényeltek, sőt részben gyakoroltak is, az egész Földön.

Rendkívül ügyesen volt felhasználva ezen cél elérésére azon nevezetes hittan, hogy: a keresztények országa nem e világból való. — Miből következőleg a papokat merőben elkülönözték az államban, minden külhatástól óvni kívánták; minden ilyen nemű intézmények felibe azonban a korona a coelibatus által tétetett fel, mely által a legerősebb kapcsok törettek szét, mik az egyeseket az államhoz kötötték; ez volt legfőbb oka, hogy a középkor lelki pásztorai épen semmi egyéni önállással, függetlenséggel sem bírtak, és mint a legalkalmazkodóbb eszközök működtek valamint egy hatalmas és nagyszerű erömű részei a fennebb irt cél elérésére, számba nem vévén az államokat, melyhez a nemzetiség vagy hivatal kötötte, és azok mellett vagy ellen tévén, a szerint mint azt vezetőik céljai igényelték.

A lelki atyák már állásoknál fogva a szellemi mezőn működni vannak hivatva; — annál nagyobb nekiadással kellett azon munkálniuk, mentől inkább el voltak zárva a világi élet tevékenységétől és zajjától, melylyel csak igen kevés érintkezési pontjok maradt. — Természetes azonban, hogy elméleteik a világról, természetéről, vagy annak egyes részeiről mind hiányosabbak és tökélytelenebbek lettek a középidőben, — mivel nem szállottak ki setét mogorva zárdaszobáikból, hogy saját szemeikkel lássanak, saját füleikkel halljanak, egyáltalában, hogy a gyakorlati élet mezején kutassák mi a jó, mi a rász; — hanem a régibb a reájok rendesen a görögökről és rómaiakról maradt vizsgálódásokat újra meg újra feleresztették mind hosszabb és hosszabb lère, és mind csudálatosabb és csudálatosabb alakokba öntötték, míg részben mindenütt, néhol pedig merőben, elveszett a lélek, az értelem. Ezen idő szellemi munkásságát és elfogását nagyon éles vonásokkal jellemzik. Szüleményei, az astrologia, meg az alchymia.

A világi rendeknél meg, majdnem semmi tudomány és semmi elméleti vizsgálat nem volt akkor. A görögök és rómaiak eltűntek, helyüket germán, szláv, magyar, török sat. néptörzsek foglalták el, kik már első megjelenésekkor más meg más sajátságokkal tűntek fel, de a melyek a tudomány és elmélet mezején kívül estek; ez ügyesebb, az ügyetlenebb vívó volt; az egyik jó lovas, másik kitűnő ijjas; az egyiknek valóságos népgyűlései voltak, míg másik hiven engedelmeskedett vezérei szavának, mindaddig, míg azok helyeit más következett, vagy ők megunván, mást emellek azon polcra helyette, vagy idegen hódító a vezér sergét szétverte, és benne szétment az ország. – Későbbre pedig a folytonos hadakozás, civódás, meg a háborúnak megkicsinyített, megszelídített és megeszményesített kiadása, az úgynevezett harci-játékok, és a mindennapi élet harcias rende úgy elfoglalták a nagyokat és kicsinyeket, hogy sem gazdaságra, sem kereskedésre, sem iparra, és az ezekkel mindig karöltve járó tudományokra, művészetekre nem volt idejük gondot fordítani; – sőt azokat mint az ők foglalatosságoknak ellentétit, felfogások szerint lealacsonyítót, némileg megvetették.

Ezek következtében rendre olyan tévútra jutott a fejlődés, hogy nyílt ellenszegülésben készített magának rést egy más irány. Ez a reformatio volt; – ugyanis átalán el van ösmerve, hogy a reformatio mindenütt nemcsak vallásos, de társadalmi (socialis) mozgalom is volt, és jelesen utat nyitott a szabadabb és függetlenebb észjárásnak, mely rendre mindenüvé a civilisatioval elhat, bárminő vallást is kövessenek. – Az újabb nemű észjárás jellemzésére hozhatjuk fel, hogy: annak hatása folytán már az astrologiából: csillagászat, szám-tan, természettan, későbbre erőműtan; az alchymiából pedig még későbbre: vegytan, földalakulástan sat. vált.

A világért sem kell azonban képzelnünk, hogy már most mindenben a leghelyesebb természetes úton mozog a világ, sőt még a mi napjainkig is sok nyoma maradt a tudományok mezején is ama csudálatos középkori észjárásnak, melynek példányképeit a bölcsek köve kutatásaiban és az aranycsinálási kísérletekben lehet látni. – Sokat köszörült abból ugyan le az utolsó 60-70 év, de ki merné állítani, hogy nem különös előszeretettel viseltetnek sokan most is mindahoz a mi hellen és római, elkezdve nyelvöken? – hányan vannak, kik jobban tudják, hogy a helléneknél vagy Rómában micsoda szer-tartással ünnepeltek valamely napon, és éppen minő alakja volt egyik vagy másik isten szobrának, – mint azt, hogy: minő a búza és hogy néz ki a rozs, melyeket egymástól nem tudnak megkülönböztetni. – Azt hiszi talán valaki, hogy miután a tudományosság századokon keresztül rendre olyanná lett, a mit igazán csak csúfolni lehetett hellennek és rómainak, annak hatásától egyszerre meg lehet

válni? – Honnan van, hogy egészen a mi napjainkig ezen szó: tudós, valami lenéző, megvető, csúfondáros értelmezést foglal igen gyakran magában?– onnan, hogy: fájdalom még most is nagyon sokan vannak, kik éveken keresztül teméntelen sokat könyv nélkülöznek, hogy azt egy más találó magyar szó hiányában egy, kolégystás kifejezéssel jelöljem – rettenetes sokat „magolnak”, és a végin előállanak sáppadt arccal, kopaszán, merőben kifejezés nélküli szemekkel, az írástól kopott könyökű gúnyákkal, kik könyv nélkül tudják Cicerót és Tacitust, de a magok elbizottságokban merőben hasznavehetlen emberek, kiknek agyában egy jóra való gondolat sem születik, kik az éleinek semminemű körülményei közt fel nem találják magokat, és valami olyanféle különvált idegen elemet képeznek a társadalomban, minő az embernek az ujjába ment szálka; – ezeknek pedig – úgy tartják sokan – mi lehelne más neve mint épen: tudós! Ha valaki egy pityókát kezökbe ad, arról rögtön egész értekezést tudnak tartani: honnan? mikor került? ki hozta? miként nem találta elsőben azt egy londoni társaság jónak, annyit tudnak róla felhozni (citalni), mennyit én a világért sem vagyok képes ismételni, de ha történetből valaki egy csicsóka!, vagy valami más a pityókához hasonlító gumót adott hamisságból kezökbe, akkor minden állításaik roszak: ők meg nem tudták esmérni saját szemekkel a pityókát, mivel azt csak ennek s ennek a könyvnek s a másodiknak és a harmadiknak leírásából esmérték.

Mint már említettem, az utolsóbb időkben igen nagy haladás tapasztalható a valódi tudománynak és a gyakorlati életnek egyensúlyba hozása körül, – azonban még sok van hátra, és a jelen műveltség is sokkal kevésbé lenne meddő, ha a középkor bilincseiből egészen meg tudna menekedni.

Vannak meg – az igaz kevesen – mások, kik, azoktól egészen meg akarván szabadulni, túlesnek; – azok a tudományban is kicsiben alkalmazván a francia forradalmat, – nem akarják elősmérni, hogy a jelen a múltán alapszik, az alchymiából fejlett a vegytan; azoknak minden rász a mi régi, és minden jó a mi az ők felfogások szerint egészen újjá alakítatik. – Az igazság azonban ezeknél szintén oly kevésbé van, mint azon ókori tudósoknál, kik elbizottságokban azt vélték, hogy: feltalálták a bölcsek követ!

Mindezekből könnyen lehet látni, hogy a tudomány jelenleg minden nagy haladása dacára, nem állhat semmiben úgy, hogy irányt, tevékenységi határt véglegesen szabhasson, a következő századoknak, mint azt – vizsgálja csak bárki – feladatául a francia forradalom tűzte; és legkevésbé azon tudományok, melyek elvontságoknál fogva legkésőbbre igazíthatna Inak ki, a tapasztalás, az éleinek törvényei által, – minők az emberi ösméret tudománya, különbféle

emberi és társadalmi viszonyok, felfogások feletti elmélkedések és a politika is.

Miként a fennebbiekből kitűnik, a francia politikai elméleteknek, ha legkitűnőbbek lettek volna az egész földön is, mindenesetre hiányosoknak és sok tekintetben hibásoknak is kellett lenni, melyeket épen nem volt szükség bálványozni, és annál kevésbé alkalmazások által a jövő századok kezét bilincsekkel terhelni; mint azonban fennebb ígértem, meg kell mutatnom, hogy a francia elméletnek az országok igazgatásáról, átalakításáról még rozszabbnak kellett lenni, mint más helyt ugyanakkor lehetett.

Ez nem lesz nagyon nehéz! Franciaországban, mint már emiitemtem a történelemre hivatkozva – az öngazgatás soha sem volt meg; a nemzetiség parancsai által ösztönöztetve 89-ben rúgtak ki először, és pedig nagy szenvedélylyel. – Ebből gondolom mindjárt lehet két következtetést vonni. – Miután soha sem volt nekik alkotmányok, – általán véve – mind annak elméletéről, mind gyakorlatáról kevesebbet és rozszabbul tudhattak mint mások, pl. az angolok, kik századok óta gyakorlatában vannak annak. A másik pedig az, hogy valamint a szenvedély az egyeseket, épen úgy a népet is elvakítja, és ez által történtek Franciaországban is a legeszeveszettebb dolgok, melyeket e nélkül sem a jelen sem a középkori állásából a művelődésnek ki nem lehet magyarázni.

Még szabadjon itt egy rövid megjegyzést tennem, mint a mely adatul szolgálhat a XIX-ik – úgynevezett felvilágosodottság százada műveltségének megítéléséhez. – Ez abból áll: hogy midőn kézzelfoghatólag bé lehetett bizonyítani a francia elméletek helytelen-ségét, midőn azoknak hibás voltát több mint a pusztá elmélet, a tapasztalás tisztán kimutatja, mégis nemcsak elindultak utána, de mostanig sem tudnak ezen csalétek által okozott mámborból kiócsulni, és a világért sem követvén azon régi közmondást: jobb ma egy veréb mint holnap egy tűzok, eldobják mindjárt mindjárt a jövő reménye fejében, azt, mi kezökben van, – mint a mese szerint a kutya midőn a hús árnyékát a vízben látta, – és mint valami vakmerő játékos, egy kártyára mindent feltéve, kiállják a „va banque”ot.– Azt lehet ugyan mondani erre, hogy: ugyanazon kort ugyanazon uralkodó eszmék mozgatják, melyek hatalma alól nem lehet megmenekedni. – De honnan van akkor az, hogy: nem mindenik népre terjedett ki romboló hatalma azoknak? honnan van, hogy épen az ügyesebb, műveltebb és legtöbb életrevalóságot felmutató népek azok, melyek kevésbé ragadtattak el a divat árja által? – És minek való a fejletlenség-geljáró ama nagyszerű majmolásokat, melyek csak annak tanújelei, hogy a civilisait világban igen sok feszültség létezett, és igen kevés az eredetiség, oly fenynyen hangzó szavak díszes palástja alá

rejtteni?! – És épen úgy az uralkodó eszmék kifolyása az is, hogy míg egyszer keményen bépúderezik hajokat, és talán számtalan hozzártartozókkal, oly cifra alkotmányt építenek a nők fejére, hogy azon csudálatos építmény és a giraffe közt némi hasonlóságot kellett találniok, – mert hiszen arról nevezték el í – máskor a legegyszerűbb hajtekercecseteket viselik; – és mégis: ne lehetne-e a divat hatalmának föltétlen fejet nem hajtani? – Addig ugyan bizonyosan nem míg a férfiak is – kiktől mindenesetre e tekintetben a javítást várni kell – hol sarkig érő kabátot viselnek, hol – mint egyedül boldogító – azok dereka már hatok közepén elvégződik.

Ne emlegessük addig oly sokszor a felvilágosodottság századát, míg az ember oly vakon tartozik utána csinálni azt mit bizonyos választottak csinálnak.

Nem magam vagyok az első ki ilyes nézeteket állítok fel, mindazon mozgalmakról, melyek egyszerre akarnak gyökeresen alakítani át, a minőket fennebb lehet olvasni, – mert ha bár nem is épen ezt, de ettől nem szerfelett különbözőt állít pl. B. Eötvös *) midőn ezt mondja: „institutiok lehetőleg hamar felforgathatnak s csaknem csodás erővel átalakíthatnak minden külviszonyokat, de nem az emberek fogalmait; s innen a veszély melly csak a kor szükségéinek, nem egyszersmind fogalmainak megfelelő intézményeket minjtjenkor fenyegeti.” Csak azt nem értem, hogy ezt mondva miként frem tett sokkal de sokkal nagyobb nyomatékosságot a „jelenre”, melynek körvonalait mindenütt az illető nemzetiségek meg a saját viszonyok képezik. – És különösen miután oly érdekes öszszehasonlításokat lehet tenni – sőt tettek is – a francia, meg az angol forradalom, meg az észak-amerikai Egyesült-államok szabadságharca közt, – mi mint a fennálló kormány elleni fegyveres ellenszegülés hasonlóképen forradalom. – Az angol meg francia forradalom közti párhuzamot különösen sokan megpróbálták. – Maga B. Eötvös nagyon jellemzőleg mondja**) róla, hogy míg az angol már megvolt szabadalmak visszaszerzéseért kötött fegyvert, addig a francia, elméletek létesítésére indult ki. – Ezen Ítélettel merőben egyetértek, csak azt jegyzem még meg, hogy ez a nemzetiségi tanba épen beillik. – Az angol forradalom nemzetiségökkel megegyező államszerkezet, igazgatási rendszer helyreállításáért és megtartásáért folyt. –

*) XIX Sz. Ur. Esz. I. Köt. 232-ik lapon jegyzés.

**) XIX Sz. Ur. Esz. I. Kötet 199- és 200-ik lap.

Az amerikai hasonlóképen saját nemzeti érdekeiket elégítette ki, – és két külön nemzetiség kezdetének tanúbizonysága, ugyanazon (angol) nyelvvel. –

Franciaország meg, mindenféle kormányrendszerek között, nielyek egymást 89 óta felváltották, – egyen kívül – rosszul érezte magát anynyira, hogy azokat időről időre felforgatta. – Tisztán meg van ugyan mutatva, hogy sokszor igen csekély kevesebbség képes volt megszüntetni egy igazgatási rendszert – a mit á'litnak pl. a 48-diki francia forradalomról is, – de visszajöne az önkényt és minden ellentállás dacára, mihelyt igazán megfelelő lenne a nemzet szükségeinek, kívánalmainak és a körülményeknek, és a nemzettel – ha szabad magamat így kifejeznem – egy testet és egy lelket képezne, miként erre példát mutathat Anglia II. Károly trónra emelésével. Tehát Franciaországban azon egy igazgatási rendszeren kívül mind helytelenek voltak a többiek; – minthogy azok azonban a jelenleg divatos országlási eszméknek kisebb nagyobb mértékben mind hódoltak, részint egészen azok szerint voltak faricskálva, önkényt foly, hogy: a jelenlegi országlati tanok tévesek. – Lehet-e ennek gyakorlatiabb kézzelfoghatóbb bizonyítványa? hanemha az, hogy azon kormányforma, melyben Franciaország jól találta magát, a divatos elméletnek nem hódolt, hanem a nemzeti érzelmeket vette tekintetbe. – Mert kérdem: melyik volt azon igazgatás a forradalom után, mely alatt Franciaország magát jól érezte átalán véve? – I. Napóleoné!*) – Talán azért, mivel nagy tekintélyben részesültek a divatos szabadság meg egyenlőség törvényei? – vagy talán más üton valamely rendkívül kitűnő országlati szerkezet találatott fel, nagyon fontos szerepek jutván a szabad sajtónak, egy igen helyes képviseleti rendszernek és azzal egybekötve egy felelős ministeriumnak? sat. sat. A világért sem! hanem nagyon egyszerűn azért, mivel minden hibái dacára egyes egyedül volt nemzeti, azaz olyan, mely a jelentékeny és a nagy többség kívánalmainak megfelelt. – Volt benne bizonyosan sok hiány és sok rossz, de hiszen nem az a kérdés, hanem az, hogy minőnek érzik azt az emberek. – A képzelet, a hit gyakran a valóságnak pótolja helyét. – És hiában igyekszem én egy olyan embert, ki teljességgel nem szereti a zenét, Beethovennek valamely pompás simfoniájával mulatni, és merőben hasztalan fáradság volna valaki olyant, ki cukorral is sóval is borssal is kóstolta a sárga dinyét, de épen burnóttal szereti leginkább, a többi ízek felsőbbségé-

*) B. Eötvös ugyanerre vonatkozólag így szól: „... a nemzetiség eszméje I. Napoleon uralkodását népszerűvé tette, ha mindjárt kormánya a szabadság és egyenlőség valamennyi elveit folytonosan sértő,” – XIX. Sz. Ur. Esz. I. Kötet 76-ik lap.

ról meggyőzni akarni; – bizonyos határon túl elvesznek az emberiség általános törvényei és előállnak az egyéniségek sajátosságai, mind egyeseknél, mind nemzeteknél, és azokon alapszik az egyéni jellem, meg a nemzetiség. –

Itt megemlítené vélem a nagy Bacó egy állítását, melyet B. Eötvös (I. Köt. 25-ik lapon) következő szavakban idéz, de helytelennek tart, én pedig igen sok hasonlóságot látok abban és saját vélekedésemben. – Az említett hely így hangzik: „.... Bacó azon hibás nézetből indult ki, hogy az álladalmat illető dolgokban, nem annyira az igazság, mint a vélemények öszhangzása, a vég cél, miután az emberek, ha mindnyájan ugyanazon tévedés befolyása alatt állának, igen jól férnének meg egymással. Most megváltoztak a viszonyok;” folytatja B. Eötvös – „... Most közös a meggyőződés, hogy a vélemények tartós öszhangzása csak azon esetre lehetséges, ha az igazságig nyomultunk előre.” – Én mondhatom vélekedéssel sokkal közelebb állok Bacóhoz, mint a nemes Báróhoz; – hol nyomultak, kik nyomultak az igazságig? sehol, senki, különösen tömeg nem, – és mind a mellett sokszor és sok helytt volt tartós öszhangzat, és épen az illetők sajátlagos felfogási rende szerint; – a cél meg az államban a közjó, – azt a maga isteni tökélyében soha sem lehet elérni, de tisztán igaza van Bacónak, midőn azt állítja, hogy a vélemények öszhangzása szükséges reá; – és hogy nem akkor érzi valamely állam magát jobban, ha alkotmánya tökélyesebb az ész meghatározásai szerint, hanem akkor, ha tökélyesebb és még azon kívül a vélemények öszhangzata, saját közvéleménye is öszszetalál vele.

Ha pedig netalán már különben meg lenne állapítva, hogy a valódi művelődés, az igazi épen fejlődés útján haladni kell, akkor – egy kis gondolkodás után – elfogadom a Bacó véleményét egészen, és azt mondom: hogy az alkotmánynak mindig azon folytonosan javuló közvéleménnyel, mely egészen tökélyes soha sem lehet, kell öszszetalálni.

I. Napoleon korszaka egyszersmind bizonyosságául szolgál annak, hogy bár mit is hordoztak szájokon a tudósok, az ország igazgatói, a francia nemzet nem az egyenlőség és szabadság divatos ábránd-képei után vágyódott, – miként azt igen helyesen B. Eötvös is kiemeli, – hanem egyéb elégitette az ő kívánalmait ki, és a fennhangon hirdetett új, egyedül boldogító úton nem haladott legkevesebbet is, hanem más úton mozgott,*) és – hogy ne a magam kifejeze-

*) A XIX. Sz. Ür. Eshm.-ben a II Köt. 47-ik lapján kezdődő IV. Fejezet tárgya: „Bővebb bizonyítása, hogy nem az általános egyenlőség, hanem az egyéni szabadság élvezete korunkban a törekvés tárgya.”

get használjam, azonban egy olyat mely ide talál – itt is betelt, hogy: a ki az időt nem veszi számba, azt az idő sem kíméli; – a mit ma szerkeztettek, a holnap özszerontotta, hogy helyet adjon a holnapután elseperni valóknak – e mellett mégis nagy előhaladást lehet kimutatni az ipar, kereskedés, tudomány, művészet, általános vagyosodás és ezekből következőleg a közjóllét mezején. – És hogy lehet azt kimagyarázni? – Azt gondolom következőleg. – A francia forradalom elviselhetlenné vált nyomások következtében állott elő, és rögtön vezetett az azon nemű természetelleniségek megszüntetésére. – Azután sok mindenféle kormány volt, – közbe-közbe egy-egy kis időpont, melyben az önálló kifejlődésnek egészen tárva volt az út, míg más időpontokban az legalább úgy el volt rekesztve, mint 89 év előtt bármikor; – mindent özszevéve azonban a nemzetijellemnek elég ereje volt minden elméleteken keresztül törni; a honnan jött az, hogy akissé hosszabbacsán fennmaradhatott kormányok mind csak olyak voltak, melyek minden hibáik dacára több lehetőséget adtak a nemzet természet szerű fejlődésére, mint a 89 előtti zsarnokság. – A természet több ízben a maga végetlen törvényei tiszteletére utasította az elfácsart észjárású bölcseket a kifejlett lehetlenségek által!

Ezek után lássuk röviden és csak néhány vonásban, hogy az általam körvonalazott nemzetiségi tan mind az államok beligazgatására, mind azoknak egymáshozói viszonyaira minő törvényeket szab.

III.

A NEMZETI POLITIKA NEMEIT TÖRVÉNYEI.

Mi az elmélet? – Az államokat fejlődni kell engedni. – Az állam tényeit csak a közjó szempontja kell hogy vezesse, és semmi egyéb – A közjót pedig meghatározza az okosság és a közérzület. – Az állam cselekvési joga. – A központosítás. – Ugyanazon állam halálai közt előjövő külön nemzetiségek és nyelvek. – Külön államok egymáshoz állása. – Az állami egyensúly-tanról valami.

Lássuk már most röviden, hogy a nemzetiség eszméjének érvényesítése – a fennebbi értelmezés szerint – mi alkalmazást nyerne a politikai életben, egy állam különböző részeinek egymáshoz, és külön államok viszonyos állásában.

Könynyű átlátni, hogy ez azon próbakő, melyen vélekedésem hajótörést szenved, vagy igaznak mutatkozván, fenn fog maradni.– Többször hallottam én olyan megjegyzéseket, hogy: „igaz, mind szép, mind jó mit állítasz, de a gyakorlatban nem áll.” – Ez számomra értetlen beszéd!–Vagy felfogta valaki a törvényeket, melyek a természet azon részében, melyet vizsgálatai tárgyául kitűzött, alkalmazást nyernek, és azokat szavakba öntvén, kész a valódi elmélet (theoria), melyben–mint az egyenlap-tükörben a tárgyak képe – úgy meglelhető a természet, – és az alkalmazásban oly simán, tökélyesen lehet vele haladni, mint egy hibátlan műkönyvel*) (géppel) feladata megoldásában – vagy pedig nemfog-

*) Elöttem a „gép” szó épen olyan helytelennek tetszik mint a „papiros.” – Németül Göpel neve bizonyos terhek felemelésére használt tekerő machinának. Ezen szó a magyar-nyelvbe bejött elferdített hangzattal és elferdített értelemmel, – tévön általán anynyit mint machina. – Különben a műköny szó sem az enyím, és nekem ugyanazon tisztelt barátom ajánlotta ki a papiros helyett irlapot javallt.

ta fel,—mely esetben oly képét adja a természet illető részének, mint egy domború (convex) vagy homorú (concau) tükör, levén abban ferdén öszszehalmozva vagy szétszilálva minden, — melynek követői talán csakhamar hivatva lesznek kacorral venni le az ember szemeiről a hályogot, angol beretvával aratni, és talán hogy kis-ujj oknak valami baja ne legyen, inkább egészen áldozzák fel magodat.— Nem kell kérem rajta nevetni — mert a dolog nem nevetéses, — sem hitetlenül a főt csóválni — ha talán kissé túlzottaknak tetsző állításokat hoztam fel, mert, nézzen csak bárki körül, nem esett-é már meg nagyon sokszor, hogy az embert látni, figyelmezni tanította vak ember, — ki semmit sem tudott maga észrevenni — könyvből, — élvén nem azon erősséggel, hogy: így hozza magával a természet, hanem hogy: ez vagy amaz nevezetes író így mondja, így hitték a görögök, vagy rómaiak, vagy mit tudom én kik.

Nem épen anynyira természetelleni eljárás-é ez, mint a fennebb általam előhozottak?

Szerintem csak egyféle elmélet van, az, mely megfelel a természetnek, — a mi nem olyan az mind nem egyéb mint: agyrém.

De térjünk a dologra.

Ha szemünk előtt tartjuk miket eddigelő mondtam, különösen ha megemlékezünk azon már többször ismételt állításokra, hogy:

tekintetbe kell venni általán mi a helyes mi a nem helyes, azt lehetőleg egyeztetni kell a nemzet saját jellemével és felfogásával — mit egybefoglalok a nemzetiség kifejezése alatt — és az így kifejlett eredményt alkalmazni kell a körülményekhez, a szükséghez és ahoz képest kell tenni az államban; és ebből folyólag:

nem lehet helyesen semmi ugrást becsempészni a nemzetek kifejlődésébe; és:

minden helyes állami és igazgatási szerkeszetnek a nemzet jelleme- és a szükséggel megegyezőnek kell lenni; — önkényt következik, hogy:

nem kell az államokat fejlődttetni,*) hanem azokat fejlődni kell engedni. — Törvényeket, rendszabályokat csak is azon dolgokra nézve keli általában felállítani az államban, melyek magoktól nem tudnak helyesen eligazodni; és megfordítva: nem kell elméletek miatt kezeiket megkötvé képzelni semmi egyéb mint a közjóllét törvényei által, — és minden olyan dologba szóljanak bele a hivatottak, melyek magokra egészen tév-útra, a társadalom veszélyeztetésére visznek.

*) Akarattal használok ezen rősz szót, hogy a természetelleni alakulást jelöljem vele.

Innen és túl sok téves vélekedés van ezen dologban, – mert: némelyek igen sokat akarnak igazgatni, mások pedig cifra elméletekkel megkötik kezeiket, és úgy vélik hogy nem szabad több oly dolgok elintézésébe elegyedni, melyek csak is az igazgató hatalom beléelgyedésével igazodhatnak el.

Míg némelyek minden hatalmat – és bizonyosan (!?) minden eszet és tehetséget is – öszszesíteni akarnak egy középpontba, hogy azon középpont hivatalnok serge, mint földi korlátlan hatalom, igazgasson mindent, szóljon belé mindenbe, valóban! nagyon helytelen dolgot törekesznek létesíteni.

Már ugyan miként tudná egy idegen nagy úr, – miniszter vagy bár mi nevet is viseljen az, – ki meszsze meszsze van az ország bizonyos részeitől, Péter vagy Pál dolgait helyesen elintézni, midőn neki azokról tudósítást mindöszsze is X vagy Y hivatalnokok adtak, kik mindenestre magok is gyarló, vagy talán elvakított – és nem lehetlen –merőben vak emberek? –és miként tudná azt helyesebben mint maga Péter vagy maga Pál, kiket saját dolgok bizonyosan inkább érdekel, mint bár kit más? – és pedig ide vezet a mind inkább és inkább kiterjesztett központosítás. – Megöli az egyéniséget, mivel az egyén cselekvésének, önállóságának nem enged tért. – Csudálom, hogy még mind eddig valaki nagy philanthropnak és mély bölcsnek nem jutott eszébe, olyan egésségi tisztviselőket állítani fel, kik legalább a nagy lakomákon, ügyeljenek arra – különösen a magyaroknál, hol a külföldiek megjegyzése szerint a csömör oly gyakori – hogy senki is igen sokat ne egyék és ... ne igyék, mivel az államnak testben lélekben ép polgárookra van szüksége. – Ha azonban ilyes rendszabályt nem is tudok felhozni, nem nehéz olyant mutatni fel, mely a divatot szabályozza, pl. I. Péter cár sok haját nyíratott, szakállat vágatott és kabátot – vagy minek nevezzem? – csonkíttatott meg, – és hogy nagyon meszsze ne menjek, jelenleg (1855-ben) is van egy beretváltató biztosság egy tőlünk távol fekvő európai államban. Ezek után gondolom az én példám sem tetszhetik nagyon túlzottnak.

Azt épen nem lehet tagadni, hogy néha – valamint a nevelő tanítványának alkalmat szolgáltat a vizsgálódásra – épen úgy, valamely országban az igazgató hatalom felléphet közvetlenül tevőlegesen a jóllét eszközei megszerzésében: pl. építtethet, – vagy felhasználhatja hatalmát és közbejárását úgy, hogy más építsen – valamely vidékre vasutat, a mely vidéken meglehetőleg még igen kevés fogalom van arról, hogy: minő fán terem az, miként mozdítja elő az ipart, a gazdaságot, a kereskedést, a művelődést és mindezek által a közjóllétet.

Az lehet azonban itt rögtön a kérdés, hogy: ha szabad tenni,

sőt célirányos és kell is tevőlegesen a kormányoknak egy- és másban fellépni: hol van a „ne-tovább”, mely pontig ha el nem hatólnak hanyagsággal vádoltatnak, és a melyen csak egy lépéssel haladva túl, egy nemzet átka fogja emléköket kísérni?

Épen azon fennebb felhozott vasútépítési példa vezethet, sőt vezetett is már a dolognak ezen ágára, úgy gondolom azonban, hogy nem sok fejtörés után ki lehet mondani azon tapasztalati valamint elméleti igazságot, hogy: az állam kezei nincsenek, nem is lehetnek egyéb által mint a közjő által megkötvé. – A mely közjót meg –miként már többször volt mondva – mindenütt és mindig csak a nemzetek fejlettségi állása és a körülmények szerint lehet meghatározni.

Lehet miként ezen elv felállítását nagy ijedtséggel fogják sokan fogadni, – és míg egyik az egyéni szabadságot emlegeti, más az örökösödési törvényt, harmadik a vallást, negyedik a vagyont sat.’ merőben ki akarja venni az állam hatalma alól. – Nézzük csak azonban egy kissé elfogulatlanul, voltak-é azok valahol és lehetnek-é Valóban kivéve az állam kormánya alól?

Tagadhatlanul egyike a legnagyobb javaknak miket az államnak kell biztosítani– vagy megszerezni,– az egyéni szabadság, de azért nincsen-é az folytonosan korlátolva és egyesekre nézve megsértve minden államban? Hol van azon polgárzat, melyben ne lennének fogházak? Sehol, – és úgy vélem nem is lehet azok nélkül élni. –Azoknak lakói nyilván mind olyanok, kiknek egyéni szabadsága nagyon is korlátolva van. Ez mindenesetre biztos jele annak, hogy az állam hatalmát tényleg mindenütt feljülteszik az egyesek szabadságán.

A hány állam anynyiféle az örökösödési törvény, – és nincsen-é, és nem volt-é különböző helyeken a legnagyobb átalakulásnak alája vetve? – és mind jogtalanok lennének-e azon átalakítások? Épen nem hiszem, – de sőt mindenütt egyenesen a szükséghez és a változó jogi fogalmakhoz kell azoknak alakulni, az én meggyőződésem szerint.

A vallás-szabadság bizonyosan igen szép dolog és nagyon helyes bizonyos határok közt, de kérdem: ugyan hol van és hol volt az korlátlanul? sehol! – Melyik rendezett állam nem szólana egy olyanféle secta tanaiba, mely pl. üdvét abban keresné, hogy mentől többet gyilkoljon?– pedig hej! sok minden különöst hittek és hisznek különböző emberek. – Az észak-amerikai Egyesült-államokban nagy a vallás-szabadság, és az igen helyes és szép, – de nem gondolom, hogy egy lábra-kapó vallást hamarabb vagy későbbre bé ne tiltanának, melynek tanai között a soknejűség is befoglaltatik, –

pedig hány millió ember nem él a földön, gyakorlatilag alkalmazva azon tant!

Jól van, gondolhatják némelyek, de legalább a vagyont csak nem állíthatja senki olyannak, melylyel hasonlóképen rendelkezhetik az állam. De ugyan kérдем kegyetektől: – fennállhat-e bár mely állam adó nélkül?– és nem egy nagy rész-e az a tiszta jövedelemből, melylyel az állam rendelkezik adó cím alatt? és még tovább, azt Szükségei szerint feljebb emeli, vagy szükségei fogyván, lejjebb is szállítja. – De nem is csak az adó cím alatt rendelkezik az állam egyes polgárai tulajdonával. –Nézzen csak bár ki körül, folyhatnak-e a közmunkák kisajátítási törvények nélkül? –azon törvények pedig nyilván egyenes ellentétben vannak a vagyon-biztossággal, de mégis fenn kell azoknak állani, mert az állam jóllétét nem áldozhatja fel egyesek sokkal alsóbb rangú érdekeiért.

De ugyan – kérddhetik egészen megrémülve némelyek – mi biztosítja tehát fejemet nyakamon, és mi biztosít, hogy holnap nem foglalják el vagyonomat az állam nevében?

Semmi más mint az ország hatalmát gyakorló erőnek, meg az ország közvéleményének jó z a n s á g a, azon bizonyos rendszerhez kötött jelen (status-quo), mely folytatását igényli a jövőben; – egyéb semmi! –

Ez azonban világért sem egy csekély „c s a k,” és ha elfogulatlanul tekintjük a dolgot, egyedül a józanság az, mi az egyesek cselekvényeit is szabályozza,– mert miért nem válik tolvajjá minden ember, midőn arra kecsegtető alkalom nyílik? és miért nem gyújtogat, ha szíve boszújának tenne vele eleget? vagy didergő tagjait bé akarja melegíteni? és miért nem leszi le ujját egy köre, hogy egy másik darab kövel meg üsse, ha az nem tud egyszer vagy máskor kellő hajlékonysággal szót fogadni? csak is azért, mert mindenikből sokkal több rózsz mint jó háromlik reá, és számba veszi – hogy némelyeknek tán eleget tegyek, legelől emlitem – a törvény súlyát, a közvélemény ítéletét, saját lelkiösmerete nyugalmát és saját fájdalmát, saját biztosságát, egy szóval saját javát, de mindazokban nem gátol tulajdonképen egyes eseteket kivéve – nem is gátolhat egyéb mint: az o k o s s á g .

Cselekvényei rendezésére nézve épen ez áll az államról is; mind a mellett is azonban hogy egyéb nincs mi helyesen szabályozhassa és megköthesse az országok tényeit mint a közjó, ne higgye senki, hogy egy olyan általános törvényt állítottam meg benne, melynek semmi alkalmazhatósága sincs, és melyet nem lehet az egyes megadott esetekben követni, sőt, jaj a nemzetnek és jaj a vezetőknek ott hol a természet eme törvényit nem ösmerik vagy lábbal tapossák. –

A ki szélvésznek hinti el magvát, vihart fog aratni!

A természet nem bottal ver, de rettenetesen tud sújtani. Vajon azon egyesek vagy osztályok, melyek nem tisztelve az emberiség törvényeit, és legnagyobb részint szertelen hiúság, vagy setét vakság de néha más rémek által is vezetve, átkai lesznek koruknak és az emberiségnek, érezhetik-e magokat nyugodt boldogságban, minden hatalmok dacára is? Bizonyosan nem.

Én egyeseknek valamint államoknak cselekvési szabályul a jólétre törekvést állítottam fel. – Ez első tekintetre nagyon tág palástnak tetszhetik, mely alatt a jók közt alávaló dolgok is elcsúszhatnak, úgy hiszem azonban, hogy kissé szorosabban szemügyre véve a dolgot oly erős törvényekre találunk azon szabály alatt, melyek hatalmokat mindenkire kiterjesztik, akár tud az illető számot adni róla akár nem. – Különös hatalommal tűnik ki a természet büntető hatalma a törvényeit nem követőken, a lelkiösmeretben, meg abban, hogy minden törvényei ellenében vezetett dolgok megtörnek mint hullám a sziklán, – és még inkább.

Úgy teremtette az Isten az embert, hogy ha tudva törvényeit megsérti, rögtön vád alá teszi önmagát. – Előáll Vörösmarty szép kifejezése szerint keble óriása a lelkiösmeret, melytől lehetlen többé megmenekednie. – Hány példát nem tud felmutatni a történelem, a melyben kegyetlen emberek kegyetlenségeik eszméitől nem szabadulhattak meg? azok üldözték őket mindenütt hol csak megjelentek, végig virasztották velök az álmatlan éjeket, és mindennemű élvezet megkeserítettek számokra; mert hiszen a rémek bennök lakván azoktól nekik lehetlen is volt megszabadulni; épen azért környezetektől, az egész világtól és önmagoktól folytonosan rettegték. – De nem is mulatok ezen tárgyhoz illő képek előállításánál, melyekre sok adatot nyújt a történet, és a melyek oly pompásan vannak több kítűnő színdarabban vagy regényben feldolgozva, – itt még csak azt akarom megjegyezni, hogy van ezen dolognak még egy más ága is.

Egy végtelen bölcs elintézés szerint a természet törvényeit nem lehet eltörteni, – bármely ügyességgel is igyekezett azokat valaki ki játszani, vissza fognak azok útjokra térni, ha szépen nem lehet erre vélel rontanak. – És ez az mi mindenkit elér, még azokat sem véve ki, kik nem tudva is helytelenül vezetik az országok dolgait. – Elferdíthetik rövid időn a nemzeti haladás irányát, a kifejlődést mind inkább és inkább gátolhatják egy darabig, – de nem veszik észre hogy mindezen idő alatt Damocles kardja csüng fejük felett, melyet a legcsekélyebb ok is agyokra ejthet.

Az eredmény mindkét részre siralmas, – mind azoknak kik útjában vannak a természet szerinti kifejlésnek, mind az olyanok-

nak kiknek kifejlése gátolva volt. – Amazoknak pusztulni kell, – az elnyomottak pedig könnyen juthatnak azon rendtelenségbe, melyben van a szélvész által csapott vízár kikavarogván medréből, és zavaros hullámaival rontván választás nélkül jót és rosztat.

Senki se vélje, hogy én itt érzelegni vagy hiu elmfuttatást csinálni szándékozom, – de sőt azt hiszem mindenki meg fogja adni nekem, ha figyelemmel tekinti, hogy ezekben ki van mutatva, miszerint ha nincs is semmi egyéb mint a természet kötelezettsége a helyes úton maradni, a nemzeti kifejlődést nem gátolni, de sőt azt elősegíteni kötelesség; és ez az: minek az államok igazgatását vezetni kell; – és elég erősek, elég hatalmasak annak törvényei magokban arra, hogy: minden igazán felvilágosodott embert, az igaz úthoz bilincseljenek, legalább annyira mint az az emberi tökéletlenséggel megegyezik; és itt sincs semmi szükség holmi érthetlenség és értetlen szabályoknál és törvényeknél keresni menedéket, hogy annál erőteljesebbek legyünk, mert a szellemi erő mindig a természet tiszta törvényeinek lehetőleg helyes ösmeretében áll, és semmi egyébben.

Ezek után vessünk egy pillantást arra –mi talán az oskolák tanítványának legelőbb tűnt szemébe – hogy: van-e joga az államnak úgy rendelkezni az egyének szabadságával, vagyonával, vallásával sat. miként azt feljebb állítottam?

Erre következő a felelet:

Az államra nézve, miként már sokszor ismételtam, épen azon cselekvési szabály áll mi egyes emberre nézve t. i. cselekedni kell minden körülmények közt a lehető legjobbat, vagy a lehető legkisebb rosztat.

Igen könnyen át lehet látni, hogy e szerint egyetlen egy cselekedet sincs, a melyet minden körülmények közt, helyben lehessen hagyni, valamint nincs olyan, melyet függetlenül a viszonyoktól, mindenkorra kárhozthatni lehessen.

Ha sok emberek egyéni szabadsága van kockán, mit valamely egyes szabadsága feláldozásával biztosítani lehet, az állam feláldozza azt; – ha az állam léte függ kérdésben, a hadvezér minden tekintet nélkül arra: ki-é? felgyújtathatja az asztagokat és házakat, hogy valamelyik oldalát fedje vele seregének; – sőt még tovább, oly helyes tapintattal, vagy oly magas elnézéssel, már nem egy ember volt, hogy magát hazája ügyéért feláldozta, vagy érte végtelenül fáradott, – tehát: egy pusztult ö n k é n y t az egészért, egy fáradott mindenkiért. – És bár mit is mondjon erről a tudomány, rég el vannak ezek döntve a gyakorlat által, és már ha egyéb nem lenne, csak az magában, hogy nincs állam melyben ezek kisebb nagyobb mértékben alkalmazva nem lettek volna,

hajlandóvá tenne annak elfogadására, hogy azon jók nélkül állam nem is állhat fenn.

A fennebbi azon állításból, hogy minden valóban nemzeti kormány csakis azon dolgokba avatkozik az államban be, melyek nélküle roszul, a nemzet jellemének és a körülményeknek meg nem felelőleg alakulnak, – önkényt foly, hogy: bizonyos mértékig kell központosításnak lenni az országban, de csak is bizonyos mértékig, melyen nem szabad átlépni. – Oly természetesnek tetszhetik ez, egy olyan embernek, kit nem vakítanak különbféle ferde elméletek, hogy ha nem lett volna anynyi vitatkozásnak tárgya közelebbről a központosítás, szinte szükségfeletti lenne, ezt így megemlíteni. Hiszen az állam fogalma, bizonyos neme és nagysága nélkül a központosításnak nem létezik. – Nézzük csak mi van kimondva az egyes államok által. – „Mi egyes családők felajánljuk ez s meg amaz rend meg törvény fenntartása – azaz állam alakíthatása végett, erőnkét és hatalmunkat, egyszersmind azonban lemondunk bizonyos jogainkról, melyek az állam képezhetéssel özsze nem férnek” – Ebben tisztán benne van, – bizonyos határok közt a központosítás. –

Azon kérdést lehet itt felállítani: hol van tehát azon határ, meddig a központosítás terjedhet, és hol kell annak megszűnni?

Itt erre csak azon feleletet adom, hogy: a határ mindenütt a nemzet jelleméhez – és a körülményekhez, – ha úgy tetszik – a múlthoz és a jelenhez alkalmazva különböző; – egy helyt nagyobb központosításra van szükség mint más helyt, – és itt nem olyan neműre mint amott; épen ezért általános központosítási szabályokat épen úgy nem lehet adni, – valamint nem lehet egy gyógyszerrel minden betegséget meggyógyítani, és a politikai tudományok legkárosabb befolyásai egyikének tartom, hogy a központosításra nézve is –valamint más politikai eljárásokban – megkövesült formákba akarlak minden népeket bele erőszakolni.

Lehetne itt még egy más nemű elmefuttatást tenni, melyben anynyi ezerén előztek már meg engemet, és ez abból állana, hogy merőben függetlenül, az egyes államokra nem tekintve, azt vizsgálnám, hogy az emberi törvények szerint alakult legtökélyesebb államban, épen minő határai lennének a központosításnak, – és nem lehetlen hogy annak valami elméleti becse lenne is, – de ezt mint a gyakorlati mezőn hasznavehetlent egészen mellőzöm; igen is terjedelmessé válna általa munkám, mit nem akarnék; és még terjedelmesebbé válna azon esetben, ha valamely meghatározott állam sa-

ját viszonyait vizsgálva, arra nézve tennék alkalmazati elmefuttatást a központosítás mezején, és azon esetre – legalább némi részben – a párthoz szegődést sem lehetne kikerülni. – Mindezek azonban egészen kívül esnek jelen munkám körén. De van egy más kérdés mely – habár alkalmazási és részleti dolog is – miután közel viszonyban áll a nemzetiségek kérdésével, itt megemlítést igényel és ez következő: több olyan állam van, melyekben különhúzó faji és nyelvi különbségek vannak: miként kell azokkal szemben eljárni? – mi jogok lehet azoknak?

Eme kérdések megvitatásában irányt ad, azon fennebb telt megjegyzés, hogy: alakultak légyen az államok bárhogy, minden esetre igaz az, hogy az államokat ösztetartja az érdekegység, megsemmisíti az érdekkülönség.

Ha a közös-érdek kötelékei gyengülnek az állam inog,– míg ellenben azok erősek, a látszólag csekély állam is óriási erőt tud kifejteni; s ha valami külhatás porrá zúzza is, mint a mágneses vapor oly renddel, és mint valamely anyagnak jegecesedni kívánó parányai, oly hatalommal térnek a természetszabta állásba.

Arra hogy egy állam fennállhasson, a családfejek, független egyének – mert hiszen csak azok számlálnak igazgatás tekintetében az országban, rendkívüli eseteket nem számítva, – bizonyos jogainak és javainak feláldozása kell. – Rendes körülmények közt, az államban honos egyesek ügyességének, munkájának, vagyónának sat. bizonyos meghatározott része az államé, hogy azokért meg, oly javakat kapjanak–legyenek bár azok valódiak, vagy csak képzeletiek, hely esek vagy helytelenek –melyeket magokra nem érhetnek el. – Mihelyt azonban valaki vélekedése szerint, többet áldoz az államért, mint a mennyi érdekű jóban általa részesül, rögtön előáll a békétlenségnek kisebb nagyobb mértéke, *) mit az egyéni felfogás, meg az államokra tett áldozatok és tőle kapott előnyök meghatározása tüntet elő; – és ezen békétlenség meg egy kis erély, párosulva a körülményekhez, nyílt ellenszegüléssé is válhat. –

Ép en azon indokok határozzák meg állását, tömegnek, – egy osztálynak, vagy fajnak, – valamint egyes családfőnek az állammal szemben.

Igen könnyen lehet itt tehát azon szabályra menni, hogy: az érdekközösséget lehetőleg szilárdít ni, és az egy-

*) Ezzel rokon eszme XIX Sz. Ur. Esz. II-ik köt. 294-ik lap: „az egyén az állam fenállásának kész feláldozni szabadsága egy részét, de csak a mennyiben ez áldozat szükséges voltáról meg van győződve, s az állam öt kárpótolhatja mind azért a miről lemondott.”

beütközési pontokat lehetőleg elhárítani kötelesség; nem kell az államban létező fontosabb igényeket – ha bár merőben helytelenek lennének is – tekintet nélkül hagyni. – Alig lehet pedig valami egy államban erősebb szétfeszítő erő, mint bizonyos részeinek külön nemzetiséghez vagy valamely nemzetiség egy vagy más tulajdonaihoz ragaszkodása, mire számtalan példákat lehet a történelemből felhozni. – Mióta vándorolnak széles e világon mindenütt hontalanul, mint valódi világ-polgárok, a zsidók meg a cigányok? hogy más példákat ne is keressek. – Minő kevesen vannak tulajdonképen viszonyosan mindenütt, menynyire elkophatott nyelvök, a sok idegen surlás, vásás közben, – és mégis menynyit meg tudtak tartani eredeti jellemökből mind e máj napig. – A zsidókat még, inkább öszszetartotta vallások, nagyobbára közös, és másoktól elkülönözött foglalkozások (kereskedés, arany-váltás és- művesség), – de meg vagyok győződve felöle, hogy mindezeknél még inkább, ama gyűlölet, ama megvetés melylyel mindenütt találkoztak, és a mi őket merőben kizárta a polgári társaságokból; és itt is igen sajnosán tűnik fel káros következése a helytelen eljárásnak, az igazságtalanságnak, – mert: a folytonos megvetés, üldözés nem volt hatás nélkül, – különhúzókká, elkeseredettekké kellett annak tenni a zsidókat, sokkal nagyobb mértékben mint eredetileg lehettek; – a gúnyt melylyel mindenfelé találkoztak átkos gyűlölettel fizették vissza, – mi igen hártározott irányt képes különböző jellemek tevékenységének szabni, – és míg egymás közt szorosán öszszetartottak, minden számokra idegen irányában, elvileg lehettek inkább és inkább lelkiösmeretlenek. – A cigányoknak még csak külön vallások sincs, de sőt oly könnyen vették az egész dolgot, hogy pl. Erdélyben régebben többnyire azt a vallást követték melyhez földesuraik tartoztak, – foglalatosságok és élet-rendök sem volt anynyira különvált, elzárt, minő a zsidóknál, és ámbár a lenézés melyben részesültek sem volt olyan erős, mindenesetre elég hatású volt arra, hogy öszsze ne olvadhassanak a körülöttek levő világgal, hanem külön álljanak miként az olajcsepp a tengerben, és századok után is, csak cigány legyen a cigány. –

A zsidók és cigányok ugyan tudtomra sehol sem léptek fel hatalmas nemzetiségi igényekkel, – azon nemű igényeknek nem voltak meg bennök kellő elemei, – kimutathatók azonban más fajok és egyes vidékek melyek fogalmazott igényekkel állottak elő a nemzetiség címe alatt. – Azok néha valóban nemzetiségi kívánalmak voltak egy vagy más alakban, inkább vagy kevésbé elferdítve, máskor meg – miként fennebb (az I. fejezetben) megjegyeztem – csupán mint nyomás, mint természetelleni feszültség ellenhatásai tüntet-

hetők fel. – Mindenesetre azonban mintegy következőleg alakulnak:

Ha az ember nem jól érzi magát, nyomást érez egy- vagy másfelől, igen természetesen segíteni igyekszik magán, és valóban nagyon együgyű volna az, ki nem csatlakoznék céljai elérésében azokhoz – miután, egyedül keveset lehet tenni – kiknek éppen azon bajok van, kiket ugyanazon cél vezérel, – és így válik pl. a fajkülönbség egy közös köpenyeggé, mely alatt sokan akarnak menekedni a zivatartól; vagy ha jobban tetszik: egy közös várrá, melybe sokan begyűlhetnek oltalmat keresve annak falai megett; vagy: egy kisebb, egy fiók-állommá az országban, mely külön törvényekkel kivan igazgattatni, és néha a társadalom ott létező szerkezetét merőben felbontani törekszik. – És ha faji és nyelvi különbségek nem lennének, más központok körül gyülekeznének, – az ország egyes részei, egyes vidékek, vagy városok, vagy osztályok sat. fogalmaznak kívánságaikat, és igényelnének kielégítést az államtól, mihelyt helytelen nyomtatást éreznek, vagy képzelnek érezni. – Ezen előálló követelések pedig, éppen azon törvények nyomán származnának, melyeknek egy más viszonyú működése, a külön nemzetiségeket teremti.

A fennebbiek után azon nevezetes törvény kimondására igen könnyen juthatunk, hogy:

a mely államban vannak különhúzó kívánalmak, és különösen az oly fontos különhúzó nemzetiségi kívánalmak, azokat a közös érdek minden más erőket meghaladó láncával kell az állam többi részeihez saját magok lehető megnyugtatásával kötni. –

Önként foly meg, – az előbbi okoskodáson visszafelé menve, – hogy ott hol a különböző népiségek számoló igényeit ki lehet egyenlítani, egy erős állam és egy közös nemzetiség fejlődik ki, mely sem egyik sem másik a voltak közül, de melyben mindegyikből van több kevesebb. – így állott elő az oly hatalmas és kitűnő angol nemzetiség. *)

*) In no country has the enmity of race been carried farther than in England, In no country has that enmity been more completely effaced. – The stages of the process by which the hostile elements were melted down into one homogeneous mass are not accurately known to us. But it is certain that when John became King, the distinction between Saxons and Normans was strongly marked, and that before the end of the reign of his grandson it had almost disappeared. In the time of Richard the First, the ordinary imprecation of a Norman gentleman was „May I become an Englishman!” His ordinary form of denial was „Do you take me for an Englishman?» The descendant of such a gentleman a hundred

Egy pár felvilágosító megjegyzésre van itt tán szükség.

Csak az előbb bizonyos igényeket „számlók”nak neveztem; az igények fontosságát, nevezetességét akartam alatta érteni. –

Pl. nem lehet tagadni, hogy az egyik kérdés itt az: mekkora a tömeg, a szám, mely ezen igény nyel bír? – Továbbá: a saját igényekkel bírok az ügyesség, műveltség, erély, gazdagság minő fokozatán álló emberek? – és jelesen épen: földbirtokosok-e vagy nem, mint a mi az államokra nézve a gazdagság legnevezetesebb neme; – a történeti jog meg uralkodó jog fogalmak az igény mellett, vagy ellene szólnak-e? sat. sat. Egyenlőség nincs a földön, nem is volt, és nem is ^{legzi} – egy ember nem annyit számlál mint a másik, és így kívánalma is nem egyenlő fontos az egyiknek és a másiknak.

Egy másik megjegyzés meg az, hogy: nemzetiségek összeforrásában örökké kevesebbet kell veszteni, az egész természetén végig vonuló törvény szerint, a hatalmasabbnak, értve itt a hatalmat: szellemileg épen úgy mint testileg. – Néhány egyéniség a nagy tömegben elenyészik észrevétlenül, mint pár csepp víz a borral teli pohárban; – ha többet tud a tanító mint a tanítvány, emez inkább alakul szerinte mint megfordítva, míg egyébaránt mindkettő fejlődvén változik; minden nemzetiség a maga terjedő ügyességével, annak nyelvét is forgásba hozza.

years later was proud of the English name. – (Macaulay. History of England. I. Kötet 16-ik lap.)

Nagyon érdekesnek tartom, azon további megjegyzést, hogy: „It is remarkable that the two greatest and most salutary social evolutions which have taken place in England, that revolution which, in the thirteenth century, put an end to the tyranny of nation over nation, and that revolution which, a few generations later, put an end to the property of man in man, were silently and imperceptibly effected. They struck contemporary observers with no surprise, and have received from historians a very scanty measure of attention. They were brought about neither by legislative regulations nor by physical force. Moral causes noiselessly effaced first the distinction between Norman and Saxon, and then the distinction between master and slave. None can venture to fix the precise moment at which either distinction ceased. Some faint traces of the old Norman feeling might perhaps have been found late in the fourteenth century Some faint traces of the institution of villenage were detected by the curious so late as the days of the Stuarts; nor has that instituton ever, to this hour, been abolished by statute,” – (Macaulay. Hist. of England. I. Kötet 21-22-ik lapon.)

Menynyi gondolkozásra való nagy jelenség van elmondva ezen rövid szavakkal, – melyeket bár mentől többen vennének fontolóra!

Ugyanezen helyek a Csengeri Antal fordításában, az I. Kötet 14-dik és 19-dik lapjain fellelhetők.

De hát – az a kérdés – hogy: a hol felébredt hatalmas és valódi nemzeti igényeket kielégíteni nem lehet, vagy legalább nem sikerül, ott mi lesz? –Feszültség, elnyomás, kínlódás, kitörések, míg – miután mini fennebb reá egy pár példát felhoztam – erőszakal nemzetiséget alig lehet megtörni, – és azon idő is eltel, midőn egyes néptörzseket erőszak hatalmával atomaira lehet bontani, és miként forgó szél a port, mindenüvé elterjeszteni a földre, – alkalom nyílik sértett érdekeiért elégtételt venni, és akkor: explosio, melyben mindenek szenvednek.

Némelyek – azt állítják – hogy, bámulnak rajta, miként: a nemzetiségek követelései most, az újabb időben állanak elő, midőn minden embernek a szabadság, az egyenlőség, a civilisatio, – és mit tudom még én micsoda! – eszmék malasztjával kellene telve lenni. – En pedig mondhatom épen nem bámulok, de sőt az előhaladás egy rendes lépcsőjének tartom; mert addig a nemzeti követelések elő nem állhatnak, míg nincs alkalmá és értelme a nemzetnek azt felfogni, hogy: mi történik vele. – A nemzetiség és az öngazgatás (self go vernement) eszméje ugyanazon egy órában született, mit mindkettőt teljes szívemből üdvözlök, ha mindjárt azok egy cseppet sem kardoskodnak is az egyenlőség mellett, és itt ott lát-szólagos ellentétbe lépnek a szabadsággal és a civilisatioval.

Lássuk már most egy pár vonalát a nemzeti politikának, a külön országok viszonyaira nézve.

A fennebb érintettekből indulva ki, könnyen lehet azon következtetésre jutni, hogy: a dolog természetes rendében az áll, miszerint ugyanazon állam határai közt egy nemzet és egy nemzetiség legyen. – A külön államokra azonban épen nem lehet kiterjeszteni ezen állítást, és nem hiszem, hogy minden külön nemzetiségek átmenjenek egymásba, és nem hiszem, hogy minden országhatárok inkább és inkább vesztenének fontosságokból míg végre tán– mint némelyek hiszik – majd! majd! majd!! . . . minden nemzetiségi, tehát: nyelvi, és következőleg: állami különbségek elenyésznek a földről. – Ezt én nem hiszem^ és ha eszközölni lehetne úgy vélem: nem üdvös, de nagyon kártékony volna; és valamint az államban helyesnek tartom az egyesek személyiségének lehetőleg tökélyes kifejlését, épen úgy fenntartani hiszem üdvösnek a nemzeti egyeniséget (individualitást) is.

Merőben más állást szab ezen elmélet a nemzetiségekre nézve valamely ország határain belől, és mást különböző független nemzetiségekkel szemben.

Valamint minden családnál a rendet annak igazgatói és a körülmények határozzák meg, és míg az egyikben tán: németül beszélnek sokat, zenélnek, rajzolnak, verselnek, szívok erősen fáj ha valaki pajkos ember pogányul rendre utasítja kutyáját, vagy lovagló lovát, a közdolgokkal azonban igen keveset foglalkoznak, de annál nagyobb rend uralkodik a házában, – addig más helyt: nagy számú cselédség és sok zaj van, sokat lovagolnak, táncolnak, általában: a vendégek, a társalgás és testgyakorlás napirenden vannak, igen keveset emelkednek, de ha valami bántja, nehéz szavakkal fogadják, és rögtön a közügyekre viszik a beszédet sat. és e mellett – meglehet – eszébe sem jut az egyik család fejének, hogy a másik dolgai igazításába elegyedjék; – épen úgy minden állam gondoskodhatik arra, hogy az ő nemzeti sajátosságai szerint fejlődjen lehető legtökélyesebben, és így míg határai közt a nyelvi és nemzetiségi különbségek, természetesen fejlődve enyésznek, egy erős nemzetiség áll elő mely minden más külfölditől szükségképen igen különböző a nélkül, hogy a dolog természetéből az következék hogy saját nemzetiségét másokra reá erőltesse.

Nem lehet tagadni, hogy: az előhaladás, – miután mindenütt bizonyos szegleteket, bizonyos kinövéseket egyenlőleg megtámad, melyek egyáltalában a művelt emberrel nem férnek össze, – valami nemét terjeszti az egyformaságnak; és épen ez az mi többeket vitt azon téves állításra, hogy: a művelődés a jellemet megöli. – Kereken tagadom azonban én ezt, és azt állítom, hogy: míg a műveletlenségben, zavaros fogalmak, szinte mondhatnám ösztönök, vezérlik az emberi tényeket, addig a valóban művelt, érdekeit fel tudja fogni, határozott, épen számára és övéire illő cselekvési elveket tud felállítani, melyek szerint a nehéz körülményekben is el tud utasodni, míg azokban a műveletlen, a legképtelenebb egyoldalúvá válik, és csak botorkázni képes. – Hiszen ha amaz állítás való lenne, hinnem kellene, hogy: egy Hottentolnak vagy Sámojednek – erősebb jelleme van, mint egy Pittnek vagy egy Franklinnek, mert azokat, gondolom: csak nem vezetik félre a különböző elméletek?!

Az emberek fogalmában itt zavart, mint anynyi más helyt – a fél tudás okozott, mert nem lehet tagadni: vannak olyanok kik igen sokat olvasnak, írnak, látszólag rettenetes műveltek – valóban azonban egyetlen eszmét sem emésztettek meg, ha gondolni akarnak, az jut eszökbe, hogy: ez vagy amaz könyv mit mond ugyanazon dologról. – Igen természetesen: azok úgy hajlanak a mint mások hajtják, azok nem szilárd jellemek, de egyszersmind nem is egyebek, csak: álműveltek. Különben oly emberek közt hol nagyobb a cselekvési tér, az eredeti termetség, mely szerint a ha-

tározottsághoz, vagy határozatlanságra hajlatnak, inkább is kitűnik, mint miveletlen egyéniségeknél, kiknek általán véve igen kis változatosságú cselekvési terök.

Sokakat vezet tévútra az, ha látják miként az újabb időben anynyira megkönynyított közlési és közlekedési eszközök által, sokban hasonló eszmék, egyforma érdekek kelnek fel, ugyanazon műveltség terjed, sőt még, közös szók is jönnek divatba. – De kérem legyenek szívesek arra is figyelmeznii, hogy ugyanazon név alatt csak részben egyező eszmék állanak valóban elő, és míg pl. a szabadság eszméje így elterjedt mint jelenben találjuk, merőben különbözőleg értelmezik azt az angolok, amerikaiak, meg franciák, és: mindenik saját nemzeti fogalmihoz alkalmazza annak tanait; és ezenkívül nem kell elfelejteni, hogy: épen a legújabb időkben állott elő a nemzetiség eszméje, mely az idegen, öszsze nem illő egyesüléseket nagyon fenyegeti.

A ki hiszi azt, hogy: valaha az egész földön, minden rácai és fajbeli különbségek megszűnhetnek, és a Kaukázusi ember csak olyan fehér vagy fekete, – vagy minő?–fog lenni mint az afrikai, – a szegletes Mongol épen olyan nyúlánk mint a Hindu, és az amerikai ben-szülött oly vonszalommal fog birni a földműveléshez meg iparhoz mint az európaiak, – és egyenlő lesz a műveltség, – és mint a szellemi és testi képzettség tükre, egyenlő lesz a nyelv: – a Székely csak amúgy könnyyedén fogja kimondani a eh német hangot, vagy th angolt, míg amazok viszont meg, nem akadnának fenn a magyar gy-én ny-en – és: hát minő példákat hozhatnák fel, ha Pekingben anyanyelvökön megértenének, vagy Szánszkrittul tudnék?! –az aztán higgyje, hogy: lesz idő, midőn egy nemzet fog lakozni az egész földön, és valaki vándor ha csak a csúpokat, meg állatokat és növényeket nem ösmeri, alig fogja megtudhatni: vajon a Davalagiri vagy Chimbarasso, vagy tán épenaLomnici-csúcs mi előtte áll, és meglehet öszszevétné: vajon Lappföldön van-e nyáron, vagy hideg napot tölt Brasiliában, ha magát a Napot nem látja. – Én, őszintén megvallva, semmi ilyen hiteket nem táplálok, és úgy vélem, hogy miután kitüntettem ezen szabályt:

a nemzetiségeket a természetszabta határok közt és törvények szerint az államokban lehetőleg épen ki kell fejteni, – és nem kell az által zavarba jöni, hogy egy helyt egy- más helyt másképen beszélnek, más- meg újra másképen szoktak; és: minden nemzet, minden egyéne a nemzeteknek, ha lehető legtökélyesebben kifejtette azon sajátágos erényeket és előnyöket, melylyel a természet megáldotta: hivatásának eleget tett, most meg egész következetességgel folytathatom:

minden államnak oly tiszteletben kell tartani az

idegen országok sajátosságait mint magáéit, mert a nemzetiségek minden erőltetés nélkül fejlenek épen, – és a mit egy ország követel a többiektől, ugyanazt megvárhatják mások is tőle.

Úgy hiszem, nincs is miért külön megemlítem a nyelvet, mi merőben a nemzetiség minőségéhez levén alakulva, annak – ha szabad ezen kifejezéssel élnem – nyilvánulása, – tehát: gondosan ápolni- és növelni-való.

Senki sem vádolhat erőszakosságra fölhívással sem a nemzeti belpolitikára, sem a nemzetközi viszonyokra nézve kifejtett cselekvési elveket illetőleg. És még amazokban azt is törekedtem bém bizonyítani, hogy: az erőszak, igazságtalanság, – és bizonyosan annál inkábbba kegyetlenkedés, – épen ellenkező útraviszen mint amelyen haladni akarnának, és célhoz nem vezet, – épen úgy külön államokra nézve azt állítván, hogy: mindeniknek tiszteletben kell tartani a többiek sajátosságát önmagáé mellett, – azokat bizonyosan nemcsak hogy feljogosítva nem látom az erőszakoskodásokra, de sőt helyesen felfogva a dolgot, ezzel is önmagoknak ártanak, mert: az erőszakoskodás, igazságtalanság, – minden erkölcsellenes tett elkövetése pedig kisebb nagyobb mértékben visszahat a cselekvőre magára. – És így míg egy hatalmaskodó nemzet valamely idegent kínoz, önmaga sem fejlődik épen.

A mind inkább kifejlődő állami egyensulytan alkalmazása leginkább biztosítja eme nemzeti sajátosságok kifejlődését; – mert az azzal igen szoros kapcsolatban levő független államok szövetsége által, bizonyos meghatározott célok elérésére – pl. hatalmi túlcsepások korlátozására, – biztosítja a külön államokban otthon, a természetes, csendes, zavartalan kifejlést.

A fennebbiek szerint könnyen meg lehet érteni, hogy én a világért sem félek a közlekedési és közlési eszközöknek bármely javított módjától, mind a mellett hogy oly nevezetesnek és annyira őrendőnek vélem a nemzetiséget, – sem a telegráftól, sem a vasúttól, sem a csatornáktól, sem a jó töltött útaktól, és senki szívélyesebben nem üdvözölhetné mint én, a közlekedési eszközül szolgálható léghajózást, mert: valamint egyfelől azt várom általok, hogy az ipar, vagyonosítás, művelődés által, a nemzetiségeket a magok teljes erejükben kifejleni segítik, épen úgy: felemelnek minden országot a civilisáltabb nemzetek társágába, – melyben mindenki célarányosnak tartja arra ügyelni, hogy másan igazságtalanság, méltatlanság ne követtessék el, mit ha csendesen elnézne, legközelebbi alkalommal az ő bőrit sújthatná.

IV.

SZABADSÁG. EGYENLŐSÉG.

A szabadság meghatározása szerintem. – A szabadság divatos értelmezése. – A szabadság értelmezése B. Eötvös által,– Egyenlőség. – Valóban csak a számtanban létezhetik. – Egyenlőség vagyoniilag, – társadalmi állás, és foglalkozás szempontjából. Tulajdonképen sem adózásban, sem politikai jogban, sem törvényszék előtti teljes egyenlőség sem lehet üdvös. – Mind addig lehetlen a politikai egyenlőség míg teljes szellemi és anyagi egyenlőség nem lehet. – Valami a szellemi fejlődésről; a szokás hatalma. –Elméletileg kétképen lehet egyenlőség: az egyenlő szabadságban, és egyenlő szolgaságban.

Miután a fennebbi fejezetekben röviden elmondtam azt hogy: miként fejlődhetik egy nemzet természetszerűleg? –mik azon nevezetesebb tényezők melyek az államok alakulásában, azok cselekvési iránya megszabásában szerepelnek? – és ezekből folyólag minő úton helyes ezen fejlődésre hatni? – hogy kell azokat szabályozni? – úgy vélem helyén lesz azon két eszmét is tárgyalni, melyekre – mint főszempontokra – támaszkodva, szokták közelebb-ről mások eldönteni; hogy: mi az államokra nézve a jó, mi a rossz?

A szabadságról és az egyenlőségről akarok szólni. –

A szabadság azon állapot, melyben a természet bár mely lényé, saját törvényei szerint, tehát lehetőleg épen fejlődik ki.

Ebből következik, hogy a szabadság illető elmélete magában foglalja mindazon törvényeket, melyek szerint a természetnek bár melyik teremtménye helyesen fejlődik, fejlődhetik.

Ezen nézet szerint határozom én meg azt is, hogy: mi az emberi szabadság?

Könnyen át lehet azonban látni, hogy a ki az emberi szabad-

ság törvényei meg akarja határozni, – annak előbb tisztába kell jöni mind azon tehetségekkel melyekkel az ember születik, tisztába kell jöni azok fejlődési törvényeivel, meg azon hatásokkal melyeket a természet, a külvilág az emberre gyakorol, és csak akkor lehet az emberi szabadságnak kimerítő és helyes elméletét adni – Ez azonban igen nagy és igen nehéz munka, melynek sok részével még a világért sincsenek tisztában, és a melylyel mind össze is csak nagyon kevés ember foglalkozik tüzetesen, mindamellett hogy olyan sokan elmélkednek az emberi szabadságról.

A szabadságnak egy vagy más meghatározott törvényei vagy kinövései felett elmélkedések azonban gyakran épen nem nehezek, épen nem elvontak, de azért lehelnek hasznosok, – mert: nincs ember és nincs állam egy is, mely teljesen természetesen lenne fejlődve, és bír hol valami fejlődési hibát lehet felmutatni, ott mindenütt sértve van a természetszerű kifejlés – azaz, a szabadság – bizonyos törvényei.

Azt gondolom hogy épen annak, miszerint a szabadság megsértése, és az államok ügyeiben mutatkozó roszak, hiányok, feszültségek egyszerre jutottak tudalomra mindig, annak lehet mondani tulajdoniitni, hogy igen sokan összeszeavarták az állam céljával, a jólléttel azon föltétet, mely által azt el lehet érni: a szabadságot.

Minden növénynek kifejlődésére szüksége van bizonyos melegre, levegőre, szénázra, olyan poronyó földre melyben gyökérszálaít szétterjesztheti, és olyan tömötre, mely azt fenn tudja tartani, – de azért kérdem: ki lenne badar azt állítani, hogy a növények életében cél lenne, a melegség-vagy a levegő megszerzése sat?! és nem a növés, virágzás, gyümölcsözés. – És épen olyan hiba lenne a szabadság fogalmát a jóllétével felcserélni; – ezen hibát pedig igen sokan követték el.

Nem lehet tagadni, hogy magának a szabadságnak közvetlen érzete is egy jó, a mit bizonyosan mindenki érzett, midőn valamely, darab ideig elháríthatlan tehertől, feszültségtől megmenekedett, de azért még sem lehet magát a szabadságot mint végcélt a cselekvésben tüntetni fel; és az hogy magának a szabadságnak érzete is egy közvetlen élv a természet végellen bölcs elrendezése szerint, tán csak azért van, hogy általa a maga törvényei keresésére és azok követésére még sürgősebben vezesse minden teremtményeit.

Következő viszonyt képzelek a szabadság és a jóllét közt az én meghatározásaim szerint. – Az épen fejlődhetés – azaz a szabadság-érzete jó de egy sokkal kisebb rangú jó mint magának az épen kifejlettségnek – azaz a jóllétnek – érzete. – Egy világosító példát hozok fel. – A javulásnak indult beteg jobban és

újra jobban érzi magát, de azon jóllét bizonyosan sokkal alsóbb rendű mintha valaki testi és lelki épen fejlett tehetségei érzetében van.

Hogy az államban sem magának a szabadságnak, a társadalmi nyomás nem létének érzete, a minden egyebeken feljül álló jó – mely érzetnek egyébaránt különböző emberekben, erősen különböző hatálya van – mindjárt meggyőződhetünk róla ha azon nagyon kellemetlen helyzetbe gondoljuk magunkat, melyben a tenger közepén Robinzon volt, mind a mellett hogy ott öt semmiféle idegen divat, előítélet, szokás, törvény sat. nem bilincselte; én magam is láttam lehetőleg szabad embert, kinek egy falat befalni valója sem volt, és illendőleg didergett, – azonban szívesen oda adta volna szabadságának egy részét, egy kis jóllétért; és igen helyesen, mert az élet végcélja nem a szabadság: hanem a jóllét.

Átmenék azonban a szabadság kérdésében minden további fejtegetés nélkül az állam viszonyaira, de úgy hiszem megbocsátható ezen kis ugrás, mert önkényt foly hogy: miután fennebb meghatározám az emberi szabadságot – a maga legáltalánosabb felfogása szerint – és az magában foglalja mindazon törvényeket melyek szerint az egyes emberek sajátságaiak szerint akadály nélkül fejlődhetnek, – ha ezen meghatározást az egyének első természet szerű szövetségére a családokra, s ezekről a családok nagy rendszerére a nemzetekre átvisszük, értelmezve lesz az államra nézve is a szabadság fogalma.

Erre nézve is igaznak marad azonban mit fennebb mondtam, hogy a szabadság törvényei nincsenek kimerítőleg megállapítva, és mind a mellett, hogy a szabadságróli elméletek mind tökélyesebbek és tökélyesebbek lesznek, vannak annak olyan részei, melyek az emberi felfogás korlátoltságánál fogva mindig nyílt kérdések fognak maradni; – nem lehet azonban tagadni, hogy egyes részenkénti tárgyalásai igen helyesek, és nagyon hasznosak voltak.

Épen úgy van e részben a dolog mint a természet más részével. – Ki az a kinek az egész természetről és annak minden törvényeiről helyes képzete lenne? – Senki; – de azért még sem lehet tagadni, hogy némely törvényeivel tisztában ne lennének. – Ez áll a természet egyik alkotrésze, az emberre nézve is; és így, valamint vannak olyan törvényei az emberi fejlődésnek melyeket alig von kétségbe valaki, épen úgy léteznek mások, melyek feletti elméletek egymástól merőben különböző nézeteket tüntetnek fel. – Mindenki meg fogja nekem pl. adni azt, hogy az ember mind lelki mind testi tehetségei – melyek között a határt csaknem lehetlen elhúzni – csak gyakorlás által fej lenek ki, – ha azonban azon törvények és rendszabályok vizsgálására térnek által, melyek szerint valamely állam legcélszerűbben fejlődik, meglehet hogy itt egynek,

ott másnak ütköznék vélekedésébe.— Mindenki azonban—legyen működési köre bár mily nagy, vagy bár mily csekély — ki az államok s államban az egyesek természet szerinti kifejlését tényleg elősegíti vagy a kifejlődés akadályait elhárítja, mindaz előmozdítója és védője az igazi szabadságnak, és segíti a közjóllét terjedését általa.

Ezen felfogás szerint dicsőségnek tartom a szabadság zászlója alatt küzdeni, — és tulajdonkép midőn az államok fejlődése némely törvényeit igyekeztem világosítani, épen erre törekedtem; — távol legyen azonban tőlem, hogy azon szabadságra vágyjak, melyet sokan olyan Stentori hangon hirdetnek. — És itt szabadjon a szabadság körüli némely nézeteket kissé megvilágítani.

A szabadság nem teszi azt, hogy ne engedelmeskedjék senki senkinek, és ne hajoljon meg semmi előtt; — az nem szabadság, hanem féktelenség, mi az állam kifejlését a természet törvényei szerint nem hogy segítne de tehetségét is gátolja — és így valóságos megsemmisülésére vezet a szabadságnak; — tehát: ha szabadságnak kell lenni, ugyanott lenni kell kormánynak is, mely — bizonyos irányt adó szabályok szerint — érvényt tudjon akarátának szerezni. —

A szabadság ki nem fejlődhetik ott a hol elnyomatás van, — mert hiszen az elnyomatás épen a természet törvényeinek fennakasztásából áll, — származzék az akár: néptömegtől, mi a zavargás és egy szerfelett! központosítás szélsőségei közt inog, — akár: egyestől, mi par excellence zsarnokság cím alatt hasonlókép központosítás, akár: egyes osztálytól pl. idegen hódítóktól, — legyen az akár: katonai, akár: papi, akár: külön faji, vagy más, és eszközölje a zsarnokságot akár: a folytonos zavar, háborúskodás, akár pedig; a halál-nyugalom minden életmozzanatot elfoglaló keze által.

És teljességgel el nem fogadhatom a szabadság divatos francia magyarázatát, melyet B. Eötvös következő szavakban ad: *)

„a political szabadság abban áll, hogy ollyas hatalom ne létezék az álladalomban, melly nem a nép nevében s nem általa — legalább közvetve — gyakoroltatik.” — Ezen meghatározás egyenesen a központosítás végtelen terjesztésére vezet, melyet az előbb mint a zsarnokság egy nemét tüntettem ki.

És nem fogadhatom el minden megjegyzés nélkül a B. Eötvös meghatározását is, mely következő:**)

„Szabadság azon állapot, mellyben az ember, mind ön erőit,

*) Uralkodó Eszmék I. Kötet 48-ik lap.

***) Ugyan ott I. Kötet 45-ik lap.

mind az öt környező természetét a lehetőség határai között maga által választott célok elérésére használhatja.”

Habár ezen meghatározás véleményem szerint a szabadság értelmét ki nem is meríti, mint a fejlettség jellegét igen szívesen elfogadnám azt, ha így végződne: maga által választott helyes célok elérésére használhatja. – És ezen rövid „helyes” szó, nem kétlem, hallgatva oda is volt értve, de e nélkül mint a szabadság egyik megjelenését kellene üdvözölni, ha a tudomány és előhaladás jelen eszközeit pl. távírdát, vagy a gőzöst, vagy a pénzt saját gaz céljai elérésére is használja fel valaki, – az pedig nyilván alávalóság, mely nem a szabadság, hanem a féktelenség törvényeivel inkább ösztetál.

Az én fogalmammal az sem egyezik meg mi egy más helyt van az „Uralk. Esmék b. az Áll.” munkában említve, miszerint: *) „csak azon államot nevezhetni politikailag szabadnak, hol valóban a nép többsége gyakorolja az uralkodást;” – mert mihelyt azon többség nem fogja saját fejlődési törvényeit helyesen fel – mire számtalan egyes időpontokat lehet mint példákat felhozni – és helytelenül felfogott fejlődési viszonyaihoz képest igazgat, rögtön sem a szabadság útján nem lesznek, sem maradandó elégedettség ott nem lehet; ellenben egy kevesebbség is láthatja helyesen, valamint valamely nép szám szerinti többsége is, hogy bizonyos körülmények közt mi a helyes, azaz – mi a valódi közérdeknek megfelelő és minők a viszonyok, – és igazgathatnak valamely államot a szabadság törvényei szerint.

Hasonlóképen nem vagyok azok véleményén, kik azt állítják, hogy a szabadságra és a hatalomra törekvés egy és ugyanazon dolog lenne. **)

A valódi szabadság oly viszony mely mindenestre és mindig a jóllét felé vezet. – Az uralkodás utáni törekvés meg származik az erő – a természet szerinti fejlettség – öntudatából; iránya lehet épen úgy a közjó felé mint annak ellenében; így tehát nem lehet egy a szabadságra törekvéssel, melynek állandó célja csak is a jóllét. De ezen kívül az erő érzetéből nem is szükségesképen származik hatalomra törekvés, és ha az igazságtalan irányú, azaz hatalmaskodássá válik – mint a hogy azon helyen gondolatom szerint B. Eötvös értette – rögtön elköltözik onnan a sza-

*) Uralkod. Esmék b. az Áll. II-ik kötet 369-ik lapon.

**) XIX. Sz. ur. Esmék b. az Áll. I. kötet 124-ik lapon szól; „A szabadság és az uralkodás utáni törekvés csak különböző fokai ugyanazon hajlamoknak, A kik saját erőinek önálló gyakorlatát biztosítva látja, az mások erőit törekszik magának alávetni...”

badság lelke, ha addig ott is volt. – Hogy pedig a hatalmaskodás épen nem mindig a hatalom érzetéből ered könnyű átlátni, ha meggondoljuk mennyi erőszakoskodásnak volt alapja hiúság, ábrándos vakhit sat., tehát épen vakság, épen gyengeség. – Miként lehetnének így a szabadság és a hatalomra törekvés különböző fokai ugyanazon dolognak?!

Azon felfogást meg, erősen tévesnek tartom, melylyel a francia iskola állott elő, hogy: szabadság csak akkor lehet, ha mindenkinek szabad az államban az, mi bárkinek szabad, és ebből folyólag senkinek sem szabad több, mint másnak, azaz ha politikai egyenlőség létezik az államban. – Nem állott volna elő a franciák közt ezen elmélet oly hatalommal, ha – miként már fennebb elmondtam – oly nagy zsarnokság és ebből folyó feszültség nem uralkodott volna ott; és ha nem lett volna – mint hasonlóképen megmutattam – maga a tudomány olyan természetelleni helyzetben, – és az, hogy sok más helyeken is úgy elterjedt amaz elmélet, jelen korunk egy igen jellemző vonása.

Lássuk azonban az egyenlőség kérdését – mely mint az államra nézve általánosabb csak hamar kidúlta helyéből a szabadságot, és mely a közönséges felfogás szerint, mint magasabb eszme magában foglalja a szabadság törvényeit – egy kissé közelebről.

Egyenlőség. – $C = C$, 1 mètre = 1 mètre, bár hol a világon, és ezen okoskodást tovább vive, igen könnyű lesz az egyenlőség értelmét felfogni; mikor arról van szó bizonyos dolog milyen számos, milyen terjedelmes, mekkora helyet vészen el az úrból, akkor értem mit akar tenni az egyenlőség, de mihelyt a számtan birodalmából kilépünk, a szó valódi értelme szerinti egyenlőséget sehol fel nem tudom lelteni, sem a társadalmi világ mezején sem más helyt. –

Az egyenlőség legzajgóbb hősei magok sem akarták azt soha egyedül használható számtani értelemben alkalmazni; így pl. sok mindenért akasztottak fel már embert, de arra nem tudok példát, hogy valakit nyújtani azért akartak volna, mivel nincs oly hosszu mint az országos közép mérték, hogy le kívántak volna faragnihosszuságából vagy vastagsági terjéből bizonyos darabot, mint túlságos nagyból. – Oly nagygyára azonban senki se nevéssen példáimmal, mert ennek épen szomszédjában van az, hogy az emberek vagyoniilag és családilag osztozókká váljanak, és ezt az élet gyakorlatában nemcsak hogy készséggel követték némelyek, az igaz hogy na-

gyobbára olyanok, kiknek semmi javak sem volt, mit a közosztályra, bocsáthattak volna, de egyeseket lehet felmutatni kik azt az igazságés helyesség színvonalára teszik. – Látnivaló azonban, hogy ezen véleményeket könnyen lehet mellőzni, mert azoknak alig van valami tartalmok, és anynyira szélel bëllettek, hogy a gyakorlatlan egyszerű szem is mindenütt átjár rajta, mert, – feltéve azt is, hogy egy végtelenül sötét lepel egyszerre és örökre elborítná a multat a földi szemek elöl és ugyanakkor egyenlő tulajdonokat és vagyont osztogatna ki bármely hatalom a világon – mégis egészen különböző emberek fognak előállani, mert: különbözők a lelki valamint a testi tulajdonok, – és különbözők a körülmények, melyek az embert nevelik, vagy akár, az egyéniségekre hatnak; – és így lelkileg és testileg különböző emberek állván elő, igen rövid időn a dolog oda fejlődnek a hol az most van; mert hiszen: jelen viszonyaink épen olyan valamiből fejlettek; és míg a szorgalmas Péter holmi henye, vesztegető emberek helyett dolgozna, kik neki azért részt adnak vagyonukból és így rövid időn 3-4 anynyit fogna bírni mint más, – addig az iszákos, kártyás Pált, a szomszédoknak kellene oltalmazni megfagyástól, – és az erősebb X mindent kénye kedve szerint bitorolt mind addig míg anynyi gyengék állottak össze – melyek véglegesen legyurták őt; de ezen szövetség, akkor mások birtokára is vetheti szemét; – és ki képes azzal egy maga bírni? – mígnem azt talán egy más szövetség ülteti le; – és így menyen tovább a világ sora, míg sok szövetség, és fejlődések következtében szövetségek összete, államok állanak elő.–Ha azonban – ámbár képtelenség – még tovább menyek, és felteszem, hogy minden ember egyenlő eszes, jó, szorgalmas, egyenlő jó természeti viszonyok közt van és nem jut senki Sibe-riába sem a Zaharára, az egyiknek mégis nagyobb lesz családja mint a másiknak és míg ennek 6 apró gyermeket és talán e mellett az árván maradt szomszédait is tartani kell, addig más tán magára vándorolja kényelmesen át az életet, – rövid időn így is nagyon különböző vagyonokkal fogna az ember az éleiben találkozni, mit még nevelne a legelső nemzedék után elő álló nemzedékek osztálya, merk, hiszen közönségesen tudva van, hogy míg egy-egy családnak hosszas időn keresztül valamely ágát csak egy személy képviseli, addig mások úgy elterjednek mint az Izrael 12 nemzet-sége, – és akkor arra kerül a dolog miként e kérdést a „Fliegende Blaetter”ek torzképe egy görög bölcshez illő komoly képpel, ez előtt már több évvel megfejtette, hogy: dann theilen wir wieder! Vagy talán olyan nemű képzetekkei bíbelődik valaki – mint szoktak a socialisiák – hogy minden legyen az államé, és kiki, saját munkája után részesüljön annak minden javaiban, – igen de,

az egyik ember erős, anynyit érdemelhet meg menyynyire nincs szüksége, míg más – tán nagy családú – koplalna, – aztán, különben is az ember egyesekhez inkább vonzódnán mint másokhoz, pl. családjához, mint idegenekhez, annak kedvezne mások rovására és még sem lenne egyenlőség; – vagy talán ne legyen családi élet?!? – és az állam oszoljon fel, mint minden öszszetartás nélküli atomokra, az egyesekre?–oh! akkor zúzzátok szét a gondolatot, mely először kezdi az egybenfüggést keresni az ok és okozat közt, mert irányt fog működésre adni a világosság tengere felé, hol csak egyes választott rokon-lelkek társaloghatnak kik okvetlen külön szövetséget képeznek: mert közelebb állanak egymáshoz; – akkor fojtsátok meg a szerelmet, midőn az a mosoly első rózsáját deríti az ifjú ajkaira, – mert majd inkább fogja őt szeretni, mint bármit a földön és érette mindenkit háttérbe tévén, fog munkálni és fáradni, gyakran csak is érette; – akkor tartsátok fel a veszélyben forgó barátjának segílyt vinni akarót, mert reá épen oly szüksége van az államnak mint bár melyikre; – akkor öljétek meg az anya karjaiban a gyermeket, mert higyjétek el, gyöngédebb szemekkel tekint feléje, mint azon mogorva vénségre ki tennap fiát nem akarta szépnek találni; – és ne túrjétek hogy valakinek legyen ízlése és kívánsága, –mert vele magának oly gyönyöröket és oly szenvedéseket szerezhet, melyeket ti nem, csak az maga érezhet, és lehet hogy tanítványokra akad, kik külön társaságot képezhetnek; – és meg ne engedjétek hogy az agg figyelő unokájának történetet beszéljen azon helyről hol atyja egy szent ügyért elesett, mert az lehetne eredménye, hogy neki csak azon hely, de az kelleni fog, és családi várat épít reá, mely emlékeivel a késő unokákra szállhat, és mind untalan emlékeztetvén azokat az ősök nagyságára, egy öszszefüző kapocs lehet a múlt és jövendő közt; – csináljatok ha tetszik ilyen országot én nem fogok polgára lenni, – hanem szívem egész mélyéből fognék imádkozni, hogy: Uram! kegyelem a tévedőknek, – és ne vigy a sötétség országába! Anynyira kézzelfogható azonban az egyenlőség ily nemű fel-fogásának helytelensége, hogy mind a mellett hogy nem sok időt és irlapot (papirost) vesztegettem dőresége bebizonyításával, már tovább is menyek ezt mellőzve, mind a mellett hogy épen a legújabb korban itt ott – mint már fennebb is megjegyzem – ily nemű agyrémekek tűntek elő, habár hiedelem szerint kisebb hatásúak is mint némelyek hiszik, vagy mással elhithetni akarják; mely utóbbi esetben azt talán mint kis gyermekeknek a Mamost hozzák fel, őket engedelmességre ijesztés által akarván vinni, – vagy máskor megint, mint az ördög eszközeivel maszlagozzák el a nemzetiségek mozzanatait, igen jól tudván, hogy: les extrêmes se touchent! – a

szélsőségek egyre vezetnek, és hogy zsarnokságot eszközöljenek, – féktelen népfőlséget papolnak.

Van azonban egy más meghatározása az egyenlőség értelmének, melynek követői már Német- Francia- Magyar- sat. országok civilisáltabb részének igen-igen nagy száma, – és ez az, hogy: egyenlőség = jogban és törvény előtti egyenlőség, és mint ilyen kívánatos és elérendő. – Egy kissé azonban próbáljuk meg a dolgot szorosabban figyelemre venni, lehetőleg kibontakozván tekintély hatalmának varázs köréből, – egy kitűnő magyar szónok szavai szerint: respectálva a respectálandót, és nem azt mit D. megye respectai. –

Vajon volt-é, vajon van-é ország hol teljes jogegyenlőség lett volna, vagy lenne? – és ha még eddig nem volt és nincs vajjon lesz-é; és lehet-é valaha valahol teljes jog-egyenlőség? – ezek azon kérdések melyek legelsőbb szemembe ötlöttek: nézzen mindenki körül mit lát most, emlékezzék reá mi volt régen, – és következtessen belőle: mi lesz, mi lehetséges ezután.

Én ha körülnézek úgy látom, hogy minden államban – nyögjön bár az a zsarnoki önkény alatt, vagy legyen az öngazgatás malasztos hatása körében, kezdjen bár az ország jólléte, ereje oly egyszerre fejleni mint tavasszal a virág, vagy dermesztő fagyával a hideg ölje el az életet, – számtalan külön osztályú emberek vannak, épen úgy mint egy műkönynek (machinanak) különböző részei, és valamely gyárnak más meg más munkát folytató munkásai, – ugyanis: vannak földművelők, kereskedők, iparosok, – országos, kerületi, helységi hivatalnokok, épen úgy polgáriak mint katonaiak, – vannak írók, mesteremberek épen úgy mint gyártulajdonosok, házaló kereskedők valamint házbirtokosok és nagy kereskedők, gazdagok épen úgy mint szegények, – aristocraták épen úgy mint proletariusok, – adófizetők épen úgy mint adót nem fizetők, halászok, vadászok, madarászok, kertészek, zenészek, színészek sat. sat. – Könnyen át lehet látni, hogy minden munkás embernek valamely olyan féle osztályba a milyent egy néhányat megnevezek – és még számtalan sok van, –belé kell tartozni; – számomra az e m b e r t a munkás lényen feljül kell keresni. – És már mindezen oly sok féle osztályok a magok saját tőkélékkel, képzettségekkel, és ezekkel megfelelőleg saját jogaik határában, és saját nehézségeikkel küzdve működnek, legközelebből magok, de egy kissé tovább következtetve egyszersmind mások, és az egész ország hasznára minden erőteljes fejlődésben levő polgárzatban.

Részint olyanok azon egyes osztályokat illető külön jogok és terhek, melyeket maga a törvény bevall, – még az egyenlősé-

get leginkább fitogtató országban is; pl. ki bámul azon hogy rend-örnek meg katonának olyasmik szabadok a mik másnak nem; pert ügyvéd folytat, istenitisztelelet pap szolgáltat, és senki se gondolja, hogy illető terheikkel nincsenek özsze kötve saját jogok is; épen így, saját törvények vannak a házaló kereskedésre, az országos törvényhozást, és a törvények fenntartását, a halászatot, a vadászatot, a sajtót, különböző városokban az építkezést, egészségi ügyet sat. tárgyazók, melyeknek mindig épen csak az illető osztály van alája vetve. – Ezeken kívül még más a törvényekben néhol Míg emfittett, de annak határozatain nyugvó külön jogok és terhek vannak a különböző osztályokhoz kötve, – nem is említve a törvénynevei visszaéléseket mert azok mindeneseire lehetőleg elkerülendők, – pl. mindenki igen jól tudja, mily rász ha az igazság szolgálit meg lenét vesztegetni, vagy azok családi egybeköttetés, vagy más viszonyok miatt igazságtalanul ítélnék, nemcsak eladván saját magok leikéi, de mint métely, megrontván mindent mi csak körülöttek van az erköcstelenség terjesztése által;– az ilyen nemü törvény előtti egyenlölenségről nem is szólván mondom, mégis vannak olyan különös előnyök és terhek melyek a törvényeken alapulnak, melyekre azonban kevés ember szokott figyelmeznii; pl. az egyenlöltség úgy kívánja, hogy mindenki adózzék; – „és pedig egyenlölleg,”– mondhatja valaki: – jól van! – hogy adózzon tehát egyenlölleg? –”igen természetesen” lehet reá a felelet, „nem úgy értem, hogy mindenki 1 ftot vagy talán 10-et vagy menyinyit adjon adóba, hanem, hogy minden 100 ft. tiszta jövedelemtől – egyenlöl özszeget adjon.” Arra azonban én azt felelem, miként az lehet hogy egyenlöltség lenne, mindenesetre azonban helytelen volna, mert hát annak az embernek kell-e adót fizetni kinek jövedelme nem elég saját maga éscsaláda élete fenntartására? – elvegyük-é tőle azt a mi jövedelme van, mit ő talán koldulással, vagy meglehet épen az ország pénztárából pótolthat ki csak? – és elvegyük-é tőle azon csekély pénzt adóban, melylyel magának későbbre, talán, biztosabb jövöt, szükségeit fedező jövedelmet tudott volna szerezni? – oh nem! adót az én meggyöződésem szerint nem teljesen egyenlölleg kell fizetni, hanem mindenkinek fölöslegéből; – a kinek nincs fölöslege az nem fizethet helyesen adót; és nincs is ország hol egyenlöl lenne ez adó, – bár mily meghatározása szerint is az egyenlöltségnek, – és azon – magában nagyon szomorú – előjoga van a gazdagok felett annak ki nem tud fenntartására eleget szerezni, hogy adót nem fizet sőt tartatja magát általok; – ugyan kérem csak reá gondolni, hogy a gazdag és büszke Albionnak menyinyibe kerülnek évenkint a szegények!

És pedig megérdemli a figyelmet az, hogy itt nem egyeseket

mutattam elő, kik az adózásra nézve külön törvények allait vannak mint az ország más részei, de egy osztályt, mely–fájdalom! – minden európai országban sokkal számosabb – tán Schweizot kivéve – mint azon anynyiszor emlegetett osztály, melynek előjogai közé tartozik az angol felső-házat alkotni.

Egyébaránt azon törvény által engedményezett jogkülönbség, nem első és nem utolsó, és méltónak vélvén még egy párt felhozni, még keresek.

Minden egyén bizonyos állam tagja, – az embert azonban dicsvágy, kincs-szomj, vagy más szenvedély, néha meg a szükség, a kényszerűség sat. örökös vándorlásban tartja a földön, – és ha most nem is költöznek a Lemmingekhez hasonló nagy csapatokban, magok előtt mindent feldúlva, özszerombolva, levágva és néha az idő viszontagságok által magok is szétszóratva, rabigába fűzetve, de most is sok ember változtatja hazáját és, – mint egy különös jelenséget szabad legyen itt megemlítnem, hogy: akár valami magosabb oknak következménye – akár csak történet,– most épenugy nyugot felé vonul a földön az ember, mint ezelőtt anynyi századdal! – Megérkeznek tehát a kivándorlók egy vagy más államba – pl. az amerikai Egyesült államokba – és talán azonnal tagjai ők azon államnak? – együtt élvezve leendő polgártársaikkal annak minden jogait és együtt szenvedve velők minden szenvedéseit? – épen nem! az együtt szenvedés, vagy jobban mondva, az odavaló roszaknak még sajtóbb érzete megvan, mert nem ösmervén olyan jól a társadalmi viszonyokat nem tudnak magokon oly jól segíteni, mint a kik azt megszokták, – aztán, bár mily üdvösek is legyenek a törvények, mindenesetre új életet kell kezdeniük és a kezdetnek minden nehézségei újra keli vesződniök, és nem találhatják magokat egyszerre nyugodtan otthon – habár eredeti hazájokból a legutálatosabb viszonyok is kergették ki – mert sem az embereket, sem a vidéket, sem a természetet nem ösmerik, és még ezeken kívül mindenkinek egy hosszú szokási próbaidőn kell legalább kereszttülneni, míg rendes tagjává válik azon államnak.

De hát még mennyi teketóriával nem jár valamely már kifejtett, régi államnak tagjává lenni?! – És vajon helytelen-é az, hogy akárki mindenütt nem lehet a hol tetszik polgár? – Úgy tartom: nem. – Mert: ugyan ki, vagy mi kezeskedik arról, hogy az újanan jöttek érdekei már ezután elválatlanul özsze lesznek fűzve választott hazája érdekeivel? – ki kezeskedik róla, hogy: azok nem válnak külön? – vagy talán: nem állhainak-é egymással szemközt? – és, vajon akkor az újan jött nem teszen-é könnyen elene és tovább menyen? – épen úgy mint a hogy már régi ha-

zaját elhagyta? – senki! mert rendesen, az újanan jöttét még a lig köti v a l a m i új h a z á j á h o z mint reménység.

Miután azonban minden államban több-kevesebb nehézséggel jár a polgárosodás és ennek helyesen így is kell lenni, kérdem: hol van ebben a törvények előtti egyenlőség tana követve?!

Menjünk példáink keresésében tovább.

Úgy a mint jelenleg bármely állam van a földön, – vagy ha tetszik úgy mint bármelyik volt is – mindig voltak gazdag és szegényebb egyének az államban; a gazdagok közül meg nagyon soknak anynyi dolga lenne pl. saját gazdasági és pénzviszonyi ügyei rendezésében, mennyit egymaga el nem igazíthat, és így mások segélyét keresi; vagy lehet szüksége mások szolgálatára egy kényelmes és néha pazar fényű élet folytatására; oly embereket pedig mindig lehet kapni, kik egy vagy más áron lemondanak önállóságok bizonyos részéről, és eladják munkájokat, – vagy egy szóval: mindenütt lehet találni ügynököket, cselédekét. – Állásoknál fogva az ügynökök közt igen nagy a különbség és, míg némelyeket bátran el lehet fogadni közülök mint független családfejeket, mások meg csak is úgy tekinthetők mint gazdáik háztartásához kötött függelékek; én azonban nem fogok ezek közt, azon osztály meghatározásához, kik anynyira alá vanmk másoknak rendelve, hogy nem tekintethetnek független család fejeknek, és így nem illetheti meg másokkal egyenlő politikai hatalom, pl. választási jog, de hogy vannak olyak, azt mindenki megadja nekem, – valamint a törvények is megadják, – mihelyt reá gondol a gazdasági béresekre, kocsisokra, lovászokra, kerülőkre, inasokra, szakácsokra sat. sat. a kiket egy szóval cselédeknek szoktak nevezni. – Ezen osztály pedig, – után kell csak ügyelni – jócska nagy.

Alig van ország melynek határainál egy vagy más dolgokról harmincadot ne kellene fizetni; – és már ha meg is adnók azt, hogy ha mind természet szerint lennének az országok fejlődve akkor minden vámoknak meg kellene szünni, így azonban a mint áll a világ alig fogja azokat valaki m i n d eltörölni akarhatni helyesen, egyéb ok hiányában már csak azért is, mert nagy jövedelmet adnak, a mit csak egyenes adóval lehetne kipótolni, melyek igen terhesek lennének. – Már valahány behozatali cikkre adó van vetve, az egyenetlenül sújtja azokat kik azt a cikket használni szokták mind azok felett, kiknek arra nincs szükségök; és egyenetlenül kedvez azoknak – ha vannak – kik ugyanazon cikket az ország határai közt előállítják; és ha meg is adnók, hogy némely tárgyak nagyobb sújtása nem baj, mert általa csak azok fizetnek többet kiknek módjok van fényt üzni – ámbár mint már fennebb megjegyeztem, ne-

kem az maga is igen csudálatos egyenlőségnek tetszik, – de nem lehet tagadni, hogy a megadóztatott behozatali cikkek gyártói meg, azonkívül – hogy tán saját tehetségeik kifejtésére alkalmat nyertek az országtól – egyenes pénzsegélyt is kaptak, melyben csak ők, de ők, – meg azon egész osztály – részesültek. – Újra kérdem: hol itt, lehet-é így törvény előli egyenlőség?!

Még az ítélőszékek előtt sincs egyenlőség tényleg, nem is lehet, de ha lehetne nagyon rossz volna. – Minden embernél a hiba nagyságát az határozza meg: minő fogalommal van a hibás arról, – épen azért van, és nagyon helyesen, hogy pl. bolondokat, meg gyermekeket saját sinórmérték szerint kell megítélni, sőt elfogulatlanul tekintve a dologba, nem csak ezeket hanem az államok minden külön állású osztályait; hogy ezek felől bár ki meggyőződjk gondoljon csak reá, hogy egymástól sok részben különbözőnek kell pl. lenni a polgári, katonai és papi fenyítő eljárásnak. És ezen jogfogalmi különbség még inkább kitűnik ha különbözőféle államokra tekintünk; pl. épen olyan égrekiáltó igazságtalanságnak tartaná valamely afrikai kényúr, ha megbüntetnék azért hogy kissé engedetlen rabszolgáját megölette, mint az amerikai, ha négerét megkorbácsoltatván, – vagy itt valaki habár helytelenül is megvervén marháját, – meg akarnák fenyíteni. – Ekkora jog fogalmi különbségek felnőtt ép emberek közt alig vannak ugyanazon helyt, de mindenesetre igen-igen lényeges különbség van tényleg mindenütt a jog fogalmakban, mit lehetlen az embernek tekintetbe nem venni; és épen azért terjed közelebből azon helyes nézet, hogy mindenkit, azon osztály Ítélete szerint kell hibásnak vagy nem hibásnak nyilatkoztatni melyhez ő maga tartozik. – így tehát merőben ugyanazon szavakkal leírható hiba, míg az egyiknél csekély vétség addig a másiknál fekete bűn. – Igen természetesen ezekhez alkalmazva kell a büntetést is szabni, – és részint épen ezért vannak az ítélőszékeknel különböző határok szabva ugyanazon nemű vétség büntetésire. – Már ez magában is legfeljebb csak névszeréntivé teszi az egyenlőséget, de még tovább lehet menni. – A büntetés nagysága viszont attól függ, hogy a közvélemény, és jelesen maga a hibás, hogy értelmezi azt, és így valaki előtt a halál büntetés igen irtózatossnak tetszhetik, más addig keveset remeg attól, mint erre anynyi példát mutatnak az egy vagy más ügy mellett rajongók, és azon korok melyben a kivégzések nagyon megszaparodtak, – és lehet pl. a megveretés büntetése nem igen nagy dolog bizonyos embereknel, míg az másoknál halálos sértés gyanánt tűnnék ki. – Nyilvánvaló ezekből, hogy ha az egyenlőséget szó szerénti értelemben alkalmaznák, tényleg egyenetlenül és igazságtalanul tenénének, és lehetőleg egyenlőleg arányozott helyes büntetés csak is

a körülményekhez, és nem az egyenlőség szó szerénti szabályaihoz alkalmazkodva lehet. *)

Az eddig felhozott példák mind olyanok voltak, hol az elvül felállított egyenlőség, a törvények értelmében van megsértve, habár azt magok a törvények néha épen nem vallják bé, – de a mely egyenetlenségeket – úgy tartom – részint lehetlen, részint igen helytelen volna eltörölni; és ezen fennebbi okok már magában elég fontosoknak tetszenek nekem arra, hogy az egyenlőség fenynyen hirdetett tanaitól valaki elálljon, mert azt szokás ugyan mondani hogy nincs szabály kivétel nélkül, – a számtani meghatározások azonban – minő az egyenlőség is – nem tűrik a kivételeket, – és mihelyt csak egyetlen egy bármily csekély kivétel is lenne, mely a politikai egyenlőség tanaival meg nem fér, rögtön és közvetlenül azon kivételnél fogva, mind örökre meg vannak a politikai egyenlőség tanai döntve mint nem igazak; és rögtön nincs politikai egyenlőség, hanem van politikai egyenlőtlenység; – egyébaránt úgy tartom, hogy az általam bemutatott kivételek nem is csekélységek. – Mindazonáltal tovább keresek már most olyan egyenetlenségeket, melyek nem a törvényeken alapulnak, de melyek mind a mellett léteznek, és a melyeket mind addig míg az emberi természet alapjaiban merőben meg nem változik, elenyésztetni nem lehet, ha mindjárt azon szélsőséghez folyamodnának is némely rajongók, hogy a családot, vagy akár az államot is, mint a mely gátja lenne felfogások szerint az egyenlőségnek, és ez által a boldogságnak, – felforgatná és megsemmisítnék. –

A világon minden fejlődés, minden alakulás változás; változás pedig a különben változatlan természetben mindig csak erők által eszközölhető; – vagy megfordítva: azon okot mi változást hoz elő erőnek nevezik.

Ezen nézethez közelednek a természetvizsgálók, midőn már több jelenségről bebizonyították, melyek teljességgel nem úgy tűnnek élönkbe mint helyváltoztatások, hogy tulajdonképen azok nem

*) E részben igen közel jár vélekedésem a B. Eötvösehez. – A XIX. Sz. Ur. Esz. II Kötete 234-ik lapján ez áll egy helyt: „... ha azon kérdést állítjuk föl, vajon a törvények egysége s alkalmazásuk egyformasága szükséges-e az állam-egység fen tartására? .... részemről nem hiszem hogy e tételt, mellyet rendszeren minden kétségen kívülinek szoktak állítani, igaznak mutassa a tapasztalás.” – Továbbá a 239-ik lapon megemlékszik arra, hogy a törvény ugyanazon szavait *különbözőleg* magyarázzák; – a 240-dik lapon pedig azt mondja, hogy: „... az eskütszéki intézmény világos ellentétben áll a törvények merőben egyforma alkalmazásával, a mit az egységes állam sine qua non-jául vesznek föl.” –

egyebek, mint a mozgás sajátságos nemei, minő pl. a hang, hihetőleg a világosság, és tehát a színek is, meg azon jelenségek, hogy az embernek az érzéklés által szín, szag, meleg, íz sat. tudalmára jön.

Tán még kevésbé lehet tagadni, hogy a szellemi világban minden fejlődés, minden élet-jelenség mozgás – értve egy szellemi mozgást; – pl. ha valamiről fogalmat szerzek, az aként történik: hogy többször érzéklek, és azok hatásai egymás mellé csoportosulnak, és ez által hatalmassá, öntudatosá válnak; – ha gondolkozik valaki, minő hamar tud esze ide oda kóvályogni, ezt és azt megtekinteni; nem mozgás-é ez? – de sőt a szellemi mezőn a mozgás véghetlen sokkal gyorsabban történik mint az anyagin; egy villámlás fénye alatt képesek vagyunk egész társaságot megösmerni, egész jelenetet felfogni, pedig egy villámlás egy másodpercnek (secunda) is csak igen-igen csekély része alatt történik, mint ezt világosan bé lehet bizonyítani.

Ha mozgás van, akkor a szellemi világban is kell lenni bizonyos erőnek, melyek azt előhozzák, – és már lássunk azok közül egy párt, és nézzük mit változtathat azokon az állami törvényeknek anyagi szava? – és vajon nagyon elősegítik e azok az egyenlőség tanait vagy nem?

Még előbb azonban minden lehető félreértések elkerülése végett, azt jegyzem meg újra, hogy a mozgást én a szellemi mezőn merőben testi anyag nélkülinek vettem, – és pl. a világért sem állítom, hogy akkor midőn bennem a szépnek vagy a nagyszerűnek vagy bármely egyébnek képzete kifejlődik, ugyanakkor tán agyvelőmben – vagy hol? – valamely pont épen olyan nemű mozgást teszen, mint egy mozdony a vas síneken előbb és előbb haladva, – azt sem állítom hogy nincs úgy, mert nem tudom, és tisztába mások sincsenek felőle; én merőben szellemi átalakulásról beszélek csak.

A hol mozgás van, annak hatályát, irányát és tulajdonait az erők határozzák meg melyek működésben vannak. – Ugyanennek kell a szellemi átalakulásokról állani. – Mindenütt uralkodik a hatalom. –

Ha a gyakorlati életben valahol az észhez vagy a tudományhoz, vagy bármely előnyhez, bármely képzettséghez kell folyamodni, és előtérbe nyomulhatnak az azon tekintetben kitünőbb egyéniségek, rögtön azok fognak igazgatni. – Ha az orationak, a nagy szavak fenynyen hirdetésének állott bé órája, hasztalan akkor a következtesség törvényeit lovagolni: az fog győzni, kinek bajosabban foly ajkairól a beszéd; – ha pedig már ágyuk szólanak, kétkedem benne, hogy a legszebb emberi hangok is igen nagy hatást gyakorolnának: ott az ura a pillanatnak ki legbátrabb; – ha mindnyájan hatá-

rozatlanok: az fog vezetni ki valamire tudja magát határozni és elindul – ha tudni kell valamit, egész áhítattal fordul a világ azok felé kikerül felteszi hogy sokat tudnak; – és azon percben ők urai a helyzetnek, – ha írlapra (papirosra) kell tenni valamit előáll az író; – ütközetben a hadvezér, szélvészben a hajóparancsnok követel háttartalan engedelmisséget; – betegségben az orvos rendelkezik; – a gyárban az igazgató; – a gőzszekér-vonatot a vezető, felelőség terhével kormányozza; – a családnak az a rende, mit annak fejei elibe szabnak; – a pénzvállalatokat a tőkepenzesek igazgatják; – ha valamit tenni kell, a köznép arra ügyel – bárki legyen is az, – kinek népszerűsége van előtte; – ha házat akarunk építeni, a kőművesek, ácsok, asztalosok, mérnökök tanácsát kérjük, míg a beteg lábbelin csak cipész segíthet; – hozzak még példát és kimutassam-e minden külön esetben, hogy: a hányféle viszonya az életnek, annyiképen van az ember alakulva, és minden helyzetben – legyen az természetes, vagy helytelen, nevezetes vagy igen csekély jelentőségű – mindig az uralkodik kinek azon viszonyok közt felsősége van?!

Miután pedig egyszer bármily irányban elindult valami, előállott a mozgás, alkalmazásba jön a természetnek egy más igen fontos törvénye az önkénytelenség, és változatlanul fog mindig az történni a mi történt, míg azon változtatni más erő fog. – Ez egy nevezetes és folytonos alkalmazást nyerő törvény, mi „szokás” cím alatt a szellemi világra rendkívül nagy hatást gyakorol, az anyagi világban pedig önkénytelenség (inertia) név alatt ösmeretes és hasonlóképen igen jelentékeny szerepet játszik.

A szokásnak igen nagy hatalma mindig a társadalomban létező cselekvési rend mellett küzd, – azon saját viszonyok és előnyök fenntartásában, melyeknek mint fennebb kimutattam ki kell fejteni.

Különösen szembetűnik a szokás hatalma a csendben és rendben élő köznépnél, melynek nem hivatása folytonosan új meg új vizsgálat alá venni eszméi helyességét, és a hol nem bír olyan nagy változatossággal az élet, hogy az egyik nap emlékeit a másik eseményei könnyen háttérbe szorítsák; – ezért maradnak köztök a mondák és regék is meg inkább, mint városokon, mint a magasabb körökben; – ez az oka, hogy bármit is mondjanak némelyek, – általán véve a köznép nagyon a régihez ragaszkodó, nagyon conservatív vélekedésű, – csak nem kell tőle olyan tárgyban határozatot kérni a mihez nem tud, nem tudhat, a mibe belélegeznie neki úgy nem hivatása, mint a csillagásznak azt vizsgálni, hogy épen mimódon lehet legcélrányosabban kapálni a burgonyát, és minő szénát kell télire adni a juhnak és nem az ökörnek; – próbálja meg csak valaki, vigyen egy ekét, vagy valamely más új eszközt bizonyos vidékre, és

bár minő célirányos is legyen az, sok nehézséggel jár míg azt megszokják, míg annak előnyeit elösmerik, és a legkézzelfoghatóbb sületlenségek századokig képesek magoknak követőket tartani aaeg, mert: hiszen mindenki így tanulta apjától, úgy csinálta azt még az anyja.

A népnek ezen szokásokhozi ragaszkodásában gyökerezik többek közt az aristocratianak is ereje; és az annak megfelelő igazgatási szerkezetet bizonyos határok közt és bizonyos alakban, – nem hogy természetelleni igazgatási rendszernek tartanám, de megfordítva, nem képzelek esetet és nem tudok nemzetet, melyben annak egy vagy más neme elő ne állana; szerintem nem az s kérdés: legyen-e hatalmasabb osztály vagy ne tegyen? – az lesz előbbutóbb a hol nincs is okvetlenül, csak az melyik legyen, minő feleléseget gyakoroljon; – születési, vagyoni aristocratia legyen, vagy tudományi vagy micsoda?

Én úgy vettem észre, hogy különösen a föld, a vidék, az évről évre változatlanul fennálló épület, mihez a köznép a maga vélekedését, hitét és váradalmait, meg címeit leginkább kötni szokta.– Sok esetet tehetne pl. felhozni a hol grófi udvarnak neveznek egy-egy urasági lakot, egy századdal is az utolsó gróf birtokos után, és hogy minő természetes az, hogy helyhez legyen a cím kötve, mutatja az, hogy sokszor felelnek az embernek azon kérdésére, hogy: ki az az úr? – olyan formán hogy: „az a g.-i báró” – vagy: „a-i nagy’sás úr”. Sőt az urasági lakokat némileg megszemélyesítik, és gyakran beszélnek pl. a „nagy udvar”, vagy az „alsó udvar” tulajdonáról, szándokáról, eljárási módjáról sat.

Csak azt ne mondja nekem ezek után senki, hogy a fennebb előadott példák – melyek szerint az egyik ember egybe, a másik egyébbe uralkodik másokon, vagy van másoknak alávetve kisebb nagyobb mértékben, – az igaz hogy mind különbségek a közéletben, – de teljességgel nem azok és nem is kell hogy azok legyenek az állam életében. Ugyan kérdezem: nem elválaszthatlan-e az állam élete, a politika, a mindennapi közélettől?– vajon azan embernek szavát, kit átalán többre becsülnek a közéletbe, mint másokat szoktak, nem inkább meghallgatják, nem szívesekben követik-e az országgyűlésen, vagy bármely tanácsban, hol megjelenik, mint másokét? – vajon egy Washingtonnak egyenlő horderővel bírt-e szava azon bevándorlóéval, kit csak ezelőtt egy pár évvel láttak legelőbb? – gondolom, nem! – De hát rossz-e az, hogy egyiknek hatályosabb legyen szava mint másiké? – úgy gondolom, nem! – El lehet-é ezen különbségeket hatalmas parancsokkal enyésztetni? – nem lehet!

A politikai egyenlőtlenség alapja az, hogy az emberek már

eredetileg különbözök, a mely különbségeket a különböző életviszonyok még inkább nevelnek, – de a mit mind addig míg a természet ama törvényeit meg nem változtatjuk, lehetlen elenyésztetni, az pedig embertől egyáltalában nem függ, és részemről ha tőlem függenne is rögtön lemondanék azon változtathatási jogomról, miután megvagyok győződve, hogy azok sokkal bölcsebben vannak elrendelve mint azt bármely halandó is tudná szerkeszteni.

A fennebbiek mellé a tapasztalás még azon adattal járul, hogy mindenütt rász hatása volt a hol lehető legnagyobb politikai egyenlőséget állítottak fel.

Kétképen lehetne egyenlőséget állítani elő az emberek közt, vagy wgy, hogy: az egyenlő szabadság törvényei szerint egyenlőké váljanak az államra nézve, – vagy ha úgy nem, akkor: az ‘ egyenlő függés által lehet azt megkísérteni.

Az első eset azonban sehogy sem idézhet elő egyenlő politikai állást, sem egyenlő politikai hatalmat, és tehát nem azt mit egyenlő szabadságnak neveznek, mert mihelyt valamit közösen tenni lehet, rögtön egyes vezetők állanak elő, – mint fennebb kimutattam, – és miután az emberek különböző felfogással bírnak, különböző vezetők állanak elő és azonnal készen vannak a pártok; és legyen az állam bár mekkora nagy, vagy szorítkozzék az csak egyetlen egy városra, mindenesetre pártok fogják azt igazgatni, ha a tömegnek elhatározó szava van az igazgatásban; és a különbség a város és nagy területű állam közt csak abból áll, hogy kisebb lévén az érdekkülönbség köztök, azokban a kívánalmak közelebb állhatnak egymáshoz mint valamely nagy országban; azért azonban lehetnek a legelkeseredettebb egymás ellen, mert egymás mellett élve folytonosan új meg új súrlódási okokat találhatnak a civódásra: – egy másik különbség meg az, hogy a hatalmi fokozat sokkal csekélyebb lévén egy városban mint egy nagy államban, a társadalmi állási különbségek nem annyira nagyok, a mihez járulván még az öszpontosítás könnyebbsége, legnagyobb mértékét bizonyosan ott lehet elérni az egyenlőség külszínének; tagadom azonban, hogy lett volna csak egyetlen egy bármely rövid percre, – akár csendben, akár a legnagyobb zavar pillanatában, még a legkisebb helységben is tényleg egyenlő szabadság, egyenlő hatalom, épen úgy valamint az nem vak és nem lehetett egy családnál is soha.

Az egyenlőséget a másik úton – az egyenlő függés által – talán inkább el lehet érni, kivéven az alól mindenesetre azon egy személyt vagy többeket, kik a zsarnokságot gyakorolják, – egészen azonban úgy sem. – Némileg egyenlő függés van a zsarnokságnak bármely nemében, gyakorolja azt akár a chinai császár, rémuralom, vagy akár mij – könnyen át lehet azonban látni, hogy

valódi politikai egyenlőség ott sincs, mert pl. bírhat valaki sokkal nagyobb befolyást a chinai császár kedélyére mint más és az rögtön hatalmasabb; – lehet valamely osztály vagy családi irányában az több tekintettel, – és azon osztály vagy család rögtön Hatalmasabb, – és szabad lehet valamely országnagynak sok minden olyan – pl. rabszolgáival szemben, – mit meg, nem szabad azoknak vele tenni.

– Tulajdonképen az egyenlőségnek ezen második nemű előállítására indultak ki a franciák, midőn azt az emberekre kényszeríteni törekedtek; mely elmélet szerint a végtelen zsarnokságot gyakorolni maga az állam, a polgári társaság van hivatva; mert hiszen azt akarták érvényesíteni, hogy: mindenki egyenlőleg levén az államnak alávetve, az állam meg mindenkinek legmagányosabb ügyeibe nem csak belélelegyedhessék, de azt tényleg igazgassa is.

Minő különös tévedés!! – Azt az elvét állították fel, hogy az állam ügyeinek kell jól folyni, és csináltak számára cifra központosítási elméletet, – és nem vették észre, hogy miután az állam családokból és nem életművetlen tárgyakkól áll, az általános jóllét, az általános szabadság épen az által lesz elérve, ha az egész az alkotó részek jól érzik magokat, ha az egyesek szabad mozgása nincs korlátolva az államban.

Szembeszökő természetelleni nyomasztó egyenetlenségek voltak az államban, és ők azt egy rohammal özszerontották; nem tudtak azonban szenvedélyükben a helyes úton megmaradni, hanem túlmentek azon. Miután az egyenetlenség volt a rossz, annak ellenkezőjét az egyenlőséget törekedtek létesíteni.

Ugyan hol lehet azonban a nagy természetben az egyenlőségnek merev törvényeit kimutatni? – hol vannak gyakorlatban annak lelket ölő hideg szabályai? – mutasson csak egy helyt ki valaki egyenlőséget a természeti erők gyakorlati kivitelében, és én nem fogok a politikai egyenlőség ellen harcolni de míg nekem merőben egyenlő két levelet, vagy még tovább, két jejecet sem mutathat senki, melyeket pedig ugyanazon törvények alkottak, hoztak elő, addig én, mindamelllett is hogy több egyenlő törvények vonulnak végig részint az egész emberiségen; részint annak egy vagy más osztályán, meg nem ösmerem hogy azok merőben egyenlő gyakorlati alkalmazást kell hogy találjanak; – nem hogy szükség volna az emberre az egyenlő politikai szabadság elvét alkalmazni a helyes kifejlődhetés végett, de sőt a hol legnagyobb mértékben vannak annak megfelelő szabályok alkalmazva, a legnyomorultabban sinlődik az ember, – és gondolom senki sem fog egy chinait vagy valamely néger rabszolgát, – pedig azok közt lehető nagy egyenlőség uralkodik! – olyan ép embernek tartani mint pl. valamely angolt. –

Még csak azt jegyzem meg – a mi meglehet egészen fölöslegesnek tűnik fel olvasóim némelyike előtt, – hogy: a világért sem azon következtetést akarom fennebbi okoskodásaimból vonni, hogy: tehát az egyenlenség minden neme helyes, de sőt igen sok nemei legszorosabb kapcsolatban állanak a zsarnoksággal; csak annyit akartam bém bizonyítani, hogy: a teljes politikai egyenlőség lelketlenség, és a hol annak előállításán mesterkednek, nem egyenlőséget hanem zsarnokságot állítanak elő, és itt is igaz mint sok más helyt, hogy: a szélsőségek egyre mennek ki.

V.

PÁRHUZAM, B. EÖTVÖS NÉZETEI ÉS SAJÁT VÉLEKEDÉSEIM KÖZT.

A párhuzamosítás általános nehézségei. – A kiindulási pontokban, s ebből folyólag az irányban van B. Eötvös és köztem a főkülönbség. – Mikben egyezünk meg? – Mikben nem egyezünk meg? és a „XIX» Sz. Ur, Esz. béf.” különböző helyei egymás mellé téve, – A legnagyobb felfogási *különbség* a nemzetiségek alakulási rendére nézve van, – Csak törvényekkel, nem lehet egy államszerkezetet is biztosítani. – Az állam cselekvési rende az egyessel szemben. – Az egyes cselekvési rende az állammal szemben. – Biztosságot nem nyújtanak csak magokban törvények, sem a kormányok sem az egyesek hatalmi túlsapongásai ellen. – Fél-e B. Eötvös Európa jövődjétől, vagy nem fél? – Az egyes nem csak biztosságot keres az államban, – és az állam nem csak biztosságot tartozik nyújtani fiainak. – Egy pár általános megjegyzés.

Ha az ember két külön tárgy közötti hasonlóságot és különbséget akarja kimutatni, lehet feladata nehéz, ha a két tárgy majd mi egyenlő tulajdonokkal nem bír, vagy ha a két tárgy szinte egyforma. – Pl. ha azt kérdik valakitől: mi hasonlóság van a Retyezát meg a Balaton közt? – vagy akár: mi hasonlóság vagy különbség van a magyar nyelv és a levegő közt? nem lesz reá könnyű felelni. – Átálán véve sokkal nehezebb megfejtetni, sokkal meszszebbi alaptörvényeket kell alkalmazásba venni, ha két oly tárgy közötti különbséget kell előadni, melyeknek majd semmi érintkezési pontjaik sincse-

nek, mint az ellenkező esetben; – nem lehet azonban tagadni megfordítva azt is, hogy különbségeket egy pár iker testvérnél hasonló nehéz lehet tüntetni ki, kiket talán a szülők magok is csak arról esmérnek meg, hogy míg az egyik veresbe öltözik, másik zöld gúnyát vészen fel.

Ezen párhuzami kísérletben, úgy hiszem, mindkét nehézséggel kell küzdenem.

Míg az egyik lapon oly különbözőket látok az én vélekedéseimtől, hogy szinte feleslegesnek tetszik a párhuzamba tétel, – a következő lapokon meglehet annyira hasonló eredményekkel találkozom az én meggyőződésemhez, hogy a párhuzam sőt ezen egész kis munka szinte fölöslegesnek – a miatt – tűnik fel előttem; és akkor legfeljebb csak úgy ér valamit: mint politikai tanulmány. – Úgy hiszem azonban, hogy ha végire mennek a dolognak – mind a mellett hogy sok egyes pontokra nézve vagyok ugyanazon véleményben mint B. Eötvös, és ha az eredmények szavaihoz ragaszkodik valaki, még több egybetalálkozást tudna kimutatni mint a megnyit én hiszek, – mindamelllett, mondom, én úgy látom, hogy a felfogásban magában van igen lényeges különbség, és így az egybetalálkozások is csak olyan formán történnek mint görbe vonalok hálózatánál, melyek egymást sok külön pontban érinthetik a mellett, hogy merőben külön törvényeket követnek.

Azon pedig senki se bámuljon, hogy egészen különböző kiindulási pontokat véve fel, más meg más felfogás mellett is össszetalálkozási percei legyenek a kutatóknak; – hiszen: ugyanaz a tárgy melyet vizsgálnak, és így ha a legnagyobb mértékben különbözőleg fejlett emberek is a vizsgálók, miután oly erős a természet, oly ereje van az igazságnak, hogy azt még tüzetesen sem lehet mindenben kikerülni, ha 99-szer hajtottak el egymás mellett, és lehet mindannyiszor az igazságtól is távol maradtak, egy századikszor majd egybetalálnak. – És megfordítva: bármely magas képességű és épen fejlett emberek is, és bármily közel járjanak búvárkodásaikban, a minden külön viszonyok közt sajátlagos, de mindig határozott és egyetlen egy lehető tiszta igazhoz, mindenesetre, legalább némileg, különbözőleg fogják fel ugyanazon dolgot. – És pedig: a vizsgálat tárgya mentől nagyobbszerű, mentől több oldala, ága van, mentől közelebb áll a vizsgálóhoz, – mi az embert a részletekben beléveszésre ingerli, – és mentől fényesebb pontokat tüntet fel, – a mi kábító hatásával nyomorékit, – mivel magára vonja mind untalan a figyelmet, – annál különbözőbb fog a felfogás lenni. – Ki látott óriás hegyeket északról vagy délről, meszsziről közelről, alatt a patakok völgyéből meg a hegytetőkről, a napban csillámló fehér tetővel vagy részben ködtől takarva, hogy egyszer és máskor ne té-

védett volna hely-ismeretével? – A különböző nézpontra egy hegységnél, utazva jut az ember; – a különböző nézpontra a szellemi világban mindenkinek saját természetűsége, fejlődése és körülményei határozzák meg. – Az egyik mind közelebb-közelebről veszi szemügyre felvett tárgyát, és annál tisztábban látja a nagyot, a felségest a kicsiben, – míg a másik folytonosan emelkedik a fővonalakat keresve, – és néha tán elveszti a vanília illatát, mely a virágos völgyben terem, és eltűnik előle a szentjános-bogár csillámló fényivel, de annál tisztábban fogja az általános törvényeket, az új meg új kibányászni való völgyeket felösmerni; – ha mások megtalálták a vaníliák és szentjános-bogarak törvényeit, a magasból tekintők azokból egy egészet fűznek össze, és meghajolnak a természet nagysága előtt, a mindenséget éltető lelket tanulmányozván. A valódi különbség köztem és B. Eötvös közt épen a felfogás gyökérszálaiban, a kiindulási pontokban, és ebből folyólag az irányban van. – Szabadjon állításom bizonyosságául az „Uralk. Eszm.” következő mondatát felhoznom, melynek én alapeszméjével egyet nem értek, de a mely – úgy hiszem – a köztünk levő észjárás, felfogási különbséget jeltegezi. – A mondat következő:*)... Montesquieu az elvet, mellyen mindenik monarchia alapul, a becsületértzetben, a respublicáét pedig az erényben kereste, s nézeteit épen olly elmésen s olly ügyesen fogalmazta, mint a rögtön-ész, ki eleve kijelelt rímekbe egy költeményt képes beilleszteni; – Rousseau az álladalom alapját szerződésben látta, mellynek valóságos léte iránt talán maga sem viseltetett erős hittel, s ... mindketten ebbeli ösvényeiken egynél több igazságot találtak, mert az igazság nyomozásánál általában véve nem annyira a kiindulási pont, mint a komoly ernyedetlen törekvés a fő dolog.

‘ Igenis megadom azt, hogy: komoly ernyedetlen munkával igazságokat szinte mindenki deríthet fel, – de hogy a munka lehetőleg sok eredményű legyen, ne csapongjon szabály nélkül ide meg amoda, ne csináljon a munkás úgy mint a kancsal ember ki ide néz s tova lát, mely példa a cselekvésre alkalmazva azon esetet jeleli, midőn az eredmény egészen másképp üt ki mint a hogy azt várták, – sőt: hogy a munka ne legyen kártékony hatású, arra nézve igen nagyon fontosnak tartom az alapfelfogást, mi a kiindulási pontokat, és már ebben az irányt magát meghatározza melyen haladni kell. – Hiszen, ha olyan mindegy lenne a kiindulási pont, akkor bámulok rajta: miért nem fog valaki pl. az órássághoz, midőn politikát akar

*) Uralkodó Eszmék I. köt 89-ik lap.

tanulni, – mert: az órás is a természet bizonyos tárgyaival foglalkozik, melyek vizsgálata reá vezetheti a természet törvényei kutatására, és a természetben tanulmányozhatná épen az embert, mely szellemi és anyagi tulajdonságainál fogva társadalmi lény, és mint olyan, majd mindenütt és mindig államokat képez, melyeknek minőségét: saját felfogások, míveltségi állások és körülményeik szabják meg, és elmékedéséi az álladalmak felett lehetnének igen talpraesettek, —igen helyesek. – Nem tagadva azonban a lehetőséget hogy órásból is talpraesett politikus is válhasson, úgy tartom mégis, hogy: azon mesterség nem előskolája az államférfiaknak; mely véleményben az sem ingat meg, hogy Rousseau épen órás-műhely mellett töltötte gyermekkorát.

Hogy a felfogás gyökérszálaiban, a kiindulási pontokban, az irányban van- B. Eötvös és köztem a főkülönbség, még tisztábban kitűnik, ha a „XIX. Szí Ur. Eszm.” egyes helyeit pontosabban szemügyre vesszük.

Nézzük csak! magának a tisztelt Bárónak idézve szavait:

„A történet nem kezdethetik meg újból, a történet csak folytattathatik.” *)

„ ... a történet sehol sem a dermedtség, hanem mindenütt folytonos fejlődés, örök haladás képit mutatja ... ”*3)

És így igen könnyen megérthető, hogy: Miután az áll valóban szilárd alapon a mi történetileg lassanként fejlődött: Amerikában és Schweizban a királyság ellen beszélnek, míg az európai államokban a mellett. *4)

És: „Valamint az egyesnek nézeteit, vágyait és szenvedelmeit csak akkor ismerjük egészen, ha múltjáról is van tudomásunk: úgy azon irány mellyet valamely nép a jelenben követ, csak múltjából niagyarázható.” *4)

„Egyesekre’ nézve állhat, hogy a jobb a jónak ellensége, általában vévé az ellenkező igaz; és a rozszabb sőt a mi még elavult és rég alkalmatlanná lett, az is fentartja magát a czélszerű újítás ellenében, a meddig csak eltűrhető. – . ... nagyobb változást csak akkor eszközölhetni tartós = alapon, ha elutasíthatlan szükséggé vált” *5)

*) Uralk. Eszmék I. kötet 122-ik lap. -

*2) Ugyanott II. kötet 176-ik lap.

*3) Ugyanott ÍL kötet 164-ik lap. – Jóllehet ezen mondatban egy kis kifejezési hiba van—mert: Schweiz európai állam, értem én mit akar vele szerző mondani, és igen helyesnek tartom, ‘

*4) Ugyanott I, kötet 102-ik lap.

*5) Ugyanott H kötet 517-ik lap.

„... egy mesterségesen alkotott pairkamra ... csak úgy fog hasonlítani a magasabb nemességhez, mint a polgár-királyság ahhoz, melly ezt megelőzte; mint általában hasonlíthatnak olly dolgok, mellyeket az ember maga csinált, azokhoz, mellyek a természetes fejlődés rendén alakulván, rendíthetlenneknek látszanak, sőt még kevésbé.” *)

Ezen vélekedéseihez egészen találólag kiált meg egy helyt fel: „... hányszor vették az ősi szokásokat, sok százados emlékeket, n saját határozott jellemű nemzetiség öntudatát pusztá árnyéknak és dőre előítéletnek ...!” **)

Minő szép mondatok! mily nevezetes örök törvények vannak bennök kimondva!: Az ember fejlődése kezdettől folyton foly, és pedig lassan, lassan teszen egy-egy lépést előre; – és ki van mondva, hogy: különböző helyeken különböző időben, mindég ugyan az elmúlt időnek folytatása a jelen, de valamint ugyanazon helyen a jelen nem olyan minő volt a múlt és minő fog lenni a jövő, épen úgy különböző helyeken ugyanazon időkor állása egymástól mindig különböző, mert az mindenütt a nemzetek sajátságán és a körülményeken alapszik.

Mi lehet ennek az oka? lássuk! Így szól B. Eötvös:

„Valamint a természet többféle erővel és idomokkal ruházta fel az egyest, s valamint azok az egyesnek viszonyaihoz képest különbözőleg fejlenek ki: úgy van ez a népeknél is. Ezen különbözőség az mit e szóval nemzetiség kifejezünk.” *3) – A legszívesebben elfogadom ezen meghatározást, mely nagyon tisztán és helyesen értelmezi a nemzetiség fogalmát, és úgy vélem, nagyon helyesen van mondva az is, hogy: „... senki sem lehet két* ségbe na nemzetiség elve fontossága fölött napjainkban...” *4)

Ugyanezekkel megegyezik a következő hely: „A nemzeti-
ség elve, mivel az egyéni szabadság eszméje szükséges eredményének kell tekintenünk, lényeges eleme polgárosodásunknak, és sokkal szorosabb egybeköttetésben áll az emberek legnemesebb érzelmeivel, hogy sem azon kísérletek meghiúsulta után is, mellyek az elv valóstítására voltak intézve, azt kellene föltennünk, hogy a jövőre nézve minden befolyását elvesztette: de valószínű, hogy az utóbbi idők tapasztalatai megtermik gyümölcsöket.” –. *5)

*) Uralk. Es m. I. Kötet 393-ik lap.

**) Ugyanott II. Köt 110-ik lap.

*3) Ugyanott I, Kötet 94-ik lap.

*4) Ugyanott II. Kötet 543-ik lap.

*5) Ugyanott II. kötet. 571-ik lap

Az épen most felhozottak megerősítnek azon nézetben, hogy: a külön népeket épen úgy tényleges egészeknek kell tekinteni, mint akármely egyes lényét a természetnek; – és így a külön nemzetiségeket – valamint a természetnek külön teremtményeit – más meg más tulajdonok díszítik vagy homályosítják, és míg ugyanazon közös jó és rossz tulajdonokkal bírnak ugyanazon nemzetiség tagjai, épen úgy kisebb nagyobb mértékben, minden más nemzetiséghez tartozóktól különböznek. – Miután azonban nem egyenlőleg vannak alkotva a külön nemzetiségek egyénei, természetüknek megfelelő saját fejlődési törvények alatt állanak. – Önkényt foly a fennebbiekben, mind a nemzetiségek fontossága, mind pedig az, hogy: a nemzetek különböző utakon fejlenek, mely külön fejlődési rendet megsemmisíteni nem lehet, – míg a természet jelen törvényei fenn fognak maradni. –

Ugyanezt a legerősebb szavakkal következőleg mondja B. Eötvös: „Míg az embert növényre, vagy legalább állattá, mellynek csak élelemre és melegségre van szüksége, lealacsonyítani nem sikerül, ... mindaddig az álladalom, mellyben csak a gép szabályszerűsége található fel, az ember szükségeinek meg nem felelhet.”*)

„Nincs nép a történetekben, mellynél valamely korszakban elenyészett volna a törekvés, tehetségeinek önálló kifejtésére. Hogy mely irányban nyilatkozik a lörekvés, attól függ:

1) melly tehetségeinek jutott az emberek többsége legtisztább öntudatára;

2) az önálló kifejlés utáni törekvést melly erőkre nézve lehet legkönnyebben kielégíteni.

Miután minden nemzet egyesekből áll, s a mit nemzeti jellemnek nevezünk nem egyéb, mint azon tulajdonok öszszesége, mellyek az on egy származásuknál és múltjuknál fogva az egyének nagy számával közösek: a nemzeti kifejlés után törekvés sem egyéb, mint az egyesek törekvése azon tulajdonok kifejtésére, mellyek mint ugyanazon nép tagjaival mindnyájokkal közösek», **)

Miután mindenütt szükségkép külön saját nemzeti fejlődési rendet kell követni, minden bizonynyal mutatkoznak mindenfelé téveszmék és botlások, az államok szerkezetében épen úgy valamint azok átalakulásában, mellyek egyenesen a közvélemény, a felvilágosodás, vagy műveletlenség, – a hit szerint változnak.

Ezen folytonos botlások és tévedések mellett azonban lehet boldogság valamely államban, mert: „A kielégítési fok mellyel az

*) Uralk. Eszm I. kötet 270-ik lap.

**) Ugyanott II. kötet 54-ik és 55-ik lapokon.

álladalom bizonyos szerkezetétől remélhetni, nem függ ezen szerkezet eszményi tökélyétől, hanem valamennyi polgár meggyőződésétől, hogy az álladalom valóban a lehető legcélszerűsőbb módon van szerkesztve,”*) mondja B. Eötvös, – és már ezen állításában véleményem szerint még igen is túlhajtott a nemzeti sajátságok hatalmának tiszteletét, mert azt állítja hogy a kielégítési fok mélyet valamely államszerkezet nyújt nincs egybekötetésben azon szerkezet eszményi tökélyével. – Véleményem szerint helyes csak oly államszerkezet lehet mely megfelel a közérzületnek, de azon közérzület előhaladása szerint az eszményileg tökélyesebb és tökélyesebb államszerkezet mind magasabb és magasabb fokát képes a kielégítésnek előhozni.

Egy példát hozok fel világosság kedviért. – Volt olyan kor midőn az ököljogot a közvélemény szentesítette, sőt egyes vidékeit lehetne gondolom most is felmutatnia földnek ahol ez így van jelenleg. – Már ha valaki az ököljog korszakában annak megfelelő állam intézményeket hoz, az tagadhatlanul bizonyos nemét szerzi meg a közmegnyugvásnak mely azonban sokkal de sokkal alsóbb fokú mintha egy művelt nemzet méltó igényei nyernek kielégítést.

Anynyival inkább kell azonban a tisztelt szerzőnek azon: nézetet pártolni – hogy: az államot illető tárgyakban nemcsak az igazság, hanem e mellett a vélemények öszhangzása is irányt szabó. –

ÉS már ezen nézetet több helyt, más és újra más alakban terjeszti az olvasó elibe B. Eötvös, pl. egy helyt így beszél: „... az álladalom intézményeinek társadalmi rendünk szükségéhez kell alkalmaztatniuk **) ... és egy más helyt: „az álladalom egyik legfőbb s legnehezebbé kielégíthető szüksége: hogy a törvényhozás a nép nézeteinek megfeleljen.”*3) És igen természetesen: „Minden institutio, melly a nemzet többségének nézeteivel ellentétében áll magában hibás; *4); – és ide tartozó érdekes megjegyzés, hogy: „olgy országokban, hol a nemesség hivatásának megfelelt, sőt ott is, hol magaviselete nem volt a legdicsegetesebb, a hosszszas megszokás bizonyos családokat az álladalom élén látni a nemesség mellett némi előítéletet keletkeztetett ...” *5) Mindezek mellett azonban, hogy fennebb oly sok és vélekedé-

*) Uralk. Eszm. I. kötet 42-ik lap

*2) Ugyanott I. kötet. 375-ik lap.

*3) Ugyanott I. kötet 256-ik lap.

*4) Ugyanott I. kötet 228-ik lap.

*5) Ugyanott I. kötet 235-ik lap.

sem szerint, igen nevezetes mondatokat hoztam fel melyeknek szavaiban megegyezünk, és meglehet valaki már azon véleményben lehetne hogy miután megegyezünk abban hogy:

a külön nemzetiségeknek mindenütt ki kell fejlődni; és abban hogy:

a hol csak emberek laknak államban, az államok haladásának irányát mindenütt az uralkodó nemzetiségi igények határozzák meg; úgy megfogunk egyezni abban is, hogy:

minden ország haladását helyesen, csak is a számokra való, és senki másokra nem találó törvények szerint kell intézni, – de nagyon csalódnék.

Nézeteink valahol egymástól eltérve, azok közt igen nagy különbség támad; hiszen a tisztelt Báró egyszer csak így szól: „... most közös a meggyőződés, hogy a vélemények tartós öszhangzása csak azon esetre lehetséges, ha az igazságig nyomultunk előre.” *) – Pedig szerintem világos, hogy: közvélemények tartósak és tartótlanok mindig voltak és mindig változtak az idő folyamában és azok mindenütt a nemzetiség átalakulásaihoz meg a körülményekhez idomultak; és bizonyos az, hogy: a vélemények öszhangzása az eszményi igazzal soha sem esett össze, és az emberi gyarlóságnál fogva nem is fog összeesni. –Előttem megvallomkülönösnek tetszik ha a legutoljára felhozott állításával B. Eötvösnek öszszevetem azt mit ugyan csak ő más helyt mond, mert nekem úgy tetszik belőle hogy nemcsak velem nem egyezik mindenben véleménye de talán önmaga állításai sincsenek kellő öszhangzatba: „... a nép bármely körülmények között mindig vezetettik, csak hogy n vezetők hol általa választatnak, hol a sors által állítatnak élére, hol meg magok rántják magokhoz a vezérletet. . .”**)

Vagy talán: hagyjuk el a durva közélet mezejét, és a szellemi világban ne lennének tévedések, és ott nyomultak volna elő az igazságig? –De hát akkor mire való volna a tisztelt szerző becses munkájának I. kötete, melynek, a mint én értem, főfeladata a létező elméletekbeni hibákat, melyek az életnek, a gyakorlatnak meg nem felelnek kitüntetni? –és a nemes Báró maga így beszél: „... a mit a szabadság és egyenlőség nevében az államban válósítani törekedtek, kiáltó ellentétben áll azon értelemmel, a mint az eszmét az élet egyéb viszonyaiban veszik.” *3) – Meszsze végtelen meszsze van e szerént a teljes tökély!

*) Uralk Eszm. I. kötet 26-ik lap.

**) Ugyanott I. kötet 140-ik lap.

*3) Ugyanott IL kötet 573-ik lap.

És mármost keressünk még további olyan adatokat melyeket érdekes lesz egybehasonlítni a nemzeti életről, a nemzetiségekről fennebb tett nyilatkozataival a tisztelt szerzőnek, – és a melyek mint tisztább és tisztább képét fogják adni a köztünk létező igen-igen lényeges felfogási és érzelmi különbségnek.

B. Eötvös a többek közt így szól: „A legrégebb időktől a legújabbakig gyakran olly fogalmakért küzdöttek az emberek, mellyek nem voltak kellőleg meghatározva, s mellyeket úgy szólván senki sem értett. . .”*) még egy szócskát sem szólanék ezen mondat ellen, ha ez, – mint azon helyt kitűnik, – a nemzetiség fogalmára nem lenne értve; – azonban ezen esetben téved a tisztelt szerző! mert tudja mi a nemzetiség, és saját szavai szerént: „valamint a természet többféle erőkkel és idomokkal ruházta fel az egyest, s valamint azok az egyesnek viszonyaihoz képest különbözőleg fej lenek ki: úgy van ez a népeknél is. Ezen különbözőség az mit e szóval n em is e t i s é g kifejezünk.”

Tovább keresve meg ez tűnik élőmbé: „Valamennyi nemzeti törekvés alapja a magasabb hivatás érzete; célja: uralkodás,**) – és hogy ez nem csak figyelmetlenül szaladt ki tollából bizonyítja a többek közt az Ur. Esz. I. köt. 175-ik lapján egy jegyzet mely következőleg hangzik: „Merem állítani, hogy mennyiben a nemzeti törekvésnek célja nem az elnyomatástóli megszabadulás, azaz mennyiben nem az ellenhatás szüleménye, más oka nem lehet egyáltalában, mint az uralkodásra törés.” – Ugyanazon dologról merőben más nézetel kellennem miután inkább azt hiszem mi az I. kötet 94-ik lapján áll: „Minden egyes, idomainak és erőinek szabad kifejlesztésére egyenlő joggal bír, mennyiben ez másoknak szabad kifejlődésével megfér. Ugyanezen jog illeti mindenik nemzetiséget, ebben áll nemzeti jogosultsága” – és anynyival inkább ezen nézetét pártolom, mivel magam is meg vagyok győződve mikép „... hibás azon tétel, hogy az egyikünk személyes boldogsága minden másokéval szükségkép ellentétben állana...” *3)

Ha már csak az eddigelő szembetett és összeállított adatokat tekintem, – úgy tetszik nekem, hogy a mi a történelmi lassú és folytonos fejlődést, a különböző alkotást különböző népek közt, más meg más kívánalmak kimagyarozatát és létező különböző fejlemények alakulását illeti, ha nem is egyező de nem nagyon különböző módon értem B. Eötvössel; – van azonban – nézetem szerint

*) Uralk. Eszm. I. kötet. 66-ik lapon

***) Ugyanott I. kötet 67-ik lap.

*3) Ugyanott II. kötet 80-ik lapon.

– a dolognak egy ága mely a tisztelt szerző figyelmét sokkal inkább megérdemelte volna; és ez az, mi a főzavart okozó volt a nemzetiség fogalma megítélésében; – abból származnak köztünk az államokat tárgyzó egyéb viszonyok megítélésében is a lényeges különbségek csaknem mind, mert hogy minő szoros viszonyban kell azon fogalom meghatározásának lenni minden más politikai tárgyakbani vélekedésekkel, önkénytelenül szembeötlő.

A B. Eötvös által nem elég figyelemre méltatott viszonyok kitüntetésére következőleg indulok el.

A nemzetiség azon közös fejlemények öszszete, melyek bár mely család-csoportot minden másoktól megkülönböztetnek. – Belle foglaltatnak ebbe a szellemi épen úgy mint testi-tulajdonságok is mind. –

Ha eredetileg nem volt az emberek közt különbség, akkor az érdekközösség volt az mi az egyiket közelebb hozta éhez vagy ahoz mint másokhoz, és így a vérelegyedésnek és közös természet hatásoknak lévén kiteve állottak elő a közös testi és lelki tulajdonok és azoknak megfelelő közös fejlődési rend.

Másfelől meg, az érdekközösség az mi ugyanazon államba egyesítette az egyeseket; mely szerént: az érdekközösségnek egyfelől igen nagy hatása van nemzetiségek kifejtésében, épen úgy valamint az államok egyedüli öszszetartó kapcsa; – és így azt hiszem, hogy: ha volna ország mely a természet törvényei szerint egészen helyesen volna fejlődve, abban nemzet és állam merőben ugyanazon határok közt lennének.

Olyan ország azonban nincs, és ha lenne is egy pillanatra, közbeszól az idő mindent szétromboló és folytonosan újat teremtő keze. –

Ha csak magában minden másoktól elzárva is képzelünk egy élő (azaz fejlődő) országot, annak nemzetisége, – miután az szellemi és testi közös tulajdonainak öszszete, – rengeteg változáson menyen keresztül. – Nézze meg csak bár ki, ugyanazon népnek mivel és míveletlen fiai testileg is minő különbözőleg néznek ki, én pedig úgy gondolom, hogy: mintegy olyan viszony van ugyanazon kor pallérozott és pallérozatlan egyéniségei közt, mint a minőt külön századok nemzedékei tüntetnek fel. – Átalan az igazi miveltséggel fejlík a test és hosszabb az életidő, – változik a nyelv; – meg kell csak hallgatni: hogy beszél a bécsi bérkocsis, és miként ejtik ki a német szavakat a cs. k. vári színházban. – Sőt oly nagy a szellem hatalma, hogy némileg a növényeket, állatokat és földet megeleveníti melyen a nép lakik, és másképen néz ki egy művelés alatt álló vidék, mint egy olyan, melyen évről évre zivatarként vonul végig az áradat, és a kopasz hegyoldalok csúnyáb-

ban veszik ki magokat mint a szorgalmas kezek által ültetett százas erdők; – és így, körülnézve bármely vidéken, lehet megjegyzéseket tenni a lakósokra, épen úgy: mint egy szobában megjelenvén, a szállóra. *)

Nem lehet azonban soha egy államot a többitől merőben elszigetelve venni fel. – Barátságos vagy ellenséges viszonyok fűzik azokat egybe, vagy taszítják egymástól el. – Míg a kereskedési és más közös érdeki egybekötetések, ugyanazon egy műveltséget, az értelmesebb felfogását terjesztik, és az át-meg átköltözések, vérelegyedés a szokásokra és nyelvre is igen nagy hatást gyakorolnak, – addig más helyt valamely ország állására háborúk gyakorolnak eldöntő befolyást és szabnak irányt fejlődésének.

Ezen fejlések, átalakulások alatt, a nemzetiségek mind-mind, – az egymással szövetségben állóké épen úgy mint az ellenséges feleké, az uralkodóké épen úgy mint a szolgaságban szenvedőké, – változik, csak különböző képen; – mivel olyan a szellemi élet mint az anyagi, – melyben nem lehet sehol semmiféle hatást előidézni, hogy az meg, visszahatást ne gyakoroljon a hatást előidézőre; csak hogy az eredmény a kettőre nézve egészen különböző

A nemzetiségek köre tágul, és öszszébb húzódik, –valamely rész átmenyen az érdekegység törvényei szerint ebből a másikba, míg az meglehet, máshonnan fog idegen elemeket kapni. –Mindenki azon nehézségeken igyekeztvén segíteni melyeket ő leginkább érez, keresi azokat kik ugyanazon sorsban vannak, hogy velők egyesüljön, – és innen azon sok tetsző értetlenség, hogy: míg az egyik a nyelvhez, másik az eredethez, harmadik tán a valláshoz sat. ragaszkodik főbbként, – és mint közös tulajdont sok másokkal rögtön nemzetiségnek nevezi; mert hiszen: a nemzetiség

*) Rendkívül érdekesnek tartom Macaulay Anglia történetének 3-ik fejezetét, melyben leírja hogy minő volt Anglia 1685-ben és némileg a mostani Angliával összeveti – jelesen az életidőről azt mondja, hogy az előhaladással megnyalt „1685 évet nem számíták a kórosok közé; 1685-ben mind az által a fővárosban egynél több halt meg minden huszonhárom lakos közül. – Most negyvenre esik egy halott a fővárosban. – A XIX és XVII. század Londona közt, egészségi tekintetben sokkal nagyobb a különbség, mint a rendes állapotban és cholera-ban levő London közt.” – (Csengeri A. fordítása szerint I. kötet 357-ik lapon.) –

A mi pedig a vidék testi látható átalakulását illeti, azt következő erős vonalatjai rajzolja „Ha valamely bűvös mesterséggel szemekink eie varázsolhatnók Angliát, a mint 1685-ben volt, száz közül egy vidékre, vagy tíz ezer közül egy épületre alig ismeménk.” (Ugyancsak Csengén A. fordítása szerint 241-ik lapon).

öntudata igen könnyen válhat annak érzetévé – különösen a kevesebbet gondolok előtt – hogy ugyanazon sorsban vannak másokkal. Ez az oka annak hogy; száz külön értelmezése van a nemzetiség fogalmának, és valamint mindenikben van valami helyes, egyik is a dolgot ki nem meríti, a maga nagyságában fel nem fogja.

Igen természetes, hogy így sem most, sem ezután, nemzet és állam és nyelv merőben egyenlők nem lehetnek, és nem azok, ez azonban nem ok arra hogy az ember csak semmibe vegye a nemzetiséget, sem ok azért attól félni nincs, sem eldobni azon pompás fejlemények némelyikét, melyek azon alapulnak – pl. a hazafiságot – nem szükség, sem nézetem szerint, ezt tenni helyes felfogással nem lehet.

A fejtési rendnek ezen törvényei azok melyeket B. Eötvös-nél fel nem letem; jóllehet annak adatai több helyt előjönnek az „Ur. Esz.”ben, sőt úgy tetszik mint ha azokat a nemes szerző általán ismerné, – még sem fordított azonban reájok kellő figyelmet, – valamint közönségesen sem szokás azokat kellőleg számba venni. – Részletesebben véve egy kicsit fel a dolgot, B. Eötvös sok helyt mondja mily fontos a nemzetiség, de ha hirtelen megkérdené valaki tőlem, hogy annak kívánalmait országlati tanai felállításában hol vette tényleg (és nem szó szerint) alkalmazásba, nem tudnám megmondani; – és ha azok olyan fontosok: hogy nem kutatja alakulások törvényeit? – reá jött volna, hogy éppen azon hatalmas erő alkotja a nemzetiségeket, – vagy legalább is főtényező alkotásukban – mely az államokat összetartja, – az érdekegység. – Ha a nemzetiség követelése mindenütt fellelhetők, el nem némíthatok míg az emberek növényekké vagy legalább oktalan állatokká nem válnak, és oly különvált és bevégzett egésznek alkotnak valamely embertömegeből, mint a minő egy külön izmokkal ellátott állat, – hogy nem tanulmányozta a nemzetiség hatásának modorát? – hogy nem fejtette fel micsoda viszony van a nemzetek közérzete és a cselekvési szabályok, törvények holt betűje, vagy akár lelke közt? – És, miként nem talált reá hogy miután az államok cselekvényei mindig a nemzetiség megfelelő állásából azaz, a közérzuletből a körülmények módosításai szerint, folynak, – hatni csak is úgy lehet a nemzetek cselekvési rendére – a körülmények megszabása Isten dolga lévén – ha a közérzuletből okozunk változást? – és hogy nem vizsgálta azt hogy: a nemzetiség törvényei szerint miként lehet, a lehető” legnagyobb jóllétet biztosítani az államoknak?

Ha a nemzetiségről fennebb mondottak felől, valóban úgy lenne meggyőződve mint én, nem nevezné a fogalmak általános zagyvájának azt hogy: „A nemzetiség utáni törekvés, melly egyrészt

ról a jelen, történetileg alakult állodalmat fel sem veszi, s csak nyelvrokonságban akarja az állodalmi viszonyok alapját látni, más részről gyakran a történeti jogra is hivatkozik, s az alatt, míg sokan, például, mindazon népek egyesülését sürgetik, melyek a szláv törzsokhöz tartozó nyelveken beszélnek, s az alatt, míg Németországban addig szeretnék terjeszteni a birodalom határait, meddig a német nyelv terjedez, mégis sem a szlávok, sem a németek nem vesztették szem elöl a történeti jogot, s valamint Németország nem feledkezett meg hajdani birodalmi jogairól Schleswigre vagy Csehországra, úgy Lengyelország nem hajlandó az oroszok irányában történeti jogáról az önállóságra lemondani, Olaszország nem akarná Savoyel Franciaországra szakítani” – *) de sőt mindezen sajtóságos és sokban igen ferde felfogásokat könnyen ki tudná magyarázni.

Miután akkora különbség van a nemzeti fejlődés felfogásában B. Eötvös közt és köztem, önkényt foly, hogy különbségnek kell azon más fogalmakban is lenni, melyek vagy egyenesen, vagy közvetve a nemzetiségek elméletin alapulnak. – Ilyenek pl. a hazafiság értelmezése, és némileg maga a szabadság is, – ezekről azonban már szólottam fennebb, és a mi netalán a párhuzamozásból elmaradt, gondolom olyan dolog, mit bár ki utángondolhat, ha csak c fontos tárgy iránt érdeklél viseltetik, itt átmenyek más olyan tettekre melyek még kevesebbet voltak emlegetve.

Az „Uralk. Eszmékében igen ügyesen nagy tárgyatottsággal van felfejtve, hogy nem kell szabadság és nem kell egyenlőség u g y a mint azt az elméletekben közelebből adni szokták, mert azok tulajdonképen egy kifacsart agyrémet képeznek, melyeket nem lehet létesíteni esnem is keli létesítésöken mesterkedni. –Azon eszmék az öszpontosítás túlságára vezetnek, a mi nem valódi korkivánat de sőt azzal egyenes ellentétben van, mint olyan intézmény, mi az egyéni szabadságot inkább és inkább korlátolja. és a mi a valódi szellemet rideg formáiban megfojtja; és igya haladásnak nem hogy eszköze lenne, de igen hatalmas gátja. – Mind ez eddig igen szép és igen jó, magam is úgy hiszem, – különösen a túlzott és divatos francia modorú öszpontosításnak természetellenisége, és az: miként az egészen egyébre vezet, mint a mire volt feltalálva, mert: mindig szolgálást teremt, – a legvilágosabban van kimutalva. – Az a kérdés tehát mi legyen helyedé? – Legyen ke-

*) Uralk. Eszm, I, kötet 66-ik lap,

vesebb öszpontosítás mint, a franciákat utánozva most a törvényekbe igen sok helyt önteni akarnak, és legyen több egyéni szabadság, – ez is jól van, ezt is pártolom, látszik azonban, hogy a tisztelt szerzőnél ezen eredmények merőben más fejlemények következményei mint nálam, – mert az alkalmazásban nagyon eltérünk egymástól. És pedig nem csekély de igen fontos kérdésben vannak eltérő nézeteink. –Vizsgáljuk csak!

Minden államszerkezet bizonyos hallgatva értett, vagy szakba foglalt eljárási és magatartási szabályok ösztetéből áll. – Azok részint az állam tényeit az egyessel szemben, részint a megfordított esetet tárgyazzák.

B. Eötvös azon viszonyokat törvényekkel akarja szabályozni.

Bár mekkora is legyen a szószerénti különbség a tisztelt szerző és a divatos oskola közt, én épen azért lényeges hasonlóságot látok bennök, – mert mindkettő: törvényekkel fejlődési rendet akar adni.

Én ezen igen lényeges pontra nézve merőben külön terén állok, mert azt hiszem, hogy: államok, valamint egyesek tényei, azoknak fejlődési rendével állanak elválhatlan kapcsolatban, – és államok valamint egyesek cselekvényeire nem anynyira szabályok felállítással, hanem magoknak a tényeknek indokaira hatván, lehet befolyást gyakorolni, – és helyesen felfogva: a törvények magok is csak anynyiban gyakorolnak azokra hatást, menynyiben magát a közfelfogást, a közérzületet képesek változtatni. –Ily nemű hatása pedig átalán véve a törvényeknek mindenütt és mindig igen csekély volt, és nem anynyira a törvények kifolyásának kell tekinteni a közszellemet, mint megfordítva, a törvények egyeteme, egy inkább vagy kevésbé tökélyes képét tünteti fel a közszellemnek. –

Ezen véleményben lévén, természetesen teljességgel nem oszthatom, sem azt mit az:

államok korlátozásáról az egyesekkel szemben; sem azt mit az:

egyesek cselekvényei korlátozásáról az állammal szemben mond, mert azokat törvényekkel véli szabályozhatóknak; –és úgy hiszem indokolhatom azon nézetemet, miszerint nem tartom mint B. Eötvös, hogy:

az állam csak biztosságot tartozna adni az egyesnek; és nem hiszem, hogy:

az egyes csak biztosságot követelne az államtól. *)

Vegyük állításaim bebizonyíthatása végett egy kissé szemügyre: miként változnak akármely állam intézményei?

Hogy ezen kérdésben használható eredményhez jussunk, előbb reá kell gondolnunk, hogy kétféle államok lehetnek, vagy olyanok: melyekben egyes, vagy egyesek, vagy egy osztály gyakorolja az uralkodási hatalmat, és pedig: vagy saját maga, vagy valamely isteni hatalom, vagy nép nevében, vagy akárhogy, de kisebb nagyobb terjedelemben úgy, a mint neki tetszik; – mindezeket kisebb nagyobb mértékben szolgátságban levő államoknak tartom; vagy olyanok: melyekben az történik a mi a közvélemény szerint helyes, legyen az tulajdonképen akár jó, akár rősz. – Úgy hiszem mindenki megadja nekem, miszerint: még a legszolgaiabb államban is bizonyos mértékig a fejlődési rendet, a közérzület tiszteletben kell tartani az igazgatónak, ha bár mily kevés tartósságot akarnak is bizonyos kormányi intézményeknek adni, különben folytonos elégedetlenséggel és lázongásokkal kell küzdeniek.

Gondolom tehát el lehet bátran mondani: miszerint az államok intézményeit átalánvéve – a menyinyiben nem múlandó zsarnoki önkény szabályozza – a fejlődési rend szerint előállott tulajdonok, a múlt, a közérzület, a közszellem, a valódi közvélemény igazgatja; – bátran kimerem mondani ezen nézetemet mind a mellett hogy a leghelytelenebb és korunkban a legkártékonyabb állítások egyikének vélem azon mondatot, hogy: nép szava Isten szava!

És miként gondolták a közvéleményt itt és amott megkötni, haladásának irányt szabni?

Fenynyen hangzó szavakból cifra törvényeket alkottak, melyek minden újabbféle alkotmányban mint alaptörvények nagyszerű emberi igazságokat és törvényhozási elveket akartak magokban foglalni, – hogy az alkotmányozó gyűlések szabályai iránymutatóul szolgáljanak minden későbbi nemzedékeknek: vagy pedig külsőségekhez, eljárási módokhoz, formalitásokhoz kötötték az alkotmányok és a törvények körüli mozgást.

Miért legyenek azonban az alkotmányozó gyűlések merőben egyebek mint minden azelőttiek és minden azutániak? – talán azért követelhetnek saját rendszabályaik számára tartós életet, mivel ők minden addig létezőt gyökerestől ki akartak irtani? – és talán következik-é abból, hogy ők minden régít semmitérőnek nyilvánítanak, hogy: egyedül és csak az ők újan sült intézményeiket,

*) Ezen tárgyakkal foglalkozik sokat az Uralk Esz. II. kötetének 3-ik 4-ik és 5-ik könyve.

minden következők, – mind örökre bölcseknek hirdessék? – vagy talári azon szerfeletti izgatottság, mi még minden alkotmányozó gyűlésen végigvonult, mint jellege azon változásokban dús időnek, melynek azok képét tüntetik fel, – igen alkalmas hideg vitakozásokra, eszélyes rendszabályok hozatalára? – A végeredmény mindenesetre az, hogy: töméntelen sok nagy szó kel el, és cifrán hangzó új törvények teremnek, melyek közül nagyon sok mérőben kívül esik a törvény feladatán, és nem bizonyos szokatlan vagy kétes viszonyok közti eljárást határoz meg, hanem oly általános bölcsészi elvekkel áll elő, melyeknek mind örökre nyílt kérdéseknek kellene maradni. – Igen természetes azonban, hogy mint elvont általánosságok a legkülönb felébb magyarázatokat engedik, és némelykor az egymással homlokegyenest szembenálló igazgatási rendszerekben csaknem ugyanazon igazgatási elveket vallják, és legfeljebb egy-egy elvont bölcsész aggódik rajta magán szobájában hogy nem követik a felállított elveket, míg mások egészen más nehézségeket éreznek:– részint pedig mivel nem egyes gyakorlati kérdésekre vonatkoznak hanem bölcsészi tételek,– akár meglegyenek azok akár ne legyenek meg, a közéletben semmi változást nem okoznak, és nem úgy van velők, mint pl. egy adóról szóló törvény-nyel, vagy a vasutak szabályozásával sat.

És már kérdem vajon szabályozzák-e azon általános elvek valamely országnak cselekvési rendéi? – vajon elhagy-é valamely rendszabályt egy törvényhozó test, ha különben azt helyesnek tartja, azért: mert az, azon állam alap-törvényeivel ellenkezésben van? – azt gondolom hogy nem; hanem, vagy a legkülönbözőbb rendszabályokat tolja ugyanazon kalap alá, vagy megváltoztatja az alap-törvényt, – vagy pedig, ha netalán a helytelen elméletnek csak ugyan feláldozná a jelent és a jövődőt: vétkezik; – és így: nemcsak hogy nincs a híres alap-törvényeknek jó következménye-e tisztán rossz hatása van, ha van valami, és hatása egyáltalában legfeljebb hosszszas időn keresztül tartva, azon szorgalmasan tanuló politikusokra van, kik azt erősen belenyomták emlékükbé, vagy azokra kik előtt igen magasan áll a tekintély hatalma.

A másik esel mit felvettem, hogy egyes törvények ez vagy amaz eljárási mód, saját szavak, és különbféle egyéb külsőségek által akarnak kötni valamely országot egy vagy más cselekvési rendszerhez. – Tagadhatlan, hogy mihelyt elég sok ideig tudja magát bár mely törvény fenntartani, hogy általános szokásokat tudjon megalapítani, az valamint jele annak, hogy a közfelfogásnak, saját viszonyoknak megfelel, épen úgy a jövődöbeli fejlődésre is több kevesebb hatást fog gyakorolni. – Az idő azonban folytonosan halad, és így azon kívánalmak melyek egy darabig léteztek talán el-

enyésznek, adván helyet másoknak, és így valamint törvények fölöslegessé válnak, épen úgy új meg új hiányok tűnnek másokban fel.– És már ugyan kérdem: mi van annál természetesebb, mint hogy egy országnak törvényes igazgatási rendszere, annak törvényeit folytonosan változtassa, legyen bár az igazgatás a legcsökönösebb zsarnokság, vagy a legéletdúsabb önigazgatás? – és miként lehetne– helyesen felfogva a dolgot, – egyes törvényeket kiválasztani, melyek ne változzanak, melyek némileg feljül legyenek a törvényhozó test hatáskörén, – és a melynek szavait, a különböző törvényhozó testeknek vakon kellene követni, mintha azok eredete isteni kijelentés volna? – De hiszen, ha semmi egyéb joga sem lenne valamely törvényhozó testületnek, vagy igazgató kormányának, mint az, hogy a törvények alkalmazása felett örökadjék, hogy azokat magyarázza, hogy meghatározza: vajon igazán a közérületnek megfelelőleg: vajon igazán az igazságnak megfelelőleg gyakorolják-é azt, már ez maga tulajdonképen törvényhozói és törvénysemmisítő hatalmat ad kézibe; – mert hiszen tudva van, hogy a hány ember anynyiféleképen fogja fel ugyanazon feketével fehérre jegyzett szavak értelmét; tudva van, hogy ugyanazon dolgot észelve, mindenki más meg más képzetet fog magának arról alkotni, mely fogalmaival, saját fejlettségivel, jelenével és múltjával a legszorosabb viszonyban van,– mint ezt B. Eötvös is igen helyesen megjegyzi.

Nincsen tehát semmi egyéb a mi helyesen korlátozhatta a törvényhozót mint a saját fejlődési rend, azaz: a nemzetiség törvényei, meg a viszonyok, és ha elméletek – anynyival is inkább ha téves elméletek, – vagy törvények betűi, szertartásai gátolják jó és a közvéleménynek megfelelő változások tételében, nem hogy helyesen szolgálja, de vétkezik.

Már most a fennebbi fejtegetésekre támaszkodva úgy vélem jogosan állíthatom, hogy: egyáltalában nem lehet egyéb mint a fejlődési rend törvényei mi egy törvényhozó test vagy, az illető korlátok közt, az igazgató kormányok kezeit helyesen megkötheti; miután pedig – rendkívüli esetekről nem beszélve – csak, a bár mi nevet viselő törvényhozó test meg kormány van hivatva az államszerkezeten változtatni, nem lehet egyetlen egy cselekvési módot képzelni melyet bizonyos esetekben a legbecsületesebb államszerkezet szerént is ne lenne helyes tenni, mint arra példákat fennebb (a III. fejezetben) hoztam elő, és miként ott hasonlóképen megjegyeztem: joga is van reá a hivatottaknak tenni bár mit, csak azon szabálynak el eget tegyenek hogy: minden körülmények közt a lehető legnagyobb jót és a lehető legkisebb rosszat eszközöljék, – ha

pedig ezen útról eltérnek, a természet végetlen erős törvényeivel kell küzdeniek, és egyik nyomorúságból másba sülyednek és sülyesztik az országot.

Nézzük ezek után az egyest az állammal szemben.

Az egyesek cselekvési rendét megszabják saját elvei, cselekvési fogalmai és az állam törvényei.

A saját cselekvési fogalmak legszorosabb kapcsolatban vannak a közfejlési-rend azon viszonyaival, azon állásával, a melyben az illetőei, azaz: a közfelvilágosodással, a közérzülettel, a közvéleménnyel.

A mi pedig a törvény általi megszabását egyesek cselekvéneinek illeti, – miután a törvényeknek, miként azt B. Eötvös is több helyt megjegyzi, hü képét kell adni akár mely viszonyban az általános felfogásnak, – azok is úgy tekinthetők mint a közérzület kifolyásai, – és így tulajdonképen az egyesek cselekvéseit megszabja – épen mint az államokét, – a közérzület, – a mi párosulván mindenkinek saját termetségével, viszonyaival, műveltségével, állítja azon számtalan különféle és tarka-barka tényeit az egyeseknek elő, melyekkel a közélet mezején találkozunk.

Az én felfogásom szerint tehát, az egyesek cselekvési módszerére, akár embertársait, akár az államot tárgyazzák azok, épen oly kevésbé lehet mint az államéra, változatlan törvényeket állítani fel, sőt lehetnek esetek olyanok, melyekben az, ki a törvény szoros értelme szerint cselekszik egyenesen vétkezik, és megfordítva: ki nem úgy cselekszik mint a törvények parancsolják, vagy talán azokat épen kijátszodja, – erkölcsileg nem hibázik; – példákat azonban nem fogok keresni, mert nagyon sok saját viszony meghatározására vezethetne és így egy hosszú értekezési igényelne egy maga, mi nincs célomban, most csak, az egyesnek a társadalommal szembeni állását gyakran oly hűn festő regényekre utasítom olvasóimat, alig gondolván valakit, ki egy vagy más kedvenc regényből erre példát ne tudna találni.

Megjegyzem még, miszerént: nem hiszem ugyan, hogy szavakba lehetne oly törvényeket önteni, melyek az élet minden és számtalan szirtjei közt mindig helyesen vezérelhetnének el, másfelől meg, azt hiszem, hogy: általános változatlan fejlődési törvények léteznek, – melyek felé az emberiség lassan, lassan, igen-lassan mind csak közeledik, melyekhez azonban soha sem fognak eljutni. – És hiszem azt, hogy: ha mindenkinek egy menynevei mindentudó szelleme lenne, melynek rendeleteit mindenki végetlen nekiadással és megnyugvással igyekeznék teljesíteni, és a mely folytonosan figyelmeztetné az embereket, hogy: ez jó, ez jobb, ez rosabb, – éhez ne fogj, nincs reá elég erőd; éhez meg neki kell fognod csak bát-

ran! sat. akkor egyáltalában nem lenne törvényekre szükség. – Minthogy ez azonban soha sem lesz, törvények is mindig fognak kelleni, sőt, bizonyos értelemben, az előhaladás, a művelődés szerint azoknak mind szigorúbbakká és szigorúbbakká kell válni. –

Ezek szerint nem egyezhetem belé mind azokba a miket az „Uralk. Esmékében talállok, akár az állam hatalmának, akár pedig az egyesek cselekvési szabályainak korlátairól, mert: csak törvényekkel nem lehet az igaz úton tartani valamely állam cselekvési rendét és fejlődését; – és nem egyezhetem belé azokba miket a tisztelt Báro mond, ha azokat úgy tekintem mint olyanokat, miknek az államban biztosságot, erőt kell hogy teremtsenek, – mert – nézetem szerint – a legnagyobb biztosságot az államban, a közvéleménnyel megegyező, folytonos gátnélküli változtathatás ad; a legnagyobb erő abban rejlik: ha az állami intézvények a közkívánalomnak megfelelően, annak szabályait mindenki magáénak tartja, és szíve alatt hordozza; akkor erős az állam: midőn intézményei annyira egy testet és egy lelket képeznek az egyesekkel, hogy a ki amazt bántja, haragját vonja magára ennek, – és becsület-kérdésnek tekinti mindenki azt épen fenntartani, szolgálni; – ezt pedig, mint fennebb megmutattam, – mind nem kimondott elvekhez, és törvények szavaihozi ragaszkodással lehet elérni, hanem az által: ha bár mely államot nem erőszakkal fejtenek, hanem mindeniket fejteni engedik, – az által: ha a szellemi és anyagi viszonyoknak a törvények, a kormány rendszabályai teljesen megfelelnek, – az által: hogy a kormány, az arra hivatott politikusok, esmérvén a nemzet jó- és rosz tulajdonait, a fejlődést a körülmények szerint oly irányban segítik mely szerint a lehető legtöbb és legnagyobb jó-tulajdonok fejlődhetnek ki, az árny oldalak mindinkább háttérbe vonulván, – és mindezek öszszete által: nagyobb és nagyobb jóllét lesz az államban.

Mindamellett hogy el nem esmérem, hogy csupán törvényekkel lehetne az államok és egyesek cselekvési és fejlődési rendét helyesen szabályozni, és így annálkevésbé fogadhatom el azon törvényeket melyek ama cél elérésére vannak ajánlva, igen érdekesnek tartom azon fejtegetéseket, melyeket mind az egyes mind az állam hatalma és korlátozására nézve B. Eötvös tett, mint olyanokat, melyek a kormányok és a nép közti viszonyt sok tekintetben igen ügyesen taglalják; pl. nagyon helyesnek tartom azon nézetet, hogy: a törvényhozó és végrehajtó hatalmat oly módon elválasztani egymástól, mint a hogy most azt divat helyeselni, nem is lehet, és rász is volna; – és hogy szükséges a polgárzatokban az állam hatalom

egysége; kell: bizonyos mértékű erővel bírni az államhatalomnak; és e végre: szükséges bizonyos határok közt központosítani sat.

Nézzük azonban kissé közelebbről magát az összealkotást azon fejtegetésekben.

B. Eötvös vizsgálja, hogy az állam mely föltételek alatt oldhatja meg feladatát, – a mit meg a biztosságnak tart, biztosság alatt értve *) azt, ha az embernek minden erkölcsi és anyagi javai lehető bátorságban vannak. – És úgy találta, hogy, az csak az állam hatalom egysége mellett lehetséges.**) –Ez egységet pedig csupán az összes állam hatalom központosítása által érhetni el, oly intézmények által, miknek következtében csak egy akarat uralkodik az államban; és az egységi elvből folyólag: kell központosítás a törvényhozásban; valamint központosítás a képviselőben; *3) – sőt: nem csak mindenik functionak külön, hanem e functioknak együtt is központosítva kell lenniök. *4)

De kérdem én azonban – mi határozza meg hogy azon központosítás éppen minő alakú és mértékű legyen? felelet: törvények; – és vajon nem folytonos változtatásnak vannak-e kitéve azon rendszabályok, melyek meghatározzák valamely állam kormánya szerkezetit, jogait, és kötelességeit, – valamint a képviselő módját, és a törvényhozás rendét, és már csak ezek által is nem adnak-e folytonos újabb és újabb alakot valamely ország igazgatási rendének? – hol van az ország: hol csak egyetlen egy évig merőben kövesült változatlansággal tudott volna valamely kormány megmaradni, – hol még egy főhivatalnok sem dőlt ki a sorból, ügyesebb vagy ügyetlenebb, mindenesetre: némileg más-utódának helyet adván? – és vajon ki volna vele megelégedve, ha az idő morzsoló hatalmát meg lehetne állítani? talán békességben a katonára: hogy folytonos nyugalomban fejlődjenek a mesterségek? – vagy háborúban a föl desz, hogy: folytonosan pusztítsák vetéseit, és ki ma dúsgazdag holnap földönfutó legyen, – vagy legalább is sokszoros adót legyen kénytelen fizetni? – És miután folytonos változtatás kell: mi az, a mi megmenti az országot attól, hogy helytelen változtatásokat ne tegyenek, hogy ne ugordjanak le és fel cél nélkül, mint a kalitkájából megszabadult madár? – talán egyes szép elvek, nagy mondatok adhatnak biztositást melyek tisztelt tárgyai voltak, lehet századokon keresztül de történetesen közeleb-

*) A biztosságról szól mint az állam céljáról szól: „Uralk. Eszm.” II kötet, 2-ik könyve

*2) Uralk. Eszm. II. kötet 154-ik lapon

*3) Ugyanott II. kötet 134-ik lap.

*4) Ugyanott II. kötet 136-ik lapon.

ről nevetségesé váltak, miután úgy illenek a mi viszonyainkhoz, mint a nyári rekkenőségben a bunda, és a téli csattagós hidegben a könnyű öltöny hátunkra? – és e tekintetben éppen nem is szükség messze menni, hogy az ember akár hány példát tudjon mutatni, csak azt kérdezem: 91-óta Franciaország hányszor változtatta alkotmányát? pedig sok szép elvek és mondatok voltak egyikben is, másokban is. – Tehát nagy mondatok, körmön font törvények még csak önmagok gyors változtatása ellen sem biztosítanak, – miként menthetnék meg e szerént az államokat a botlásoktól? – De ugyan – kérheti valaki: – mi tehát az mi az óránként bekövetkező chaostól megment? honnan van, hogy sokkal több helytelenség nem történik még annál is a mennyivel az ember találkozik? – hol van a valódi biztosíték? – Azt felelem reá: mindenkinél önmagában. – Segíts magadon és az Isten is megsegít. – Rendezd dolgodat helyesen, és jól fognak azok menni. – A biztosíték arra nézve, hogy valamely törvényhozó test mindennap nem hoz valamely rász, silány törvényt, vagy fel nem forgat valamely célszerű intézvényt, nem a létező törvényekben rejlik, hanem csupán azon testület eszélyességében és becsületességében. – És mind e mellett ki félne attól hogy egyszer csak meghatározza az angol parlament hogy Londont fel kell gyújtani? – pedig nem hiszem, hogy törvényt lehetne felmutatni mely azt megtiltja; – és hogy minő különbözők és különösek lehetnek a viszonyok már csak az is mutathatja, hogy a nagy és hatalmas Moskout, Muszkaország hajdani fővárosát I. Napoleon előtt felgyújtották, és azt máig is mint igen helyes tényt magasztalják. – Hogy lehetne így elvek és törvények szava i h o z helyesen ragaszkodni mindig?! – Lehetnek olyan törvények melyek előre átkot mondanak ki mind azokra, kik javaslatba merik tenni annak eltörlését, vagy azzal ellenkező cselekvésmódot, – és vajon ez által biztosítva van annak fennállása? – a világért sem! – legfeljebb csak azt teszi, hogy: a kik későbbre célirányosnak fogják vélni azt megtámadni, – elsőbben egy törvényjavaslattal fognak előállani arra nézve, miszerint: ki kell mondani, hogy ez vagy amaz törvényről ezután mindenki szabadon kimondhatja vélekedéseit, – és csak miután ez kiment akkor fogják a törvényt magát bonckés alá venni.*)

*) Midőn Monmouth 1685-ben II. Jakab angol király ellen feltámadt, a túlhú parlamentben több csudálatos javaslatok kerültek szőnyegre, a mint nevezték: a király és kormánya megmentésire; egyebek közt indítványozva volt, hogy: felségárulás legyen azt mondani, hogy Monmouth IL Károly törvényes gyermeke, vagy oly kitételeket használni, melyek az uralkodó személyét vagy az igazgatást gyűlöltté vagy megvetette

Jóllehet már eleget elmélkedtem – vélekedésem szerint, – az állam hatalma, és ezáltal tulajdonképen jólléte, biztosítása felől a végre, hogy bár ki a fennebbihez hasonló elmefuttatást tehessen, arra nézve mi az „Uralk. Ezmék”-ben, viszont, az egyes jogai, – a személyes szabadság – biztosításáról van mondva, az állam irányában; – miután azonban a dolgot igen fontosnak tartom, legyen szabad arról is egy pár szót szólnom.

„Ha az állam biztosítéka csupán az államhatalom egységében keresendő: azon biztosítékoknak, melyeket az egyén követelhet az állam ellenében, nem olly neműeknek kell lenniök, hogy az államhatalom egységét, s azzal az erőt, mellyre az államnak a polgárok anyagi és erkölcsi javai oltalmazása végeit szüksége van, kockáztassák. – A szabadság biztosítékát ennélfogva sem a hatalom különböző részei közt mesterségesen előidézett özszeütközésben, sem nem abban kell keresni, hogy egyes polgároknak vagy a nép egyes részeinek jogot és lehetőséget adjanak ellenszegülni az államhatalomnak.

„Az államhatalom csak úgy felelhet meg feladatának, ha magában egységes, s kijelölt körében korlátlan: miből következik: hogy a szabadságot, csak három féle módon biztosíthatni az ellen:

az államhatalom b e n s ő s z e r v e z e t e á l t a l ;

a nép irányábani függés által, a népnek tartván fel a jogot, hogy bizonyos egyénekre ruházhassa az államhatalmat vagy legalább felelősségre vonhassa a kormányt;

v é g r e h a a z á l l a m h a t a l m a t b i z o n y o s k o r l á t o k

tenné, valamint azt indítványozni a parlamentben, hogy az igazgatás rende megváltoztassák; – csakugyan a comité-ben oly változásokat tettek rajtok, melyek ezen törvények élet kihúzták . . . „But the clause which made it high treason in a member of Parliament to propose the exclusion of a prince of the blood from the throne seems to have raised no debate, and was retained. It was indeed altogether unimportant, except as a proof of the ignorance and inexperience of the hot-headed Royalists who thronged the House of Commons. Had they learned the first rudiments of legislation, they would have seen that the inactment to which they attached so much value would be superfluous while the Parliament was disposed to maintain the order of succession, and would be repealed as soon as there was a Parliament bent on changing the order of succession. – The bill, as amended, was passed and carried up to the Lords, but did not become law. – (Macaulay, History of England II. Kötet 152-dik lap, Tauchn. edit.) – Minő tisztán látja, és mily éles kifejezésekkel mondja el ezen nagy történetbúvár azt, hogy: elvont elvek törvények szavaiban semmit sem érnek. –

közé szorítják, mellyeken túl nem terjeszkedhetik.”*) –

Nem tekintve azt hogy én egyet nem érthetek ezen elvekkel, mivel egyáltalában más horderőt tulajdonítok a cselekvési szabályoknak, a törvényeknek, mint a tisztelt szerző, – a mit könnyen átfognak láthatni azok, kik ezen munkát figyelemmel olvasták eddig, – és ha egyéb semmi nehézséggel sem találkoznék is bennök, ezen szó „nép” bővebb meghatározást igényelne, – mindezt most mondom figyelem nélkül hagyva, – úgy hiszem, hogy ezen szabályokról külön is ki lehet mutatni, hogy nem hoznának magokkal olyan eredményeket, mint B. Eötvös várja, és nem fognának az egyes jogai és az egyéni szabadságnak, valódi biztosítékai lenni.

Nézzük csak! –melyek azon szabályok melyeket e végre a nemes szerző ajánl?

Az állam hatalom belső szervezetéről az van mondva, hogy annak úgy kell szervezve lenni, miszerint:

1) a törvényhozási jogot több különböző állású osztályra és egyésre bízzák;

2) s bizonyos formákat állítsanak föl, melyekre ügyelni kelljen, hogy a törvényhozó hatalom határozatait az uralkodó hatalom kifejezésül ismerjék el. **)

A szabadság biztosítékát meg, az állam hatalomnak a néptől függése által, két dolog adja meg: a választási jog és felelősség. *3) – És végre, a szabadság biztosítéka lévén az állam hatalom bizonyos körre szorítása, tehát: mindig bizonyos aránynak kell lenni azon mérték közt, mellyben az egyén a közakarathoz alá van vetve, s a mellyben részt vesz a közakarathoz meghatározásában. *4)

Én azonban azt kérdelem, hogy: igazi biztosítékok-e a fennebbiek értelmében hozott bár minő szabályok, egy olyan törvényhozó test végzése ellen, a melynek talán nincs politikai belátása? – vagy valaki egyes ember, vagy valamely osztály, vagy valamely környezet hatalmas körmei közt teng? – vagy egy olyan törvényhozó test ellenében, melynek nevezetes tagjai készpénzért eladták magokat? – Úgy vélem, hogy csak törvényekkel soha sem lehet elejét venni annak, hogy ilyen törvényhozó testületek lehessenek, a mikor meg, épen nem kell bámulni, ha a legüdvösebb rendszabályokat is, a törvényhozó test összealkotásáról, és a leghelyesebb elveknek

*) Lásd Uralk. Esmék II. Kötet 156-ik és 157-ik lapok.

**) Uralk. Esm. II. Kötet 158-ik lap,

*3) Ugyanott II. Kötet 182-ik lap.

*4) Ugyanott II. kötet. 192-ik lap.

megfelelő formalitásokat, egy tollvonással eltörlik. Hogy a választási jog miként gyakoroltassák, és minő legyen, – hogy épen kit és miért vonjanak feleletre, – hibásnak mondják-e a merő ártatlant, vagy felmentsék a legalábbvaló gáztettnek elkövetőit, szegül-végül is: nem a törvényhozó testtől függ-e? – és mi van könnyebb, mint egy törvényhozó testnek, ha az lelkületének megfelel, egyessel ^{va}gy egyesekkel szemben igazságtalannak lenni? – és ha nem helyes fogalmakat követ az országlatban bár mi okból a kormány, hatalmát mind untalan növelni és ez által teremteni feszültséget nem rajta áll-e? – Hiszen ha a törvények eltörölhetlenek lennének, a földön mindenütt azok a törvények uralkodnának, melyeket ezelőtt nem tudom hány századdal–vagy tán ezreddel – az egykori ősök szabtak az ország elibe; – vagy pedig ha az előhaladás lehetőségét megadnák, – akkor lehetlen lenne, hogy bár hol helytelen viszonyok legyenek, mert, ugyan kérdem: hol van azon ország, melyet fennállásától fogva mindig esztelen vagy gaz emberek igazgattak volna? – az egyszer pedig adott helyes elvnek fennmaradni és a későbbi javítások által mind gyarapulni kellett volna.

És hol tehát a valódi biztosíték a törvényhozó test helytelen eljárása ellen?– miként már többször ismétlem: a törvényhozó test lelkületében, – az egész állam életrendében, mely szerint épen ezeket vagy azokat és nem másokat választják országgyűlési képviselőül, – és felszólal a közvélemény azon mezőn melyen hivatva van nyilatkozni, ha olyan dolgok történnek mivel nincsenek megelégedve; átalán: a közérzületben.

Még csak pár szót szólok átalánosan ezen tárgyról, – előre engedelmet kérve az előjövő rövid ismétlésekért.

B. Eötvös biztosítékot keres törvényi rendszabályokban az ellen, hogy az állam túlhatalmas ne legyen, épen úgy mint az ellen, hogy az egyesek ne legyenek féktelenségben az állam irányában, – vajon ha a legjobb biztosítéki törvényeket, melyeket nagy gondal gyártanának Parisban, – vagy mit tudom én hol, – elküldenék ajándékba Pekingbe a chinai főuraknak, szólván: „íme ti buták! fel van találva az államok örök ifjúsága, ezen pár receptet alkalmazni kell, és mindig erős lesz változatlan fényben országotok; – vajon lennének-e azon rendszabályok kellő sikerűek?

B. Eötvös jelszó gyanánt veszi fel: *instauratio facienda est ab imis fundamentis*, és valóban sok szépet és sok jelest mond, – és nagyon hibáztatja azon eljárást, mely szerint igen sok politikus napjainkban az államban mindenre van tekintettel, csak azt felejt el, hogy emberek laknak benne, – úgy tetszik azonban nekem, hogy a tisztelt szerző sem tudott mindig az uralkodó iskola nyűgöző szálaitól tökéletesen megmenekedni, – és jelesen: sok törvényt szab

az asztal mellől és igen keveset bíz az életre, hogy magától alakuljon, – és a létező hasonlóságokon túl még más hasonlóságokat is gondol az államok közt létezni, melyekre általános törvényeit kiterjeszti; – vagy talán helyesebben fejezve ki a dolgot, nem ösmeri el a nemzeti fejlődés különbségét azon mértékben, mint én helyesnek vélem, – és nem hogy követné azon egyszer kimondott szándokát, hogy általánosságokba nem elegyedik, de azokban elvont mezőn mozog és egész az általános fejtési törvények felállításához jut benne.*)

Hiszen, ha egy pár törvénnyel lehetne biztosítani valamely államnak szabadságát és jóllétét, ha egynehány ügyes és becsületes törvénnyel azt lehetne egyszerre előállítani a mi más helyeken századokon keresztül fejlett, akkor jelenleg China, és sok, – fájdalom igen sok országok most nem lennének, – mikép épen emlitem, – úgy a mint vannak, mert hiszen: melyik ország az, melynek ne lettek volna soha becsületes és ügyes vezetői?– és így a mit az egyik helyest rendelt a szabadságra nézve, nem csak hogy megmaradt volna, de az a későbbi javítások által világ teremtése óta mind jobba és célirányosabbá válva, eddig mindenütt boldogságnak kellene lenni. – Vagy talán az is beletartozik az új és régi közti különbségbe: hogy a mit most rendeznek, az kiválólag erősebb lesz minden eddigi alkotmány-épületeknél? – Ezen hiedelemre azt gondolom nem igen sok okot nyújt az új francia történelem, és utána a többiek.

Igen érdekesnek tartom Anglia történelmét mindazok számára, kik a nemzeti fejlődés nagy kérdésével foglalkoznak, – abban nem erősen sok bátorítást találhatni – vélekedésem szerint, – az új meg új törvények könnyedén hozására.

Azt gondolom, hogy nem fogják kétségbe vonni állításomat azok, kik figyelmeznak arra, hogy Angliában a szokás nem csak magyarázója a törvényeknek, de alkotója is lehet, és nem csak valamely csekélykés szegezugában a hatalmas Albionnak, de saját törvényhozó tereméiben, – a mi „precedence-fall” név alatt anyyniszor tűnik, –már az újságokban rendesen megjelenő parlamenti tudósításokból is – az olvasók elibe.

Minő fontos dolog akármely alkotmányos államban a felelősség kérdése, mindenki tudja, és bizonyosan senki sem jobban mint azon állam országnagyai, hol nem csak fontosnak tartották, de századok óta gyakorolják is. – És mégis: mind mostanig sincsenek ott (Angliában) határozott törvények a felelősségről, – miként azt B. Eötvös is megjegyzi. **)

*) E tekintetben érdekes összehasonlítani mik az „Uralk. Eszmék” I. Kötete 31-ik és a körüli lapjain vannak mondva, a II. Kötet 6-ik könyvével.

**) Uralkodó Eszmék 11. Kötet 184-ik lap.

Sőt még csudálatosabb! – maga az angol cabinet nincs mind mostanig törvény által elősmerve, – és így a titkos tanácssali viszonyai is annál kevésbé meghatározva, – pedig azzal igazán mindennap találkozik az angol parlament, és a mely percben tetszik, akkor hozhatna róla törvényt, de: könnyebbnek véli a tárgyat nem bolygatni.

Az igaz, hogy egy olyan országban melyben a szokás, az t. i. hogy miként jártak volt még el ugyanazonféle dologban máskor, si-normértéket szab a cselekvényben kicsiben és nagyban, sok csudálatos kivétel és különbség, és hiány is mutatkozik itt és amott. – Minden új eseményen némileg keresztüllátszik a régi slendrián, és sok helytelen dolog is fenntartja magát, más jók közt, és mindig valami pongyola alakulási fesztelenség és némileg rendtelenség látható egy olyan állam életében, melyben a számtani pontosságot vagy valamely jegec szabályaihoz hasonlító merevséget semmiben feltalálni nem lehet; – előttem azonban nem kérdés tárgya hogy melyik jobb: a papirosán kiszámított nagy szabályok, melyek az életre nem ille- nek, melyek épen addig tartanak míg valaki egy szuszszal elrepíti, és senki sem fog utána sóhajtozni, vagy több szabálytalanság és némi kinövések, de melyeket mindenki megszokott, az élet reá ütötte a gyakorlatiasság pecsétjét, és a mely minden helytelenségeivel olyan kedves mindenkinek, mint bár mely eszköze, bútora, mit sok ideig használt, az egyesnek, sőt még kedvesebb, – és ha szükség vérevel kész azt oltalmazni.

Az eljárási különbség pedig az újabb nemű alkotmányok meg az angol igazgatási törvények alakítása körül, mintegy, az épen ki- tüntetett volt; – és miként fennebb is megjegyeztem – akkor mi- dőn oly sok törvényt javall B. Eötvös és oly rendkívüli hatást vár azoktól, – épen azon rendszer hibájába esik, melyet gyökerestől hibásnak mond.

Van még egy – habár jelentéktelenebb – pontja az „Uralk. Esmék”nek, melyet én némileg egybekötötésben találok a fejiési- rend körüli hiányos és szerintem részben hibás felfogással, és ez azon jelenség, miszerint B. Eötvös hol azt mondja hogy fél a jöven- dőtől – átalán beszélve a civilisait Európáról – hol azt lehet be- szédéből következtetni, miszerint tökéletesen meg van nyugodva, hogy minden nagy változásnak bé lehet könnyű szerével egyszerre csapját ütni, és már ezután helyes viszonyok fognak mentől hama- rább megszilárdulni.

„Ha tekintetbe vesszük, milly arányban nevedett az antiso-

cialis felekezet a közelebb múlt években, akkor – semmi tagadás – egy pillanatra aggodalom szállhat meg bennünket...” *) – tehát aggódik! és pedig úgy látszik, egy pillanatilag semmi kevesebb felelt nem mint hogy egy szép reggel csak úgy ébredünk fel, hogy nem lesznek országok, nem lesz Anglia és nem lesz Franciaország és nem lesz Muszkaország, hanem lesz testvériség (!) melynek malasztos törvényei szerint fognak mindenkinek igazodni, és lesz zúrza-var, melyben mindenki világpolgár lévén, egyenlőleg részesül másokkal. – Én mondhatom ettől pillanatilag sem félek! – már jó vén az emberi emlékezet, – és még soha sem veszett el a világ, én akarom hinni, hogy a mi értünkre az egész kárrá csak nem menyen. Különböztetném tudni, hogy egy világ-ország vajon mennyi ideig tarthatná magát fel? az t. i. mely minden mostani országoknak helyét úgy a hogy, bétöltené a felvett esetben; vajon élhetne-e addig a míg valaki egy huzamban alszik?! ... minő nyelven fognak vajon a világ-ország-gyűlésén tanácskozni, ha csakugyan tudna hoszszasabbacsán tartani? – Másfelől meg így beszél a nemes szerző:

„ ... Én is életrevalóbbnak tartom polgárisodásunkat, mintsem higyjem, hogy napjaink új népvándorlása által buktathatnék meg azon vadcsoportok által, melyek a külvárosokból a törvényhozás palotája felé nyomulva, veres zászlók alatt halállal fenyegetik a társaságot.” **)

Magam is így vélekedem. – így azonban nem nagyon aggódik a társadalmak elenyészése felől! – pedig azonnemű változás melyet emleget sokszor fellelhető az új történelemben, és a régiben is: – egyszer és máskor sok bajt és roszt okozott, – és nagyon tartok tőle, hogy egyszer mindörökké nehezen fog a világ tőle megmenekedni. – A főbaj nem az, hogy ez vagy amaz ország alkotmányát felforgatták, hanem azon ingadozó jellem, azon ide és oda kapkodás, mely szerint kígyót és békát kiáltanak tán holnap arra, mit ma egekig magasztalnak, – a mi biztos jele a nagy zavarnak, annak hogy: nem tudják mit kelljen tenni; – és már hogy ezen nagy nehézségből a jelen civilisatio kibontakozzék egyszerre, azt én nem hiszem, mert arra csak helyesebb felfogás, magasabb elnézés vezetheti az emberiséget és semmi más; az pedig csak lassan fejlődhet ki és rendre. – Átalán meg vagyok győződve, hogy a művelődés halad; – de ez nem azt teszi, hogy egyszerre, holnap vagy holnap után kezdve, – minden ember művelt

*) Uralk. Eszm. I. kötet 7-ik lap.

**) Ugyanott I. kötet 61-ik lap.

legyen, vagy csak sokkal míveltebbé is váljon mint a minő eddig volt. – Az általános előhaladásban az egyik állam sebesebben nyomul mint a másik, sőt lehetnek és mindig is lesznek olyanok, melyek legalább darab időre hátra mennek, – és hogy a közös pályafutásban melyik ország minő szerepet játszódjon, az mindenik nép valódi felvilágosodásától, jellemétől és körülményeitől függ. – Boldogok lesznek azok: melyeket hatalmas karokkal vezetnek igazán tiszta, nagy jellemek, – míg másfelől egyesek keze – mint isteni átok – századokon keresztül vonult már több ország történelmében végig, utálatra és haragra gerjesztvén minden következő nemzedékeket.

Szólok még egynehány szót B. Eötvös azon nézetéről, miszerint az állam csak biztosságot kell hogy nyújtson az egyeseknek,*) és az egyesek meg, csak biztosságot várnak az államtól, minden egyéb elérendő célokat az egyesek egyéni munkásságának és társaságok működéseinek hagyván fel.

Az álladalmak úgy tekintendők mint társaságok – több helyt mondja B. Eötvös is; – és pedig a legnagyobbszerű egyletek melyekkel az emberi életben találkozunk, – maga azonban még nem cél, hanem közvetlenül vagy közvetőleg általa akarnak nagyobb és nagyobb jóllétet élvezni polgárai. – Ezen jóllét nélkülözhetlen föltétel egyike a biztosság, – igen könnyen át lehet látni azonban, hogy a biztosság még nem minden mire az embernek szüksége van a jóllétre törekvésben; – az nagyon jó, hogy senki az embert, csak úgy né, pofon ne csapja, és nem lehet ott jól érezni magát senkinek, a hol ennek vagy amannak kényétől – és nem törvénytől – függ, hogy valaki az Isten szabad levegőjét élvezhesse-é vagy elzárják olyan helyre, hol napvilágot sem lát, – látni való azonban, hogy a biztosság mellett még az ember megköplalhat az utcán, és ha rősz kemencéje van szobájában és befűtyöl ablakán a téli szél igen könnyen megfázhatik körme asztala mellett; – tehát a biztosság igen jó dolog, arra azonban hogy az ember jól érezze magát még nem elég, hanem rajta kívül igen sok minden kell az embernek. – És már az a kérdés, vajon ezen egyéb nemű szükségékből tud-e, akar-e az állam, – kell-é neki akarni egyet vagy mást megszerezni, vagy nem? B. Eötvös azt mondja, hogy az államnak nem kell semmi egyebet nyújtani mint a biztosság különböző nemeit, és minden egyebet saját maga vagy saját céljai szerint választott egyletek által érjen az ember el csak, – és így szól:

*) Lásd „Urali. Esm. „ II. Kötete 2-dik könyvének 6-dik fejezetét, melynek címe: „Az állam célja az egyéni biztosság.”

„Ha az államot az egyesek mindig csak eszközül tekintik saját céljaik kivételére, s ha igaz hogy senki sem nyúl távolabbi eszközökhöz míg a közelebb fekvőket kielégítőknak tartja: szükségkép következik:

a) hogy olyas érdekekben kell keresnünk az állam célját, mely minden egyessel közös s a mely mindenkit személyesen érdekel;

b) hogy csupán azt tarthatjuk az állam általánosan elismert céljának, a minek elérésére mindenki nézete szerint sem az egyesek ereje, sem kisebb társaságok tevékenysége, mellyekbe önként egyesült több egyén, nem elegendő;” *) – olyan valami meg, nézete szerint, semmi sincs egyéb, mint a biztosság, és így szól: „az állam mely az egyesnek ezt megadta, mindent megadott, a mit a többség vár tőlle ...” **) – De hátha, egyebek is lehetnek, időről időre oly kívánalmak, melyek minden egyest személyesen fognak érdekelni és nemcsak a biztosság? – és hátha lennének időről-időre egyéb olyanok is, melyeknek elérésére mindenki nézete szerint sem az egyesek ereje, sem kisebb társaságok nem elegendők, – és nemcsak a biztosság? Ha lehetséges bém bizonyítani, hogy egyebek is vannak melyek minden egyest személyesen érdekelnek, de mindenkinézete szerint sem egyesek sem egyletek nem létesíthetik azokat, és nem csak a biztosság, – akkor, vagy az alapelvekhez ragaszkodva lenne kénytelen azt megadni, hogy az államnak egyebet is kell tenni mint biztosságot fenntartani, és eszközölni, – vagy pedig ha ahoz ragaszkodnék inkább hogy az állam csak a biztosságra gondoskodjon, akkor nem állíthatja, hogy az államnak mind azt tenni kell, a mit egyesek nem tehetnek, pedig mindenkinek jó volna, de az állam végrehajthat. – Keressük csak!

Szereti-é B. Eötvös a vasutakat, vagy egyáltalában a javított közlekedési eszközöknek, bár mely nemét? – vagy még általánosabban: szeretne-é egy olyan országot melyben nem lennének közlekedési eszközök általán véve? – Tervet egy ilyenhez készített?

A vasutakat egyesek vagy társaságok és államok csináltatják. – De hogy lehetne azokat vinni, ha nem lennének törvények arról, hogy az útnak való földet mindenki bizonyos árért tartozzék átadni a vasút építőnek? – Talán végtelen alkudozások folynának, és midőn valamely útnak keletre kellene menni, mivel a szomszéd földdarab birtokosa nem akarná adni földjét, éjszakra indítanak: és így ha Erdélybe akarnák azt hozni Pestről, megjárna előbb toro-

*) Uralk. Esmék II. kötet 100-ik lap.

**) Ugyanott II. kötet 101-ik lap.

nyát boronyát és az Operenciát és majd csak azután érkezne meg, és egy-egy helyre tán meg sem érkezhete soha, ha történetesen oly földbirtokosok vennének valamely pontot körül, melyek nem akarnák illető földeiket eladni, – és hej! minő követelésekkel nem állnának még elő, egynehány öl hosszú zabföldért, ha okvetlen rajta kellene az útnak keresztülmenni?!

Átlátta a gyakorlati élet ennek nehézségeit, és jóllehet az is nehézséggel jár ha az embert csakúgy könnyűszerével kiítelik bizonyos darab földből, – mindenütt törvények kényszerítik az egyest, a közmunkának átadni birtokát. – Ez egyes megszorítása a vagyon-biztosságnak, – azt senki sem tagadhatja, – szerintem azonban még a biztosságot is meg szabad sérteni valamely törvényhozásnak, mihelyt nagyobb jót eszközöl az elv megsértésével, mint annak épen tartásával. – B. Eötvös szerint azonban nehezen lesz joga valamely államnak kisajátítási törvényeket hozni, mert egyfelől a vagyon-biztosságot sérti, és másfelől a törvény különben sem igen vihető vissza a biztosság szempontjára. – Vagy talán a vasutakat is a biztosság elvéből kiindulva pártolja? –valahogy olyan formán, hogy a mely országban vasút van, azt könnyebb védeni; – vagy meglehet azért pártolná a kisajátítási törvényt, hogy a vasutat építeni akarók és a földbirtokosok közti ellenségeskedést, netaláni erőszakoskodásokat és csetepatézást megelőzze, és így: csakugyan biztossági szempontból? –Én kénytelen vagyok azonban megvallani, hogy a még így megszélesített értelmű biztosságon kívül is, képzelek még más hasznokat is a vasútakban, valamint azt is megjegyzem, hogy ha meg, a biztosság fogalmát kijebb és kijebb terjeszti az ember, akkor majd minden állami mozzanatban részes fog lenni; és biztosság cím alatt bár miről is lehetséges lesz rendelkezni.

Az előbb csak a vasútról beszéltem, könnyen meg lehet érteni azonban, hogy ugyanazon okoskodás mindennemű más új közlekedési eszközökre kiterjeszthető igen könnyen, sőt ha messze menyünk, talán, bár mi névvel nevezendő utak tehetségét kétségbe hozza, mert, – a mint a tisztelt Bátor mondja,*) és én is hiszem, – előbb voltak a földön emberek és azután társaságok és különösen a társaságok némely nemei, és azok közt rendezett polgárzatok is; a tulajdon jog meg rögtön előállott az emberrel; és így a tulajdon régiebb dolog mint az állam, – és hiában mondták ki törvényekben itt és amott, hogy eredetileg minden föld a koronáé, mert

*) Lásd pl. az „Uralk. Eszm.” II. kötete 103-ik lapján a csillag alatti jegyzetet –

eredetileg a föld egyeseké volt. – Miből következik, hogy egyes eseteket kivéve – az utak magánosak földjein mentek keresztül, melyeken azok a tulajdon-jog kisebb vagy nagyobb gyakorlatában voltak, – és akár örvendettek rajta hogy jószágokon út visz keresztül, akár pedig búsultak azon terheken és alkalmatlanságokon, melyeket az utak okozhattak nekik, azok csakugyan mind mai napig fennállanak, és bár minő alkalmatlanok is legyenek azok egynek vagy másnak, azokat elrontani vagy elzárni nem szabad; és valamint nem volt úgy nincs is, – sőt,– bár minők legyenek is az elvek, soha sem is lesz állam út nélkül.

Különben, ha az utakra nézve azon jellegeket keressük melyeket B. Eötvös csak a biztosságban talált fel (t. i. hogy mindenkivel közös érdekű dolog a melyet azonban egyesek és társaságok az állam segítsége nélkül nem képesek létesíteni), meglehet úgy találjuk, miszerént ugyanezen viszonyban vannak az utak is az országokkal, és azon esetben joga lenne a tisztelt szerző szerint is az államoknak a közlekedési eszközök felől rendelkezni, ha az alapföltétthez ragaszkodik, hogy azon mindenkivel közös érdekű dolgokat kell létesíteni az államoknak melyeket egyesek nem szerezhetnek meg, – ha pedig ahoz ragaszkodik, hogy az államnak mindig és csak a biztosság érdekében kell tenni, akkor el kell ejtenie amaz előbbi állításait.

Minden ember – sőt minden teremtménye a Földnek – a maga saját fogalmai szerint törekszik boldog lenni, és jelesen az embernek kell kényelem, legalább bizonyos értelemben.– Eddig is, de különösen napjainkban, a kényelem egyik hatalmas elősegítője a vagyon. – A vagyonszerzésnek meg általános tapasztalatok szerint legbiztosabb módjai a gazdaság, ipar, kereskedés, a melyeket a javított közlekedési eszközök nagyon emelnek; sőt némileg oly viszonyban vannak egymással a közlekedési eszközök meg a vagyonosság mint a nyelvek és az illető nemzetek műveltségi állása: közösen emelkednek és közösen hanyatlanak. –Tehát: az igen nagy többségnek érdekében áll a közlekedési eszközök javítása. – Másfelől meg, miként fennebb fejtegettem, a közlekedési eszközök javítása egyesek és társaságok által is csak úgy történhetik ha az ország nyújt reá törvények által segédkezett.

Bocsánatot kérek olvasóimtól, hogy következtetéseim ily elvont mezőn mozognak, azonban ott kell felkeresni azon állításokat melyeket taglalni akarunk, a hol fellelhetők, és azon fegyvereket használni ellene, minőkkel védve vannak; úgy hiszem azonban megmutattam ezen kis elmefuttatással, hogy a közlekedési eszközök léte és tökélye éppen úgy mindenkivel közös érdekű valamint a biz-

tosság, – és épen oly kevéssé állhatnak a közlekedési eszközök az államok belélegyedése nélkül fenn, valamint a biztosság.

Meg vagyok továbbá győződve a felől, hogy nemcsak az általam felhozott úti példa olyan mely általános érdeklő és kielégítetést csak az országtól igényelhet, hanem lehet egyszer és más-kor különböző közérdekű feladat megfejtése csak magától az államtól feltételezve, pl. az államnak magának fennállása, egy vagy más dynastia vagy országlati szerkezet oltalmazása, bizonyos társadalmi rend, házi szokások fenntartása sat.; több példára azonban részletesen nem terjeszkedhetek ki, mivel úgy gondolom, hogy a dolgot már eléggé megvilágosítottam.

Csak még azt jegyzem meg, miszerint a nemes Báró abból – mi kétségtelenül igaz, – hogy senki sem nyál céljai kivitelére távolabbi eszközökhöz míg közelebbiek is léteznek,*) azt következteti, hogy tehát: az államhoz csak olyan dolgokban folyamodhatik az egyes, midőn maga, vagy társaságok nem tudnak boldogulni. – Philosophiai elmélkedésben azonban a dolgoknak minden oldalát fel kell venni, és így azt kérdem: vajon nem létezhetnek-é olyan dolgok melyeket társaságok is elérhetnek épen úgy mint államok, sokkal nehezkesebb és alkalmatlanabb út azonban, az egyleti mint az állam útja? – és: nem létezhetnek-é olyan viszonyok melyekben célhoz juthat egyes is, állam is, –az állam működése azonban – mindamelltt hogy sokszor van épen az ellenkező eset, – sokkal több becsű, sokkal tökélyesebb? Ezen kérdések felvilágosításába nem elegyedvén most, azt mindenestre megjegyzem; hogy ha léteznek a fennebbi kérdésre igenlő esetek, olyankor is belélegyedhetik az illető ügybe az állam, mihelyt fellépését más érdekek nem tiltják; és így –vélekedésem szerint – nem csak azon dolgokba kell belészólni az államnak, melyek nélküle teljességgel nem folyhatnak, hanem – ha léteznek olyasok – azokba is, melyeket az állam, könnyebben, jobban, tökélyesebben intézhet el mint egyesek, vagy társaságok.

Eddigelő ezen kérdést, hogy kell-e az államnak egyébire göi - dőlni mint biztosságot eszközölni, vagy ha biztosságot szerzett, w lt ezáltal megfelelt feladatának? – elméleti szempontból tárgyalt' in, vegyük már most gyakorlati oldalát szemügyre.

Én általán azon nézetet mondtam ki fennebb, miszerint: elvont nagy elvek vallása törvénycikkekben mit sem használ, csak árt, te- gyük fel azonban a dolog megvitathatásáért, hogy valamely úján sült alkotmány első cikkei közé, a tisztelt szerző kedviért, egyet

*) Lásd az „Uralk. Eszm.” II. Kötete 2-dik könyvének ötödik és hatodik fejezetét.

igtatnának mely arról szólana, hogy az állam csak a biztossági kérdésekbe elegyedik, minden egyebet igazítsanak egyesek és társulatok. – Ha ezen törvénycikket a leglélekösszerűsebben akarnák gyakorolni vajon meddig mennének és hol állnának meg – azok, kiknek feladata a törvények épségben tartásáról gondoskodni, és azok, kiknek kötelességök a törvények értelmében az államok ügyeit kormányozni? – Míg egyfelől a biztosság kérdésével az attól látszólag legtávolabbi ügyek is összekapcsolatban vannak, úgy másfelől a biztosság körüli rendelkezések lehetnek igen nyomasztók, és a közéletnek minden ágaiba belevágók.

Mentől nagyobb az értelmiség, annál nagyobb a közjóllét, – és kétségen kívül annál kevesebb a büntett, melyeknek legnagyobb része egy vagy más tekintetben a biztosságot sérti. – És tehát az ezeket illető kérdések mind tárgyai lehetnek az állam cselekvési körének.

Itt még Megjegyzem azt, hogy értelmiségen a világért sem azt értem, hogy az ember írni meg olvasni tudjon, a mik magokban nem egyebek mint különféle valamivel ügyesebb mechanizmusok mint a tollutépés, meg búzavetés, – hanem azt, hogy: mindenkinek esze és szíve helyén legyen, a mit fájdalom, igen sok írni és olvasni tudó embernél nem lehet feltalálni; de sőt vannak olyanok, kiknek esze éppen az olvasás és írni tanulás által kapott félig megemésztett eszmék miatt anynyira félrevezettetett, hogy kevesebbet érnek sokkal mint míg olvasni és írni nem tanultak, – és azt hiszem, hogy ha a legnagyobbszerű gaztettek elkövetőin végig néz az ember, azokat nem az egészen műveletlen osztályban nem az olvasni nem tudók közt találja. – Távol legyen azonban, én tőlem, hogy a jó iskolák és tanulás ellen beszéljek; – ha kártékonyságokon meg lennék győződve, magamon kezdeném a dolgot: letenném a tollat és többé hozzá sem nyúlnék, – én csak a rossz tanítás, az álműveltség ellen beszélek, különben, itt éppen azon általánosan ösmert megjegyzést akarom felhozni, miként: a valódi művelődés szerint valamint apad a személy-és vagyonszertosságot sértő tettek viszonyos mennyisége, éppen úgy kevesedik a halál esetek száma, és kevesedik a betegség és nyúlik az életidő – miként már fennebb is megjegyeztem, – és így a dolog fenekére menve szertosság – élet-és vagyonszertosság szempontjából, – az előhaladás, a civilizatio bármely kérdésébe beleszólhat az állam, – és nemcsak a törvényszéki eljárásokba.

Atalában nem szeretem azon eljárást, hogy bizonyos elveket körülírják, minden másoktól elválasztanak, merőben külön törvé-

nyeket hoznak rólok és saját felvigyázókul külön hivatalnokokat adnak nekik.

Az elvek melyek egy országban uralkodnak némileg egymásba fogózkodnak; ugyanazon egy csekély tényben néha több nagy elvnek működése tűnik fel; ugyanazon hivatalnokoknak a legkülönbözőbb szabályok megtartása felett kell örködni; – a törvények közt nem olyan összefüggésnek kell lenni mint pl. a lép céljának melyek szabatosan körvonalozva állanak mint bevégzett egészek egymás mellett, és mindenik csak szomszédait érinti, és kivethetek kettő közül egy közfalat, a nélkül hogy másokra az hatással lenne; némileg olyan összetalálkozást képzelek az elvek és a törvényekre nézve minőt a légtan felmutat, mely szerint egy köblábnyi ürbe beletér egy köblábnyi oxygen és nem több, de minden nehézség nélkül tölthetek ugyanazon helybe az előbbivel egyenlő terjű hydrogent, és harmadik köblábnyi azotot, kényelmesen elférnek egymásban; találjon azonban az így megtöltött edényen egy villanszíkra keresztülrepülni, majd fogják jelteni, hogy: ők mind ott vannak, és mind hatnak egymásra.

Midőn B. Eötvös azt mondta ki, hogy az ország csak a biztosságra gondoskodik, és tehát a biztosság elvét így elválasztotta minden egyebektől melyek abban még mozgó erővel bírnak, akkor azt hiszem nem gondolt olyanokra, mint a minőket épen fenőbb irék, – és akkor, ha azt mondja, hogy alapjaiban kell új rendszert felállítani, igen pártolom, – és magamis helyesnek tartom kimondani, hogy: úgy a mint a szabadságot és egyenlőséget közelebről értelmezték, sok rász hatása volt, igen-igen sok; – elkel tehát azokat hagyni és a központosítás lelket dermesztő szabályaitól meg kell menekedni; – ez mind szép és mind jó, – de meddig az „Uralk. Esmék” egy nagy törvényt felfogat, és röglön mást ajánl helyette azt vélvén hogy minden baj onnan van: hogy miért nem azt hozták, – és nem a közszellem általános tévelygéseiben, – a meddig a lelket gyötrő egy eljárási módszernek anynyi minden hibáit kitünteti, és maga más szavú, de épen olyan hatalmas törvények által akarná szabályozni a fejlődést, és nem folyamodik a természet fesztelen fejlődéséhez, annak minden látszó szabálytalanságai mellett is, – addig B. Eötvösnek, nézetem szerint, még mindig nem sikerült –különbén igen hasznos munkájában, – mer őben menten az eddigi felfogástól tárgyalni az állam elméletét, és a főbb különbség a divatos felfogás és a tisztelt Báróé közt az, hogy: nyíltan kimondja a szabadság és egyenlőség elméleteinek hamisságát, míg mások a hibákat mind abban keresik, hogy azok nincsenek elég pontossággal alkalmazva, – Ez azonban még nem elég!

Ha végig nézek egy úgynevezett francia ízléssel rendezett ker-
ten, annak szabályszerű végetlen, egyenes útain, szabad körök
kellős közepén ugró szökő kutaival, elnyirbált girbe-görbe fáival,
melyeknek minden ága egyenkint sajnálatot érdemel, – ha végig
nézek a menüetté műkönszerű (gépszerű) mindig feszes egészen
kimért lépésein, mely tánc annak ki igazán járja nem játszi tréfa-
ság, de dolog, épen nem semmiség, de fontos feladat, a melyben
a formaságokban elvész a vidorság, de kitűnhetik benne a kacér-
ság, a hiúság, – lényeges hasonlóságot találok a két tárgy közt,
– és mindkettőnek az újabbkori körmön font, szilárd formákba je-
gecesíteni törekvő alkotmányokkal. – Az én felfogásom szerint
mintegy olyan a B. Eötvös eljárása, mintha a természetnek feszte-
len nagyszerűségét, melyben születik az élet, fejlődik a jellem, vé-
getlen táplálékot nyer a költő, édig magasztalná, és a legtalálób-
ban alkalmzva beszélne, – csak amúgy szórván a szép mondatok-
kat, és festéseiben a legélénkebb színeket használván, – hogy mi-
nő szenvedhetlen neki a kertész fanyíró ollója, meg a sok 90° szög,
– a végin egyszerre csak megváltoztatná beszédét és magasztalni
kezdené a menüetté kellőméit, melyben az ember hol erre hol amar-
ra néz és mindig van ideje egy pár szót szólani, melyben anynyira
kitűnik a mozdulat hajlékonysága minden egyszerűsége mellett is
a táncnak, és a mely a nézőt csoportozataival mindig gyönyör-
ködteti. –

Engedjen meg a tisztelt szerző ezen hasonlatomért, – a vi-
lágért sem sérteni akarok vele, – nincsen annál sületlenebb eljárás,
mint olyannak, a ki másokat akar meggyőzni valami felől, méltány-
talannak, igazságtalannak vagy gorombának lenni, a mi valamint egy-
felől gyengeséget árul el, úgy másfelől előlegesen ellenszenvet ger-
jeszt minden jobb érzésűben iránta; nálamnál bizonyosan senki in-
kább el nem ösmeri a nemes Báró érdemeit, és nem vagyok vak
azon fénypontokra nézve melyeket az „Ur. Eszmék” felmutatnak, i-
gyekszem azonban annak vélekedésem szerinti hiányait kimutatni,
és a különbséget mely felfogásaink közt van kitüntetni, nem azért
hogy: gáncsoljak, a világért sem azért hogy előálljak minden egyéb
cél nélkül folytonosan ismételve, „nézzétek ez s ez hibázott,” –és
csak is azért: hogy az illető kérdésekben derítsek, és ha csak lehet
használjak.

B. Eötvös nagyobb egyéni szabadságot ajánl, és biztosítani a-
karja azt olyan nemű törvényekkel, melyek hogy kevés tartósságu-
ak bizonyosan senki jobban nem tudja mint ő maga, – és melyek,
mint fennebb megmutattam, még ha fennállanak sem biztosítják azt.
És nem akarja, hogy az ország semmi egyébbe beleszólhas-
son mint a biztosság kérdésébe, melyet egyedül tekint oly közér-

dekü dolognak mit csak az állam szerezhethet meg, és figyelmét elkerüli az, hogy valakinek meg hát lenni kell, a ki azon társaságok és egyesek cselekvényeit, cselekvési törvényeit megvizsgálja, folytonosan szemmel tartsa melyek az országokban léteznek, – hogy: vajon van-e azokban a biztosságról szóló elv követve? nem lépnek ezek vagy azok jogköreken túl? – és így az állam igazgatása tényleg minden egyleti működésnek irányt, kell hogy szabjon, és így az állam igazgatói, közvetve vagy közvetlen, de mindenestre igen nevezetes szerepet játszanak az egyletek működése szabályozásában. – A biztosságra való felügyeletet köfelességivé teszi az államnak: és nem tart attól, hogy ezen cím alatt fogják megsemmisíteni az egyéni szabadságot, – hogy olyan dolgokba elegyednek az illetők ezen név alatt, melyek bizonyos mértékig igen helyesek de bizonyos határokon túl nagyon is alkalmatlanok lehetnek, mint az élet mindennapi csekélykés gyakorlatába belevágók pl. hogy szabad legyen-e valahol szivarozni vagy nem, – meglohessen-é engedni hogy sebesen hajtsanak vagy lóháton vágtsanak valamely utcán, – szabad legyen-á bizonyos mennyiségűnél több szénát vagy szalmát, vagy mit tudom én mit – hordani egy házhoz, vagy megengedhető-é, hogy a ház fedele – vagy tán aa egész ház így vagy úgy legyen készítve sat. mindezek pedig olyan megfajtott kérdések melyekkel az ember sokkal gyakrabban találkozik, mint a gyilkosság merényével, és melyeknek így vagy úgy eldöntése igen sok embert és nagyon szokszor érdekel. – Ezek szerint azt sen adhatom meg, hogy a személyes szabadságot, az egyéniségek szabad kifejlődését segítse azon elvnek nemcsak kimondása, de gyakorlata is, hogy az állam csak a biztosságra ügyeljen fel, – pedig úgy látom az vitte a tisztelt szerzőt ezen nézet kimondására, hogy meg akarta határozni az állam cselekvési körét úgy, mely szerint az ne vághasson kéiiye szerint az egyéni szabadság mezejére be.

Ha elgondolom mindazt a mit ezen tárgyról fennebb irtani, úgy vélem hogy egész bátorsággal állíthatom, miszerint: az államnak nemcsak biztosságot kell szerezni, részint meg, az egyletek eljárása következtében előállott biztosságot gyámolítani, hanem még ezen kívül egyebeket is kell tenni, – és nemcsak hogy egy oly állammal elégedetlenek lennének polgárai mely azt ad, de egyebet nem, – hanem teljességgel fenn sem is állhat egy oly állam, mely állandó makacssággal ragaszkodik azon elvhez, hogy: a biztosságon kívül semmi egyébbe bele nem szabad elegyedni az államnak, – de azt meg, egész kiterjedésében és minden alakjában csak is az államnak kell megszerezni.

VI.

VISZSZATEKINTÉS.

Miről írtam ezen kis munkában? – Rövid maradtam. – Igyekeztem mindenütt kímés lenni egyesek valamint eszmék irányában. – Minden vakító részrehajlást törekedtem kerülni. – Az ó- és újvilágról valami. – Mit mondtam ezen munkában az egyenlőségről és szabadságról? Mit a nemzetiségről? Mi vitt ezen irányú munkára? – Kételyek és feleletek. – Egy pár szó azon viszonyról mely a vezetők és vezetettek közt van.

A fennebbiek után ezen munkát bevégezem!

Nem mintha azt hinném, hogy már oly tisztán körvonaloztam nézeteimet, hogy olyan valaki, ki soha ezen tárggyal nem foglalkozott, ezt elolvassván már maga is előadásokat tarthatna felette, és nem mintha azt hinném, hogy nincs az „Uralk. Eszmékében egyetlen egy fontos elv melyet bonckés alá ne vettem volna. – Ezekből meszsze vagyok! Azt hiszem azonban, hogy eleget mondtam saját nézeteimről, a nemietek életét, fejlődését, a szabadságot és egyenlőséget illetőleg, hogy azok kikben ezek viszhangra találnának, kutatásaikat, okoskodásaikat önállólag folytathassák ezek nyomán; – és nem volt céloom rendes bírálatot írni az „Uralk. Eszmék” felett, csak annyiban taglaltam nézeteit, mennyiben saját elmélkedésemmel egybevágjak, – csak annyiban igyekeztem helyes mint helytelen állításait világosítani, mennyiben saját állításaim támogatására használhattam fel azokat.

Mint ezen munkának még elején elvül állítám, rövid maradtam; erre több okom volt. – Ugyanis nem akartam olyan munkát írni, melyre az emberek legnagyobb része egy tisztelettel, vagy tán szá-

nalommal, vegyes tekintetet vet, de a könyv vastagságától és talán apró betűitől megijedve félreteszi.— Aztán ha valaki nagyon hosszúra nyújt valamely dolgot már magában megpróbálja vele az emberek türelmét, — és kétszeresen kockáztatja állításai elfogadását, ha azok valamint egyfelől: szembeszállnak azzal a mint addig tiszteltek, úgy másfelől: az újak végetlen okoskodásokkal vannak védelmezve; — egyébaránt meg vagyok a felől is győződve: hogy rövid szavakkal igen sok és nagy igazságokat lehet elmondani, mert az igazság, az elferdítetlen természet mindenütt épen olyan fényes és nagy, mint a minő egyszerű, és több példát tudok már reá, hogy egyes mondat, vagy talán egyes szó, valamely külön álló tény, jelenség, elhatározó befolyást volt képes egyes emberek egész gondolkozás modorára és jövőjére gyakorolni. — Tehát a feladat nem a hosszúság, hanem a kellő tappintat és modor eltalálásában, — az észjárás helyességében rejlik.

Egyszerűség és rövidség bár mikor is feladatomnak kellett volna maradni, hogy ne legyen csak egy kör figyelmének kitéve munkám, most azonban kétszeresen mint bár mikor eddig, midőn az emberek kezdenek ahhoz szokni, hogy pár perc alatt valamely újdonság végig fut egynehány országon, és a mint egyszer hallották rögtön új váltja fel azt; soha annyit nem nyomtattak mint ezen legújabb korban, egyik könyv a másikat kergeti a sajtó alól, és nem térnek a különbözőféle hírlapok az olvasó termek asztalain, —azonban talán épen ezért is —: soha olyan egykedvűleg nem fogadták a nyomtatványokat mint most; — közönségesen pár percnyi időt fordítanak egy *d a r a b r a* és ha az alatt nem találtak olyas valamit, mi figyelmet igényel, egykedvűleg teszik le, és félóra múlva elfelejtik hogy kezekben járt. — Ez nem ideje ama hosszúság ernyedetlen munkának, hol évek hosszú sora után tűnik ki az eredmény, most inkább megelégszenek a kevesebb belbecscsel, ha mint folytonos újság lepi meg a világot. — Ezen állításim mellett azonban úgy vélem senki sem vádolhat népszerűség hajhászással; gondolom elég bizonyosság arra már az, hogy annyit fényesen hangzó és közönségesen magasztalt eszmét, nem akarok mint kész igazságot elfogadni; — mindenkinek azonban ki hatást akar gyakorolni alkalmazkodni kell kortársai kívánalmaihoz, egészen azon határig a hol nevezetes elvkérdések állanak elő; már pedig egy politikai elmefuttatás, mely magáról azt vallaná: hogy nem akar az emberekre, a polgári társaságra hatni, csak olyan lenne, mint egy olyan vegyton, mely nem akar na az egyes elemekről szólni.

A menynyire csak tőlem kitélt, annyira igyekeztem kikerülni azt, hogy közkeletben levő eszmék ellen homlok-egyenest neki rontsak vagy egyáltalában bármely kifejezésemmel sértsek.

Miután én az eszméknek fejlődési rendjére oly nagy nyomatókat teszek, és oly sokszor hivatkozom a múltra, a melynek meg kell szabni a jelent, és készíteni kel! a jövőt, azt is át kellett látnom, hogy így a létező fejlemények – habár azok a legrosszabbak is – mind szükségesképen állottak az idő folyamában elő a régiekből, és azokat nem létezőknek tekinteni, különösen egy politikai munkában, – a legnagyobb badarságok egyike lenne. – Minden eszmének, legyen az bár a leghelytelenebb is, kell valami alapjának lenni, ha az bizonyos ideig fenn tudja magát tartani, és némi ellentállási erővel lép az újakkal szembe, annál nagyobb pedig ereje, ha azok – mint van azon eszmék legnagyobb részével melyeket én támadtam meg – részben a természet megingathatlan alapján nyugszanak, és csak részben vannak elferdülve.

A kifejezésekre nézve az író folytonosan Scilla és Caribdis veszedelmei közt tartózkodik, míg egyfelől az éles színek, a tárgyak eredeti vázára vitele könnyen érthetővé teheti az embert, épen ellenkező hatást gyakorol mihelyt a legkisebb csúfondároságot, a legkisebb veszekedő jellemet véli az olvasó kitűnni a mondatok közül. – Minden gorombaság mindig egy hiányzó eszmét akar pótolni, a hol elvégződik az ok hatalma, ott kezdődik a szavakra, kifejezésekre, és néha az ököltre támaszkodás. – Midőn ezen nézeteket vallom, akkor természetesen igen kell ügyelnem, hogy még csak árnyéka se közelítsen meg a sértésnek. Természetesen igaz az, hogy a hány ember anynyiféleképen magyarázza ugyanazon szavakat, és meglehet, hogy bizonyos szavak valakire, egy általam merőben érthetlen úton gyakorolnak kellemetlen hatást: úgy sérthettem; –megnyugvásomra szolgál azonban az öntudat, hogy azt tenni egyszer sem akartam.

A történelem egy kezdettől a végig nyúló megmérhetlen tenger, melynek az idő végtelen folyamában dagadó és enyésző hullámai a nemzetek érzelmei, és a népies szenvedély túláradásai. – Mihelyt sükerül valakinek bébizonyítani, hogy ama hullámokat számba nem veszem, – legyenek bár azok a legszenvedélyesebben zajgók, vagy fedje azokat mocsokkal borított hánykolódó tajték, – rögtön és már ez által felforgatná elméleteimet, mert azt tüntetné ki vele, hogy a multat, a fejlődési rendet, melyet oly nagyon fontosnak tartok, nem fogtam helyesen fel. – Minden hiba melyet netalán ezen irányban elkövettem: fejszecsapás, mely azon törzset sújtja melyen helyet foglaltam. – A kimét nálam nemcsak az illem, nemcsak a szerénység, nemcsak a civódással ellenszenv parancsolja, én azt politikai egyedül helyes eljárási módnak tartom.

Igen helyesen jegyzi meg valahol B. Eötvös, hogy az a nagy baj volt eddig a tudományos kutatásokban, hogy mindenki pártnézetből indulva ki fogott ahoz –. már pedig olyan világos mint a nap,

hogy akármely felé hajló tekintettel, akármiert egyoldalúlag fognak a vizsgálathoz, – az eredménynek hiányosnak, helytelennek kell lenni, épen úgy: valamint ferde a kép, ha azt elhajló sugarak adják meg.

Miután mindenki csak megközelítheti az eszményi igazat, és az egyik vizsgáló egy, másik meg más tekintetben jár ahoz közelebb, igen természetes, hogy minden önálló egyének nézeteiben szükségképpen van több kevesebb különbség; – menyinit nem derítne a szívélyes értekezés, egymás hibáinak, – mindenki hibázhatóságára emlékeztén, – szilárd, de nem túlzott vonalokkal körülírása? – a helyett rendszeren azzal találkozik az ember, hogy vagy egymásnak föltétlenül bókolnak, – miben elvész az önerőn-állás, saját szemeei vizsgálat, – vagy ha csakugyan önállóságot akarnak fenntartani, nem taglalásokhoz de civódásokhoz fognak. – Ha valamelyik téved, igen gyakran, a másik leshelyéből rögtön előrohan, – mint a ragományát leső sólyom, – szélibe és hosszába hirdetvén a világon, hogy „íme itt van a nagy X, nézzétek csak mit mond, mit csinál!” – míg X meg, tán nem akarja elösmerni, hogy Y hivatva lenne bírálói szerepet játszani. – Ez lehet egyik oka annak, hogy a legnagyobb és a leghelyesebb találmányok, javítások is csak a késő maradéknak használnak rendszeren, – míg a felfedező kort veszeke-déssel árasztják el.

Mindezekre azt gondolhatja azonban valaki, hogy: „régén és egész mostanig igazak voltak ugyan, de most már a felvilágosodás korszakában élünk, melyben egészen azon pontig jutottunk, hogy csak a bitorolt dicsőség ellen lesznek már ezután szenvedélyesek, és gyermeki ártatlansággal hajolnak meg az érdem előtt és ellenállhatlanul vonszódznak a jóhoz, a nemeshez az emberek, – mert a világ igen nagy változáson ment keresztül.”

Az igaz, a világ sokat változott, különösen a külsőségekben nagyon sokat, de az alaptulajdonok, a mozgató erők nem változtak. Most nem lehet, pálcával végig kergetni az utcán, a nép csúfondáros riadásai és egyszersmind a győzöt magasztaló kegy nyilvánításai között azt, kit meggyőztek, de a mellett nem kell gondolni, hogy a hinság és a szenvedély égető tüze kialudt volna az emberi kebelben, minden helyet átengedvén a keresztényi türelemnek. – Régén vasba öltözve jelentek meg a társaságokban, – minden lehető bonyodalmakra készen állván; – az erősebb ősök csinúltabb maradékai pedig legfeljebb cifraságul hordozzák a dísztermekben a régi fegyvereket, – a leghatalmasabban sújtó fegyvereket azonban nem amaz idomtalan és nehézkés eszközök közt keresik. – A buzogányos ősök nyelve nem volt oly sírna minővé a művelt Európa társasági köreiben szokott gyalulva lenni; – azok durván beszéltek és fegyverei-

ket emberül forgatták; – a helyett most csinült modor, nevető arcok jöttek divatba; – de bókkaal is lehet vágni, és sok játszi tréfa volt alapjaiban fullánkja a legkeserűbb gúnynak; és meglehet hogy most még anynyiban nehezebbek a tusák mint az ősök idejében, hogy míg régen a gyermeket nevéen szólították, és paizszsal készen várták szemben az ellen nyilait, most gyakran nem lehet tudni mely alakban keres fel, micsoda eszközöket használ az ellen, hogy folytonos apró csípéseivel, melyek a leggyengébb oldalra vannak irányozva, gyakorolja hatalmát rajtunk. – Sokban különbözik az új világ a régítől, nem anynyira az ember jellemére, szellemi tulajdonságaira, mint a viszonyokra, a sajtáságos állásra nézve, melyben azok vannak. – A természet alaptörvényei most is olyanok mint bármikor voltak, és így pl. épen olyan a márvány melybe Phydias életet lehellett, minőt az újabb kor művészei törekednek megeleveníteni, és ugyan olyan engedékeny tárgy a mester kezében most, mint bármikor, kitelvén belőle a hatalmas Jupiter épen úgy, mint valamely sötét eszű népcsoportnak disznófejű és soklábu bálványa. – És a szellem régen is felemelkedett varázs hatalmával földi új világokat alakítani, – nem volt azonban a sajtó, mely számtalan torokkal hirdesse dicsőségét; és megvolt a gondolat, de előállva nem futhatott oly gyorsan mint a mily sebesen előállni képes a télből tavaszba, sötét éjtől fényes nappalig terjedő birodalmakon végig; és volt kényelem, de nem volt gőzös melyen az elterjedjen mint a test erein a vér, – felvilágosodást és jóllétet terjesztvén a legnagyobb palotába és az utolsó kunyhóba sat. –

Azt hiszem nem volt soha ország és nemzet, melynek jeles tulajdonai ne lettek volna, – meg vagyok azonban győződve, hogy a jóllét folytonosan íerjedett, és terjed kisebb körről nagyobb, és bizonytalanabb helyzetből biztosabb és újra biztosabb alapra. – Hogy azonban előhaladása lehető gyors és veszély nélküli legyen, szükség a haladás törvényeivel, a jóllét terjedésének gátjaival megösmarkedni. – Ily nemű kutatások tárgyai ezen kis munkának.

Figyelmeztetni törekedtem olvasóimat, hogy a nemzeteknek bizonyos szerves élete van, melynélfogva lassan és bizonyos rendszerint fejlődnek ki azoknak minden tulajdonai, jök vagy roszak, szépek vagy rútak, és hogy az állami szakadatlan változásoknak mindig a fejlődés állásával kell egybenfüggenni, – valamint hogy azok kik nyomosán igyekeznek valamely nemzetten változtatni, csak is azon az úton tehetik a melyen az ember fejleni képes, – és erre minden más eszközök csak olyanok lennének mintha az ollóval írni akarna valaki, ámbár azt nem lehet arra használni, és a tollal papiroost nyírni törekednék, noha azzal írni kell.

Figyelmeztetni törekedtem olvasóimat arra, hogy az egyenlő-

ség tanait, valamint a természetben sehol sem található fel az ember, úgy az államban is nem lehet alkalmazni, és ha az ember nagyon mesterkedik rajta, nem hogy jót csinálna, de éppen roszt eszközöl.

Meg kívántam határozni azon korlátokat és azon értelmet, melyben véve a szabadság a legüdvösebb rendszabályokat hozhatja maga után az államban, és törekedtem megmutatni, hogy azon határokon túl, hol elvégződik a helyes öngazgatás, a természet szerint háborítatlan fejlődés, kezdődik a féktelenség chaossal hasonlítható zavarára, mely mindig visszaeséseket okoz. — És így annak, ki lehető legsebesebben akar haladni, a nemzeti fejlődés mezején kell mozogni akarni, és tényeinek a nemzetek jellemével megegyezőeknek kell lenni. —

Éppen ezért főfigyelmem a nemzetiségekre volt, a mi meghatározza a körülményekkel párosulva minden percben valamely állam állását, és a melynek tehát a múlt által a jelen viszonyai megadásában, úgy ezek által a jövő előkészítésében igen fontos szerepe van. — És méltónak tartom ezt, éppen azért, minden sajátágaival — melyek közé tartozik a nyelv, zene, költészet, házi és társadalmi szokások, törvények, szertartások egyáltalában az egész szellemi és gyakorlati élet mezeje — rendre külön tanulmányozni minden nemzetnél, hogy az ember fel tudja fogni annak minden árnyalatait, meg tudja érteni a nemzetek kívánalmait, élete rendét, hogy miként egyesül egyik nemzetiség a másikkal, miként oszlik valamelyik több darabokra, hogy tud anynyi sajátos tényben, kívánalomban mind csak azon eszmének egy vagy más változata jelenkezni sat. — Akkora tárgy ez, anynyi megoldani való feladat van benne, — hogy azt nagy frissen egy ekkora munkában tisztába hozni nem lehet, nagyon megleszek elégedve, ha egyesek figyelmét ezen dologra irányítottam.

De hanem én beszélnék hanem valami isteni sugallat következtében, hiba nélküli műben lennének bizonyos kérdések felfejtve, — lehetne-e azt várni tőle hogy tanai egyszerre közérvényre jussanak? — úgy vélem nem! — Ha mindjárt nem is tekintjük azt hogy sokan vannak kik az előítéletek, pártszellem, szenvedély vagy más hatalom bilincseivel küzködnek, sőt arra sem figyelmeztünk hogy mindenki a dolgokat saját néztpontja szerint itéli helyesnek vagy helytelennek, — mindenesetre áll az, hogy: minden olyan ember, kinek meggyőződése, szilárd nézete van, megtámadott nézeteinek helyes vagy helytelen volta felől csak úgy győződhet meg, ha azoknak alakulási rendét, összefüggését újra megvizsgálja; — arra pedig, még elfogultság nélkül is, idő kell.

És még e mellett valamint megvárom a jó katonától hogy az őrizetére bízott várat teljes figyelemmel és egész bátorsággal védje,

– épen úgy azt hiszem férfias magatartásnak, ha azon meggyőződést, melynek saját lényével a legszorosabb egybefüggésben kell lenni könnyedén el nem dobja senki. – Anynyival is inkább mivel meggyőződésem az is, hogy: valamint nincs eszményileg tökélyes emberi tan és eljárás, – épen úgy alig van oly egyéni nézet melynek helyes pontjai ne lennének.

Igen könnyen meg lehet érteni a fennebbiek után, – hogy ezen kis munkával én a világért sem gondolok egyszerre mindent reformálni felvett tárgyai körül, csupán figyelmet gerjeszteni, és eszmecsere által világot önteni volt szándékom és reményem, ezen oly végtelen fontos kérdésekre nézve.

Midőn azonban épen le akarom tollamat tenni, újra azon kérdés tolu előmbbe: ki bírta reád hogy ilyen dolgokat mozgass?...

– Saját hajlamom vitt reá.

És nem félsz-é olyan mezőre indulni hol talán nem lesz elég erőd a hínárból kigázolni, hol félrevezetsz tán más olyakat kik utánad indulnának, és így a végén nem használtál, de nagy kárt tevői? – Azt felelem azonban erre: ügyeljen mindenki magára, és ügyeljen minden nemzet is önmagára, és az igazi választottak álljanak elő és küzdjenek az igaz úton. – Az igazságnak nagy, – igen nagy ereje van! De meg vagyok győződve felőle, hogy valamint akármely állam jóllétének önmagában rejlik biztosítéka, úgy annak, hogy félre ne vezessék, egyedüli módja hogy ne engedje magát félrevezettetni.

Példákat szoktak felhozni, hogy ez vagy ama legkisebb ok minő nagyszerű következtetéseket szült, – és megemlékeznek a híres elöntőt» pohár vízről mely országok politikai helyzetére befolyt, és megemlékeznek a küszöbre melyen Grachus kilépve lábát megütötte, minek következtében, – a fájdalom feszültsége miatt, – nem úgy beszélt mint szokott, és így azon botlás talán azt okozta volna, hogy Róma más alakot öltön; és ha az nem történik: tán más lett volna fejlődése, talán erősebb maradt volna, talán ellent tudott volna állani a középidő bujdosó germán csoportjainak, és talán-talán egészen más képe lenne most Európának. – Könnyen tarthatnak elmefuttatásokat a felől, hogy valamely felrebbenő madár miként lökött egy kis hó gomolyát tovább, melyből a legborzasztóbb lavina vált sat. – De nem figyelmeznék arra hogy nem csak az az ok magára mely azon nagy eredményeket előidézte, hanem sok sok egyéb tartozik még ahoz, és az utolsó tény, a már készülőben levő fejleményt, legyen az bár mily nagy, vagy bár mily kicsi, csak befejezi. – Milyen kicsi a tengelyszeg! és a szekér még sincs készen nála nélkül. – Hiszen ha igazán oly nagy hatásokat gyakorolhat egy pohár víz, ha országok bomlanak és alakúinak

a szerint a mint egy vagy más ember megbotlik vagy meg nem botlik valamely küszöbén, és ha madarak reptéré emberéletek enyésznének és családi boldogság tűnne el a földről, honnan van az hogy a világ kecskebukát nem vet minden nap? – honnan lenne az, hogy nem csak más madár de ugyanaz mely talán valamely lavinának előállítására az utolsó okot adta, azután repülhet bár megnyit, és senkinek a hajszála sem görbül meg érte? – A dolog nagyon egyszerű; a világon minden változás, minden élet, számtalan egybeható ok következtében áll elő, és bár mi csekély hija legyen annak hogy valami történhessék, nyugalom van, és mihelyt azon ok előáll, elkezdődik a fejlődés mely némelykor a legnagyobb szerű eredményeket eszközli.

Ugyanez áll a nemzetek életéről, ugyanez igaz a politikában is.

Legyen valamely cselekvény szép vagy rút, nagyszerű vagy a legcsekélykésebb, mihelyt az utolsó okot adja valamely kezdetre mozgás támad. – Az eredmény lehet jó, lehet rossz, szerepe több kevesebb a kezdeményezőnek mindenestre van, de az első esetben az érdem nem csak az övé, hanem a másoké is, – a második esetben a hiba nem mind az övé, hanem a múlté és a jelené, és az övé is valamint kortársaié.

Valami rosszat tenni vétek, – a helytelenséget – ha meglehet gátolni – fel nem tartóztatni épen olyan hiba lehet. – Hát ha Newton nem mert volna nehézségi és nehézkedési (gravitatio) törvényeivel előállani, nehogy félrevezesse az embereket a helyes vizsgálat mezejéről? – Ki az a halandó, kinek Ítélszéke elibe lehetne járulni, gyermeki alázattal és bizalommal kérdezvén: jól lesz-e ez így? meg tegyem-e még ezt is?

Dolgozzon mindenki saját béléltása szerint lehető legjobban és er nyedetlenül, a többit bízsa a természet végetlen bölcsességére és hatalmára, és bár mi legyen az eredmény legyen nyugodt.

És most Isten velünk!

